

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

VÄRMLAND

BAND I. HÄFTE 1.
GRUMS HÄRAD I.
AV
HELGE KJELLIN

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, MED STÖD AV KUNGL. VITTERHETS-,
HISTORIE- OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN UTGIVET AV
SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Detta bokverk om vårt lands kyrkliga minnesmärken är i sitt slag ett av de förnämsta i världen. Dess betydelse för vår historiska forskning och även för utlandets har betecknats såsom utomordentlig. Utgivarnas avsikt vid verkets startande var att beträffande kyrkorna och deras ägodelar säkerställa vad vi så länge behövt, nämligen en enhetligt utförd och i enhetliga former utgiven vetenskaplig beskrivning över alla vårt lands kyrkliga konstminnen. Emellertid betonades redan från början, att vid sidan av sin konstvetenskapliga gärning verket även borde fylla den stora uppgiften att berätta varje enskild kyrkas och därigenom också grunddragen av den omgivande bygdens kulturhistoria till gagn för den hembygdsintresserade inom varje ort. Såsom folkbok har Sveriges Kyrkor hittills allt för litet beaktats. Därför önska vi särskilt framhålla de egenskaper hos verket Sveriges kyrkor, som berättiga oss att rekommendera det såsom källa för hembygdskunskap.

Vår avsikt är även att i möjligaste mån tillmötesgå församlingar, föreningar och enskilda, vilka hysa intresse för det lokalhistoriska innehållet, genom att tillhandahålla både enskilda volymer liksom även hela verket till avsevärt rabatterade priser. Församlingar eller föreningar kunna även, om beställning göres i god tid, till billigt pris erhålla separattruck av en viss kyrkas beskrivning. Prospekt, provtryck och subscriptionsvillkor erhållas efter anmodan hos förlaget, adr. Postfack 644, Stockholm I. Verket finnes till salu och subscription kan tecknas hos alla välsorterade bokhandlare i riket.

Stockholm i augusti 1924.

A.-B. GUNNAR TISELLS
TEKNISKA FÖRLAG

K Y R K O R
I
G R U M S H Ä R A D

Norra delen

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

Utarbetat av

HELGE KJELLIN

Med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

A.-B. Gunnar Tisells Tekniska Förlag

STOCKHOLM

STOCKHOLM 1924

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

F Ö R O R D

SVERIGES KYRKOR, vars allmänna organisation och plan framlagts i det först utgivna häftet, Uppland, Bd. IV, häfte 1, publicerar nu sitt första Värmlands-häfte. Därmed träder ett femte landskap in i raden av dem, vilka från förarbetenas, forskningens och några väntans tyvärr nödtvungna år hunnit till tryckningens stadium. Dessa väntans år stå i samband med välkända ekonomiska förhållanden, som deprimerat köplust och köpförmåga och därigenom omöjliggjort den avsedda snabbare takten i utgivandet av SVERIGES KYRKOR. Det ligger 12 år mellan Värmlandsarbetets början och detta första häftes tryckande. Den långa tidsutdräkten beror delvis också på den nästan fullständiga bristen på förarbeten. Värmlands topografi är icke försummad, men någon på fackmässigt konsthistorisk grund vilande översikt eller konstvetenskaplig monografi över särskild kyrka existerade icke, när dåvarande fil. studeranden, numera professorn vid Dorpats universitet Helge Kjellin 1911 började sina undersökningar i landskapet. Dessa fortgingo i flera år med stöd dels av SVERIGES KYRKOR, dels av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, dels av Letterstedtska Föreningen, och gjorde det möjligt för professor Kjellin att i den topografiska handboken SVERIGE, utgiven av A. Kempe, E. Apelqvist och O. Sjögren, del V, 1913—15, lämna en översikt av Värmlands kyrkliga konst, som till stor del byggde på studier på ort och ställe. Likaså har samme författare i En bok om Värmland av värmlänningar, Del I, 1917, sammanfattat sina dåvarande forskningsresultat i ett kapitel om »Kyrkliga minnesmärken i Värmland». Professor Kjellin har dessutom upprättat en tyvärr ännu otryckt bibliografi över Värmlands topografiska litteratur. Därmed var ett i princip för alla SVERIGES KYRKORS arbeten uppsatt krav fyllt, nämligen att det utförliga beskrivandet av enskilda kyrkor måste föregås och baseras på en översiktlig kännedom om hela landskapets kyrkokonst. Professor Kjellin hade också till i april år 1916 undersökt 83 av landskapets 97 kyrkor, vilka undersökningar sedan så gott som varje sommar fortsatts.

Professor Kjellin hör till SVERIGES KYRKORS stamtrupp. Han var en av de uppsalastudenter, som med ungdomlig iver slöt sig till det begynnande arbetet. Värmlänningen vände sig med naturlig förkärlek, såsom så många andra av stamtruppens medlemmar, och i överensstämmelse med hela verkets idé, till sin egen bygd, Värmland.

Även i ett annat landskap, Skåne, har professor Kjellin alltsedan 1914 bedrivit kyrkoundersökningar, vilka lett till, att 188 skånska kyrkor genom hans försorg inventerats och att ett par härads häften av honom redigerats i och för tryckning.

Utgivarna tacka professor Kjellin för hans noggranna, uthålliga arbete och hoppas, att han trots maktpåliggande andra värv, mestadels på utländsk botten, skall finna tid att fullfölja beskrivningarna av sin hembygds samtliga ännu icke behandlade kyrkor.

Från landskapet föreligga Grums och Näs härads kyrkor i tryckfärdiga manuskript, det förra tryckes nu, det senare i mån av det intresse, som i form av abonnemang och annat understöd möter de värmländska kyrkoberskrivningarne, och utgivarne hoppas livligt, att de för sin starka hembygdskänsla kända värmlänningarna skola på allt sätt hjälpa till att möjliggöra en för framtiden snabbare takt ifråga om Värmlands kyrkors publicerande.

För utgivande av landskapet Värmland i SVERIGES KYRKOR kommer, liksom i allmänhet inom verket, häradsindelningen att läggas till grund, vilket belyses dels genom följande schema, dels genom den på omslagets fjärde sida tryckta kartskissen.

Band I.	Häfte	1 o. 2:	Grums härad.
	»	3 o. 4:	Näs härad.
» II.	»	1 o. 2:	Gillbergs härad.
	»	3 o. 4:	Nordmarks härad.
» III.	»	1 o. 2:	Jösse härad.
	»	3:	Fryksdals härads nedre tingslag.
	»	4:	» » övre tingslag.
» IV.	»	1:	Älvdals härads nedre tingslag.
	»	2:	» » övre tingslag.
	»	3:	Färnebo härad.
» V.	»	1:	Karlskoga härad.
	»	2 o. 3:	Visnums härad.
» VI.	»	1:	Ölme och Våse härader.
	»	2:	Nyeds härad och Karlstads tingslag.
	»	3:	Kils härad.
» VII.	»	1:	Karlstads domkyrka.
	»	2:	Kristinehamns kyrka.
	»	3:	Filipstads kyrka.
	»	4:	Arvika kyrka.

Sammanfattning och register.

Varje häfte är avsett att omfatta 6—8 tryckark. Skulle ett av de ovan uppräknade häftesområdena kräva större utrymme, måste schemat alltså i någon mån modifieras. Likaså kunna två av de beräknade häftena sammanslås, om det skulle visa sig möjligt att sammantränga beskrivningarna. Inom varje band pagineras häftena i följd. Till varje band kommer särskilt titelblad och utförligt register att utgivas.

Vid utgivandet av Värmlands kyrkor kan naturligtvis ett i schemat senare uppfört härad tidigare publiceras än andra, detta till stor del beroende på, hur de mer eller mindre starka ortsintressena göra sig hörda.

Rörande abonnemang gäller, att det kan omfatta antingen hela verket eller visst landskap eller ock det eller de häradshäften, som önskas.

Stockholm i november 1923.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

FÖRTECKNING ÖVER I DETTA HÄFTE ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR

HUVUDKÄLLOR

Mindre källor återfinnas i respektive kyrkors källförteckning eller under texten.

ANREP = J. G. Anrep, Svenska adelns ättartaflor, I—IV. 1858—64. (Personh. notiser.)

BRUNIUS = C. G. Brunius, Antiqvarisk och Arkitektonisk resa genom — — — Wermland — — — år 1838. Lund 1839. (Behandlar i detta härad endast Eds kyrka.)

CARLSON = Fr. Carlson, Borgvik förr och nu. Göteborg 1904.

DIPL. SUEC. = Diplomatarium Suecanum, collegit et edidit J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand, E. Hildebrand. 1829—70. (Omfattar tiden t. o. m. 1350.)

DJURKLOU = N. G. Djurklou. Bidrag till Westra Wermlands Antiqvariska topografi. Redogörelse för Antiquitetens Intendentens verksamhet under år 1867. Manuskript i K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens arkiv.

FERNOW = Beskrifning öfver Värmland — — — af Erik Fernow. Andra uppl. utg. af H. O. Norstedt. Karlstad 1898.

FRYXELL o. HAMMARIN = Ecclesiastica Vermelandia et Dalia af Fridr. Fryxell, fortsatt intill närvarande tid af Johan Hammarin. Färglanda den 1 juni 1839. — Manuskript (N:o 8. Avdeln. Biografi & Genealogi) i Karlstads stifts- och läroverksbibliotek.

HAMMARIN = J. Hammarin, Carlstads stifts herdaminne, I—III. Karlstad 1846—48.

HOFBERG = H. Hofberg, Svenskt biografiskt handlexikon. Ny uppl. I—II, Sthlm 1906. (Personh. notiser).

LARSSON = A. Larsson, Förteckning öfver Värmlands Nations medlemmar från 1595 till 1877 (tr. som bih. till E. H. Lind, Värml. Nations Historia. Uppsala 1877). Personh. notiser.

LIGNELLS SAMLING = Samling af Kongl. Bref och Resolutioner rörande — — — — Församlingar och Kyrkor uti Carlstads Stift, Från Konung Gustaf den förstes tid, af Anders Lignell (1787—1863). Manuskript i Kristinehamns realskolas bibliotek. (Denna samling påbörjades 1823, och de flesta avskrifterna äro tagna ur Karlstads konsistorii arkiv och dess samling av K. Brev och Resolutioner.)

NORDENSVAN = C. O. Nordensvan, Värmlands Regementes Historia. I—II. Sthlm 1903—04. (Särsk. II delen: Personalhistoria.)

NORDIN = Nordins manuskriptsamling. Avdeln. Topografi, N:o 1003. (Behandlar i detta härad endast Borgviks kyrka.) U. B., Uppsala.

PALMSKIÖLD = Palmskiöldska samlingen (handskrifter). N:o 299. — Innehåller, förutom en del anteckningar från olika år rör. Värml. kyrkor, även en av Örebro landskansli till K. M:ts kansli år 1692 den 23 febr. insänd förteckning på »Wermeland med dess Härader, Sochnar, Kyrekiör, Städer — — — — etc.» — U. B., Uppsala. Denna förteckning är publicerad med inledning och noter av H. Kjellin under titel: En landshövdingeberättelse om Värmland från 1600-talets slut. (Värmland förr och nu. 1916. Meddel. från Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening. XIV. Karlstad.)

- PRÄSTMÖTESHANDLINGAR = Handlingar rörande prästmöten i Karlstad, åren 1862, 69, 75, 81, 87, 93, 99 och 1905. — (Med upplysningar rörande kyrkornas reparationer samt gåvor och förvärv. I tidigare och senare tryckta handlingar inga väsentliga uppgifter rörande detta härads kyrkor.)
- RHYZELIUS = Andreas Ol. Rhyzelius, *Wermelandia ecclesiastica & litterata*, — — —. (Företalet är daterat Linköping den 1 jan. 1738.) — Manuskript (N:o 7, Avdeln. Biografi & Genealogi) i Karlstads stifts- och läroverksbibliotek. — Innehåller bl. a. även kortare beskrivningar över varje kyrka.
- RUNDGREN'S LIGGARE = Biskop C. H. Rundgren, *Liggare N:o 1. Anteckningar om ecklesiastika förhållanden inom Karlstads stift*; upprättad år 1876. Manuskript i Biskopsgården, Karlstad.
- SJÖSTRÖM = C. Sjöström, *Vermlands Nation i Lund 1682—1907*. Lund 1908. (Personh. notiser.)
- STYFFE = Skandinavien under Unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin af Carl Gustaf Styffe. Tredje uppl. Stockholm 1911.
- SVERIGE = Sverige, Geografisk topografisk statistisk beskrifning, utg. af Otto Sjögren. Bd. V. Stockholm 1914—15. (Kyrkbeskrivningarna för Värml. av H. Kjellin.)
- TENOW = Matrikel öfver Carlstads stift med noter af historiskt och lokalt innehåll af O. Tenow. Andra, tillökade uppl., Karlstad 1886.
- UPPBÖRDSREGISTRET 1540 = »Registeridh på Presternes och Kyrkiornes upbörd ij Wermeland oc påå Daall.» Tryckt i A. Lignell, *Om Kyrko- och Prestegodsen uti Carlstads stift*, (Bihang till Carlstads Stifts-Tidningar) Karlstad 1848, s. 4—19, — ävenså i *Skara Stifts kyrkliga jordebok af år 1540*, som publicerats i *Västerg. fornminnesförenings tidskr.* 1899. (Orig. i K. A.)
- WESTIN = Chartor, vüer och teckningar öfwer Sverige, samlade af Iacob Westin. (1810—80.) V. delen. (nr 50054) Wermland. (Endast Ed och Borgvik representerade av detta härad.) U. B., Uppsala.
- WRANGEL O. BERGSTRÖM = F. U. Wrangel och O. Bergström, *Svenska adelns ättartaflor ifrån år 1857. I—II*. Stockholm 1897—1900.
- V. G. L: S NOT OM VÄRMLAND = *Juris Vestrogotici. Codex antiquior.* — Tryckt i D. H. S. Collin och D. C. J. Schlyter, *Samling af Sweriges Gamla lagar. Vol. I*. Stockholm 1827. — En not (27) s. 74 (från 1300-talets senare hälft) bär titeln »Numerus ecclesiarum in Wermelandia et daall». (Handskriften förvaras i K. B.)

ANDRA FÖRKORTNINGAR

- a. a. = anført arbete.
- A. T. A. = Antikvariskt-topografiska arkivet, omfattande en avbildningssamling och en skriftsamling; förvaras i Statens Historiska Museum.
- B. St. = Kgl. Byggnadsstyrelsens (f. d. Överintendentsämbetets) arkiv i Stockholm.
- dat. = daterad.
- d. å. = detta år.
- ext. = exteriör.
- hd = härad.
- int. = interiör.
- inv. = inventarium.
- jfr = jämför.
- ka = kyrka.
- K. A. = Kammararkivet i Stockholm.
- K. B. = Kgl. Biblioteket i Stockholm.
- kst.-prot. = kyrkostämmoprotokoll.

L. A. = Kgl. Lantmäteristyrelsens arkiv i Stockholm.

ms. = manuskript.

N. M. = Nordiska Museet i Stockholm.

R. A. = Riksarkivet i Stockholm.

räk. = räkenskaper.

s. = sida.

skr. = skrivelse.

sn = socken.

sst.-prot. = sockenstämmoprotokoll.

Sv. K. = Sveriges Kyrkor.

s. å. = samma år.

vis.-prot. = visitationsprotokoll.

V. H. A. A:s ark. = Kgl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens arkiv; förvaras i Statens Historiska Museum.

Ö. I. Ä. = Kgl. Överintendentsämbetets arkiv i Stockholm (numera Kungl. Byggnadsstyrelsens).

I förening med måttuppgift: B = bredd; Diam. = diameter; H = höjd; L = längd.

GRUMS HÄRAD

AV

HELGE KJELLIN

FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNORLUNDA ANGIVES, TAGNA AV
FÖRFATTAREN. OMSTÄENDE SIGILLBILD HAR AVRITATS
EFTER SIGILLAVTRYCK UNDER EN SKRIVELSE,
DATERAD DEN 20/7 1617, VILKEN ÅTERFINNES
I RIKSARKIVET UNDER RUBRIK »ALL-
MOGENS BESVÄR, VÄRMLAND I».
SAMMA SIGILL FINNES ÄVEN
I PALMSKIÖLDSKA SAM-
LINGEN Nr 299, s. 351,
UNIV.-BIBL.,
UPPSALA

Fig. 1. Grums kyrka från söder med nuvarande sakristian. — Foto Larsen & Ödvall, Arvika.
Die Kirche von Süden. — The church from the south.

GRUMS KYRKA

VÄRMLAND, VÄRMLANDS LÄN, GRUMS HÄRAD

KARLSTADS STIFT, NORS KONTRAKT

ANNEX TILL NOR

TRYCKTA KÄLLOR: DIPL. SUEC., IV, s. 217 (N:o 2855). — FERNOW, s. 137, 192, 463 not 4.
— HAMMARIN, II, s. 239—59. — PRÄSTMÖTESHANDLINGAR 1875, 81. 87. — — STYFFE, III, s. 189.
— SVERIGE, V, s. 482—84. — TENOW, 1886, s. 79. — UPPBÖRDSREGISTRET 1540 (Lignell, s. 16).
— V. G. L: S NOT OM VÄRMLAND.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: DJURKLOU, 1867, s. 215—16 samt pl. 55 d. 1 (teckn. av gravstenar). — FRYXELL o. HAMMARIN, s. 434, 441. — PALMSKIÖLD, n:o 299, s. 190. — RUNDGRENNS LIGGARE, s. 173—74. — RHYZELIUS, s. 71—73. — A. T. A.: 14 foto, varav 2 (ext. fr. S, int. mot Ö) före restaureringen 1906; övriga (3 ext. fr. V, int. mot V samt inventarier) från 1911. Inv.-fört. 1830, berättelse om adliga gravar (1753) samt skr. 14/8 1906 från Ö. I. Ä. om d. å. företagna reparationer. — B. St.: 1 blad ritning över glasmålningar 1907 från Neumann & Vogel; 13 foto, varav 2 (ext. fr. S, int. mot Ö) före restaureringen 1906. Övriga (2 ext. fr. V, int. mot V samt inventarier) från 1911. — L. A.: Kartboken R. (laga skifteskarta 1859 av N. BERGMAN, med angivande av kyrka och kyrkogård). — R. A.: Allmogens besvär, Värmland. I. Skr. dat. Carlstad d. 20 juli 1617 och försedd med »Grums heradz signete», papperssigill.

KYRKANS ARKIVALIER: I Landsarkivet, Göteborg: Uppgifter om byggnad och inventarier träffas i följande handlingar: K. I: 1—3, sst.-prot. 1754—86, 1787—1808, 1809—21 samt inv. 1774,

82, 1813, 19 och tillägg 1823 och 25. — L. I: 6, räk. 1744—1855. — O. 10, Stoldelning i Grums kyrka 18/2 1781. — I kyrkans arkiv: sst.- och kst.-prot. samt räk. från nyare tid. — N. 20, inv.- och vis.-prot. 1825—1909. — Lösa handlingar, såsom O. 1, rågångsreglering mellan kyrkans mark och Hammarsten samt lantmäterikarta över kyrkoplanen, upprättad 1857 av O. M. Claréus. — O. 6, handlingar om kyrkobyggnad i Borgvik; här finnas även en del viktiga upplysningar rörande Grums kyrka. — O. 7, handlingar om general C. G. Löwenhielms skänk av järnportar till kyrkogården. — O. 14, brandförsäkringsbrev 1899 med kyrkbeskrivning. (Kyrkan säges dock här oriktigt vara uppförd 1719; likaså är tornets höjdsiffra felaktigt angiven.) — O. 16, kostnadsförslag 1827 till nybyggnad av tornets övre del. — Föd.- och dop- samt döde- och begravn.-böcker finnas här från 1728; lysn.- och vigselböcker från 1761.

KYRKOgåRD, STEGHUS OCH BOD

KYRKOgåRD Grums kyrka ligger mitt på en stor slätt och omgives av en särskilt åt söder utsträckt kyrkogård. Kring denna i norr och nordväst en meterhög kallmur av gråsten; på övriga sidor en gråstensskodd terrass. I väster ingång med enkla smidda järngrindar (1852) mellan vitrappade portstolpar av gråsten (1790-talet) under plåthugar med järnurnor, stämplade Husqvarna no 5. Mitt på östsidan en senare tillkommen stentrappa i terrassskoningen.

De äldsta underrättelserna rörande kyrkogården äro av år 1714 (k:ans arkiv O. 6).

Balkarna voro då »murade» och rappade samt försedda med spånklädd täckning. År 1754 rappades av mästern Hendrick från Visnum en av sten uppförd välvd kyrkport, vilken dock 1796 ersattes av de nuvarande stolparna. De gamla murade balkarna ha — enligt kunglig förordning¹ — så småningom ersatts med otäckta kallmurar. År 1780 skedde dock en ny bräd-täckning, och år 1796 göres påminnelse om torvs anskaffande »till kyrkobalkens betäckning».

Kyrkogården har utvidgats vid flera tillfällen: på 1770- eller 1780-talet, då jord skänktes från Sems (= nuvar. Hammarstens) ägor; år 1844—45 åt öster in på Hammarstens ägor; vidare 1869—72 samt 1904.

På kyrkogården och nära västporten är den Löwenhielmska familjegraven belägen, prydd med enkla, korsprydda, resta stengravnvårdar samt en stor hängask i mitten. Stenarna utvisa endast 1800-talsgravar.

Till skydd för kyrkans stegar ett öppet s. k. steghus innanför norra kyrkogårdsmuren. Tre fotstolpar av trä uppbärande

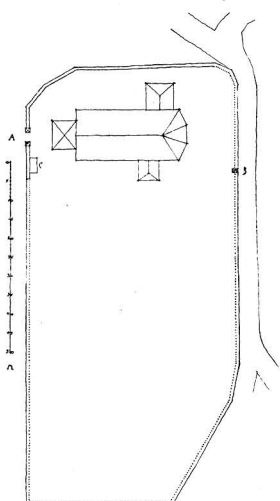

Fig. 2. Grums. Situationsplan.

Lageplan der Kirche. — Plan of the church.

LÖWEN-
HIELSKA
FAMILJE-
GRAVEN

STEGHUS

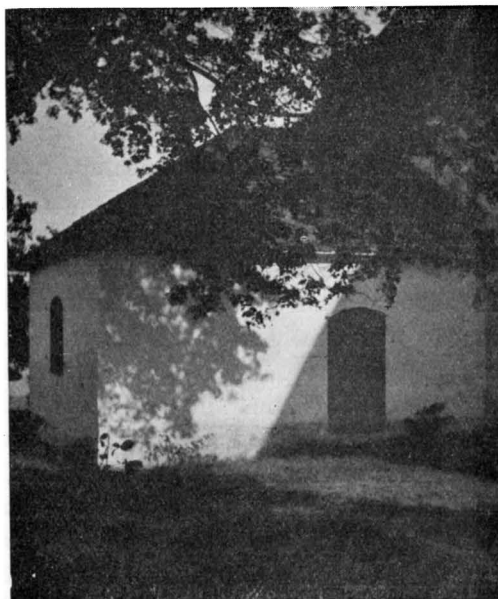
¹ Kungl. förordning av d. 28/8 1764, genom vilken vid 100 dr Smt:s vite förbjöds, dels att bygga nya kyrkogårdsmurar lagda i bruk, vitlimmade eller täckta med bräder eller spån, dels ock att underhålla dylika, som redan funnos. Förordningen blev ej allestädes efterlevd, varför den förnyades 17/8 1804.

ett spånbeklätt tak. Dylika steghus (av olika konstruktion och ålder) finnas i allmänhet vid de värmländska kyrkorna.

År 1754 uppmurades på grund av kyrkogårdens otillräcklighet ett »benhus», vilket spåntäcktes (sockenst. prot. 9/6 1754). Assessor Linroth »proponerade, att ett benhus vore här på denna trånga kyrkogården nödigt». Enligt räkensk. uppmurades det också samma månad av mästern Hendrick från Visnum. Byggnadens namn var 1794 »bårhus» samt två år senare »grav», år 1803 »socknegrav». I vis.-prot. 1825 sägs dock egendomligt nog, att »vintergrav finnes» — »men ej benhus», och i inv. 1830 omtalas samma »vintergrav, uppförd av sten under brädtak». Den uppges där vara belägen »på södra sidan», men på en karta av 1857 i k:ans arkiv (O. 1) och på en av 1859 (i L. A.) finnes ingen dylik byggnad utsatt; däremot en av sten intill och innanför kyrkogårdsmuren strax norr om tornet.

Möjligen hade vintergraven vid någon kyrkogårdsutvidgning blivit ditflyttad. »Vintergraven eller likhuset», som den dubbla benämningen lyder 1873, nedtogs 1875, sedan den gamla sakristian på kyrkans norrsida istället avstängts som likbod.¹

¹ De flesta kyrkor i Värmland äga ännu eller ha ägt en fristående byggd likbod (av trä eller sten), som oftast belägen invid eller innanför kyrkogårdsmuren. Den har, som av ovanstående framgår, burit olika namn på grund av olika användning. »Likbod» är kanske det vanligaste; »bårhus» anger motsvarande ändamål: att förvara lik uti, låta dem stå på bår uti före jordfästningen. Ofta sättes i protokollet likhetstecken mellan »likhus» och »vintergrav». Det senare namnet har uppkommit av att man vintertid, då det på grund av kälens är svårt att gräva i jorden, brukat insätta kistorna där i boden eller under dess golv (det talas om vintergrav ovan och under jord), tills de vid lämpligare tillfälle kunnat nedgrävas i kyrkogården. År 1803 17/4 bestämdes i Grums i och för »socknegravens» reparation, att »för lik, som insätts i henne om vintertiden, skall för hwart och ett betalas 8 skillingar, utom de fattigas, och nedgrävas om våren för kyrkans medell». År 1828 9/8 utfärdades dock av Landsh. Ämb. i Värml. en resol. om böter för försummelse att nedgräva vinterliken. (Jfr Nors arkiv. I 2.) — Benämningen »benhus» är uppkommen därav, att de vid kyrkogårdsomgrävningar hopsamlade benen brukat där förvaras; — sommaren 1911 såg förf. en hel säck med dylika ben stående i Gillberga kyrkas bod i Värml. Som oftast sättes »benhus» i motsats till »vintergrav» (jfr Nor, s. 77, not 2), men däremot synas begreppen ha sammanblandats i Ed.

BOD

Fig. 3. Grums. Gamla sakristian på kyrkans norrsida. — Foto 1911.

Die alte Sakristei an der Nordseite der Kirche. — The old sacristy on the north side of the church.

KYRKANS TILLKOMST OCH FÖRHISTORIA

För utrönande av den ursprungliga kyrkans ålder torde man möjligen hava någon ledning av att häradet och socknen bära samma namn. Vilken av dessa som givit upphov till namnet är väl ovisst, men då ordet »härad», språkligt sett, tidigast varit liktydigt med »bygd» och först senare fått judiciell betydelse,¹ är det sannolikt, att socknen, som, så långt tillbaka man känner den, hetat »Gromshæret» (år 1331)² — »bygden vid Grums» — ej som nu enbart Grums, också burit namnet tidigare än häradet.³ Redan under hednaden fanns i vissa delar av Norden en häradsindelning;⁴ om den då även nått till Värmland är ovisst, men kan väl anses troligt, enär Västergötland och sannolikt även Dalsland då ägde en dylik. Vid 1300-talets mitt synes i varje fall häradsindelningen vara fullt genomförd i Värmland.⁵ Den första historiska underrättelsen om Grums är att finna i en donationshandling från år 1331², där det bland vittnena omtalas en man, »Johannes de gromshæret», tydligen kyrkans pastor, enär han sammastädes nämnes »canonicus» (= kanik, medlem av domkapitlet) i Skara. I V. G. L:ns not om Värmland⁶ från 1300-talets senare hälft sägs det, att »Gromshærad» — här judiciellt taget — omfattar en kyrka samt 8 bönder från »Wirmilskogh» (nuv. Värmskog) i Gillberga härad. Denna enda kyrka var synbarligen Grums.⁷ Att en kyrka tidigt existerat här i Grums, göres också troligt genom häradets sigill,⁸ vilket visar bilden av en medeltida kyrka (se textbladet). När

¹ SVEN TUNBERG, Skandinaviens äldsta politiska indelning. Uppsala 1911, s. 49—50.

² Dipl. Suec., IV, N:o 2855. — Ännu 1540, se »UPPBÖRDSREGISTRET, kallas socknen »Grwmsherat».

³ Analoga fall äro Ylmahærad sn (1436), nu Ölme sn; Væsheerad sn (1359), nu Väse sn, m. fl. — Jfr TUNBERG, a. a., s. 51.

⁴ TUNBERG, a. a., s. 45.

⁵ TUNBERG, a. a., s. 50. — Jfr också V. G. L:ns not om Värml., 1300-talets senare hälft. — STYFFE, s. 187, säger dock, att under unionstiden omtalas blott en enda »härads»hövding i Värml., vilken dessutom innehade hela landskapet. Dennes fullmakt därtill var av 19/10 1463. Avskrift av fullmakten finns i Antiquitetsarkivet N:o 68 bland lagcodices, nu i K. B.

⁶ Se förteckn. över huvudkällor till detta arbete.

⁷ Av de 5 kyrkorna i nuvarande Grums härad räknades Nor och Sigherstad denna tid till Friku häradh och Ed till Slotboo härad. Borgvik fanns ej. Nors sn lyder dock redan 1457 under Grums härad; Ed lades mellan 1437 och 40 med hela Slotboo härad till Näs härad, men räknas — i likhet med Segerstad — till Grums redan i de äldsta jordeböckerna från Gustaf I:s tid. Sannolikt har dock Segerstad blivit samtidigt med Nor överflyttad till detta härad. (DJURKLOU, s. 220, not 2). När denna överflyttning skedde, kan ej exakt avgöras; ännu 1391 räknas Nor till Friku härad men, som ovan sagts, redan 1457 till Grums. — Jfr STYFFE, s. 188—89. — Nor blev troligen omedelbart moderkyrka i det nya häradet (Grums); i varje fall är förhållandet så år 1540 (se »UPPBÖRDSREGISTRET» d. å.). Grums är också ännu idag annex till Nor. — FERNOW, s. 192, kallar Grums »redkyrka», vilket ord, enl. meddel. av docent J. Sahlgren (1912), bör ha kommit därav, att prästen i moderförsamlingen måst rida till denna kyrka, d. v. s. att den legat rätt avlägset och endast varit en annex-kyrka. Jfr f. ö. RHYZELIUS' yttrande om Eds kyrka, se den kyrkans beskrivning.

⁸ PALMSKIÖLD N:o 299, s. 351., samt R. A., Allmogens besvär, Värml. I, Skr. 20/7 1617, där härads-sigillet finnes i original.

detta sigill först tillkom, låter sig dock tyvärr icke fullt avgöra; det här avbildade kan i följd av bokstavsformen knappast vara äldre än 1500-talet.¹ Kyrkan synes där avtecknad från nordväst och tycks ha utgjort ett långhus med takryttare, rundbågig ingångsdörr i väster, rundbågigt fönster mitt på norrväggen samt ett antal mindre gluggar (?) på de båda å bilden synliga sidorna. Dessutom ett litet vapenhus (?) i söder. — En i huvudsak likartad kyrka finnes målad å en i kyrkan bevarad häradsfana från 1700-talets början (se s. 21). Här saknas dock södervapenhuset; istället har västväggen försetts med ett stort fönster bredvid kyrkdörren. Ävenså äro norrväggens fönster där tre. — En medeltida kyrkas tillvaro i Grums bestyrkes av en där bevarad dopfuntscuppa med ännu äldre fot (se s. 15) samt av ett ciborium (se s. 17). Av denna äldsta kyrkas murar finnes emellertid numera troligen intet i behåll. Med all sannolikhet kvarstod dock kyrkan ännu år 1638. Den dåvarande kyrkan angives nämligen² ha varit »mycket mörck och trång samt låg». Denna uppgift synes också tyda på, att kyrkan haft platt innertak. Rätt snart därefter torde emellertid kyrkan ha utvidgats, sannolikt åt öster med ett stort kor — nämligen det nuvarande, tresidigt avslutade — samt med en sakristia (nuvarande likboden) på norrsidan av detta kor.³ Huruvida sakristian byggts samtidigt med koret, kan ej nu avgöras, enär man ej kan komma in på sakristians vind för att därifrån kontrollera, om dessa byggnader ligga i förband med varandra. Troligen är dock så förhållandet. Denna form — ett litet smalt långhus samt ett stort, brett kor — hade kyrkan år 1714, då det var frågan om att Borgviks församling skulle lämna medel till moderkyrkans underhåll, vilket förslag gav anledning till för Grums kyrkas byggnadshistoria viktiga uttalanden (Grums kyrkoarkiv, O. 6):

Borgviksborna begära att bli förskonta »för hufwudkyrkans reparation, på hwilken ingen ting felas, förutan det man wille låta uppsättia ett torn, det ändock fullkomb. af den öfriga delen i socknen kan ersättjas».

Frågas, vem som skall vidmakthålla »den gamla kyrkan nu och i framtiden, som nu står under reparation, snart till alla delar utan och innan; men i synnerhet muren sprucken, och all rappingen af, taket för gammalt och odugligt, äfwen så Tornet, utaf hwilket kammen är redan nedfallen».

Svaras härpå, »att nu till ornament innantill lærer ej stort felas, som där är en kostlig ny Alltartafla, äfwen Predikstohl och Wackre uppbygda stolar — med beslag. Allenast nu nödigt skulle nu pröfwas en Lechtare låta giöra för folckets myckenhet skull Stora Högtidsdagar, som de öfriga af församlingen kunna ärsätta; och utan till är sant wara

¹ Jfr not 8 å föreg. sida.

² I bisk. vis.-prot. 1782, vilket även omtalar en vid samma visitation företedd men nu förlorad karta av år 1638, enligt vilken kyrkan då bar namnet *Sems kyrka* — detta emedan den blivit uppbyggd å hemmanet Sems (= Hammarstens) ägor.

³ Före 1638 kan ej tillbyggnaden gärna ha skett, att döma av det ovan citerade uttrycket om kyrkans utseende, men dock under 1600-talet — detta på grund av gamla sakristie-dörrens ålderdomliga karaktär och framför allt av det faktum, att altaruppsatsen — gjord för koret — tillkom omkr. 1700.

ett gammalt torn som jag och förr förmält samt en spricka i Brottningen i muren. Hvad mera med rappningen kan wara, har jag för den skull till där reparation lofwat kosta 50 Dlr Silfvt och 2 Läster Limm, dock på den Condition, att wi sedan alldeles befriade (warda) för den gamla kyrckans reparationer. Kyrkobalkarna äro alt å nyo murade förbättrade betäckta».

Biskopen skriver s. å. till K. Maj:t om saken: Vidare »befans wäll tornet¹, som är mycket litet, wara aldeles förfallit, taket behöfwer ny kam och tiäras, muren i en rämna lagas, och hela kyrkan rappas, hwilket alt pröfwades ungefär med två hundrade dahlr silfwer. kunna repareras».

På grund av alla dessa skröpligheter torde gamla långhuset efter 1714 ha rivits och ersatts med ett nytt av lika höjd och bredd med det förut uppförda koret, varjämte ett väst-torn uppförts, vilket bör ha skett år 1739; det nuvarande tornet bär nämligen överst dessa siffror i järn. Några bestyrkande handlingar finnas däremot icke.

Att det nuvarande koret och långhuset ej uppförts samtidigt framgår av de båda partiernas olika murtjocklek (se planen, fig. 4). Att det förutvarande långhuset varit smalare anger en, å planen markerad, just vid själva murskarven mellan kor och långhus inåt kyrkan skjutande murstycksrest.

Denna på grund av bristande källor delwis konstruerade byggnadshistoria synes likväl bekräftas av en i socknen gängse tradition, berättad 1914 av den 67-årige kyrkvaktaren Karl Sjö, född inom orten. Enligt denna tradition skulle det tidigast funnits en liten kyrka, sådan som den å fanan. Den hade tillbyggt 3 gånger: a) nuvarande koret, b) övriga delen av långhuset, c) tornet. — Ett brandförsäkringsbrev, Grums kyrkoarkiv, O. 14, anger kyrkans byggnadsår vara 1719; någon källa därför nämnes dock icke. Troligen är det tornets järnsiffror, som — ehuru något felaktigt återgivna — ligga till grund därför. Inv. 1830 hänvisar visserligen till ett nu ej befintligt sst.-prot. av 1728, på grund av vilket den slutsatsen drages, att kyrkan skulle varit »redan då till storlek och byggnads-sätt i samma skick den nu (1830) befinnes, emedan efter den tiden någon tillbyggnad eller förändring icke omtalas. Sannolikt är denna kyrka mycket gammal.» Denna uppgift, som man dock icke bör tillmäta för stort värde, enär en hel del förändringar under den uppgivna tiden faktiskt skett, synes emellertid ge vid handen, att långhuset skulle vara något äldre än tornet.

KYRKBYGGNADEN

MATERIAL OCH
EXTERIÖR

Grums kyrka (se plan, fig. 4) är uppförd av gråsten med fönsteromfattningar m. m. i tegel, allt vitrappat. Sakristian på södra sidan (byggd 1873—75) dock av vitmålad bräder. På kyrkan finnes ej särskilt markerad sockel, men däremot profilerad taklist (av 1791) på såväl kyrkan som gamla sakristian (se fig. 3). Hela kyrkan täckt med skiffer samma år; dessförinnan spåntak; — spånen »af fet och god malmved, huggen efter en

¹ Med det i dessa handlingar — O. 6 — flerstädes nämnda t o r n e t avses sannolikt endast en takryttare.

gifven tolk och trädets naturliga sträckning»; (sst.-prot. 1790 6/6). Tornet, som är försett med s. k. murhörn, bär sedan 1828 på sitt skiffertak en korsglobsprydd, plåttäckt lanternin av trä.¹ Därförut en 1803 tillkommen lanternin², som i sin tur ersatt en 1745—46 av mäst. Chr. Haller³ uppförd, hög, spånbeklädd träspira med förgylld kopparhane.⁴

Långhusets murar äro invändigt slätputsade med år 1906 målade schablonrankor nedanför taklisten. Tunnvalv av pärlspåntade bräder sedan 1765, då troligen samtidigt långhusmurarna höjdes med 2 alnar⁵. Därförut platt innertak. Golv av trä sedan 1884; dessförinnan skiffer i kor och gång och lermassa i stolrummen (1810); — trä (1769—71) samt tidigast känt täljstenshällar (1750). Kyrkan sammanhålles av 4 järnstag. Glasmålningar i koret (s. 12). Fönsterbågar och spröjsar av trä; förut av järn, vilka senare tillkommo 1759, då större fönster upptogos av mäst. Chr. Haller. År 1765 erhöles två rundfönster på västväggen (för ljus till läktaren) och 1791 två små rektangulära fönstergluggar ovanför dessa (för ljus till långhusvinden).

LÅNGHUS

Tornet har ytterligt tjocka, uppåt något tunnare murar och är synnerligen primitivt byggt. Samtliga innerväggar vitrappade. Bottenvåningen — utgörande det s. k. vapenhuset — med golv av skiffer-, gråstens- och kalkstenshällar samt med trätrappa till orgelläktaren. Denna trappa tillkommen 1884 i samband med upptagandet av en hög, stickbågig öppning mellan torn och långhus. Till tornets övre, av bjälklag skilda våningar leder en spiralgående stentrappa i norrmuren. Ljus till trappan erhålles delvis genom en på norrsidan befintlig glugg (60×15 cm.). I andra våningen ett litet

TORN

¹ Efter ritn. av byggmäst. A. M. Wennerström, Edsvalla. Ritningen ej återfunnen, men kostn.-förslaget, dat. 1827, se O. 16. — Se f. ö. sst.-prot. 1827—28.

² Denna sägs — sst.-prot. 28/8 1803 — ha utförts »i likhet med Noors kyrkas kyrkotorn» (av år 1798). — Jfr Nor, s. 81, not 7.

³ CHRISTIAN HALLER, bördig från Sachsen, tyskbyggmästare, kom till Sverige, uppbyggde 1723—30 domkyrkan i Karlstad, men lär — enl. E. M. ARNDT, Resa genom Sverige år 1804. Karlstad 1807, II, s. 44 — ha av förargelse över ett begånget fel vid östra korset, så att altaret måst byggas för långt fram, sedan förfallit till dryckenskap, och ej trots »mycket hedrande tillbud både ifrån Stockholm och Petersburg» kunnat därifrån avvänjas. Eljest allbekant för sin munterhet och kvickhet. Han dog 1759 (sst.-prot. för 28/1 och 17/6 d. å.) och begrovs mitt emot ingången till Karlstads domkyrkas sakristia. Graven dock borttagen sedan 1836. Förutom Karlstads-dömen har han uppfört eller vidtagit förändringar på ett flertal värmäländska kyrkor, t. ex. Borgvik, Glava, Gillberga, Segerstad, Värmskog m. fl. — den sistnämnda fullbordad av änkan 1762 efter hans ritningar. Hon fortsatte nämligen en tid hans byggnadsverksamhet. Bland Hallers lärjungar må särskilt nämnas Sven Hertz, vilken bl. a. uppbyggt Eds kyrka. — Jfr HAMMARIN, I, s. 225—9; NORD. FAM.-BOK, samt H. KJELLIN i Sverige, V, för ovannämnda kyrkor.

⁴ År 1782 (sst.-prot.) sägs tornet vara 36 alnar högt »med spånad träspits af lika högd».

⁵ Vis.-prot. 1782 omtalar en av assessor J. G. Linroth bekostad reparation, varvid »murarna uppfördes 2 alnar högre». Årtalet härför finnes dock ej utsatt; sannolikt skedde murförhöjningen i samband med kyrkans välvning. — Assessor JOHAN GEORG LINROTH (f. 1704, d. 1772), brukspatron på Bjurbäck och Long, gift 1733 med Brita Catharina Stedt (f. 1714, d. 1796), vilka båda vid flera tillfällen frikostigt bidragit till kyrkans förbättring och försköning. — Se f. ö. om dem C. SJÖSTRÖM, s. 181.

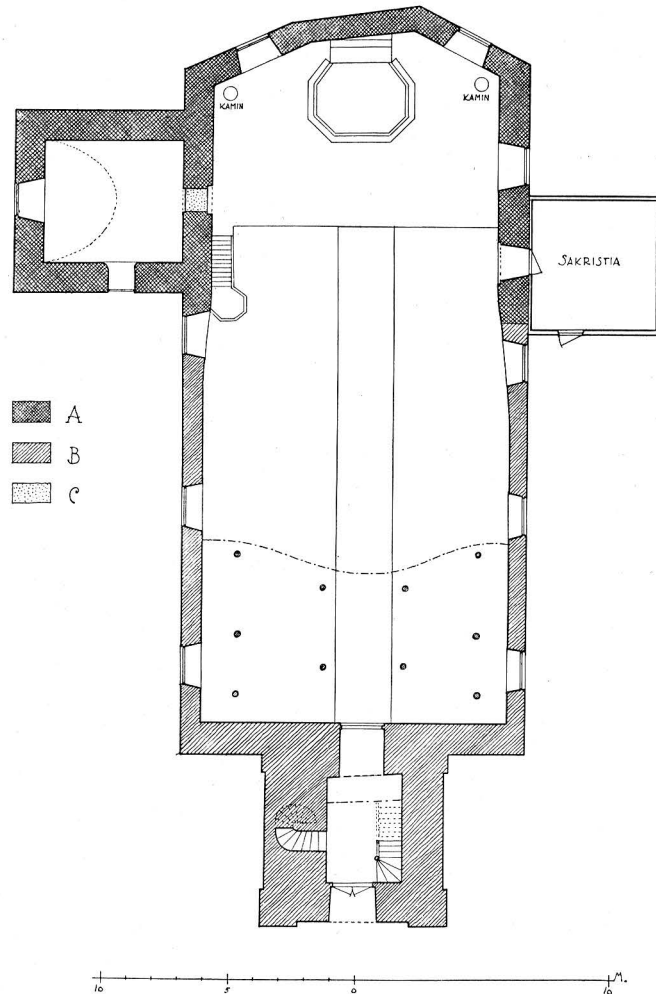

Fig. 4. Grums. Plan. Skala 1:300. — Uppmätt av M. Olsson 1912.
Grundriss der Kirche. — Plan of the church.

rundfönster till långhuset. Detta fönster har ursprungligen varit en dörr till långhusvinden men igensattes 1765 vid takets höjning och upptogs 1791, ehuru då blott som ett fönster. År 1747 upptogs det ovanför västdörren befintliga rundfönstret. Därövan ett genom en över halva rummet i öster—väster gående avsats uppdelat rum, vars överdel har en av gråstensflis byggd rundbågig öppning in till långhusvinden. Därpå följer en med hissirrättning¹ försedd våning samt överst klockrummet.

¹ En vridbar, lodrät bjälke, från vilken ett rep löper över en vågrätt liggande rulle och ned genom en lucka i golvet. Tornet har sannolikt fordom tjänat som sädesmagasin.

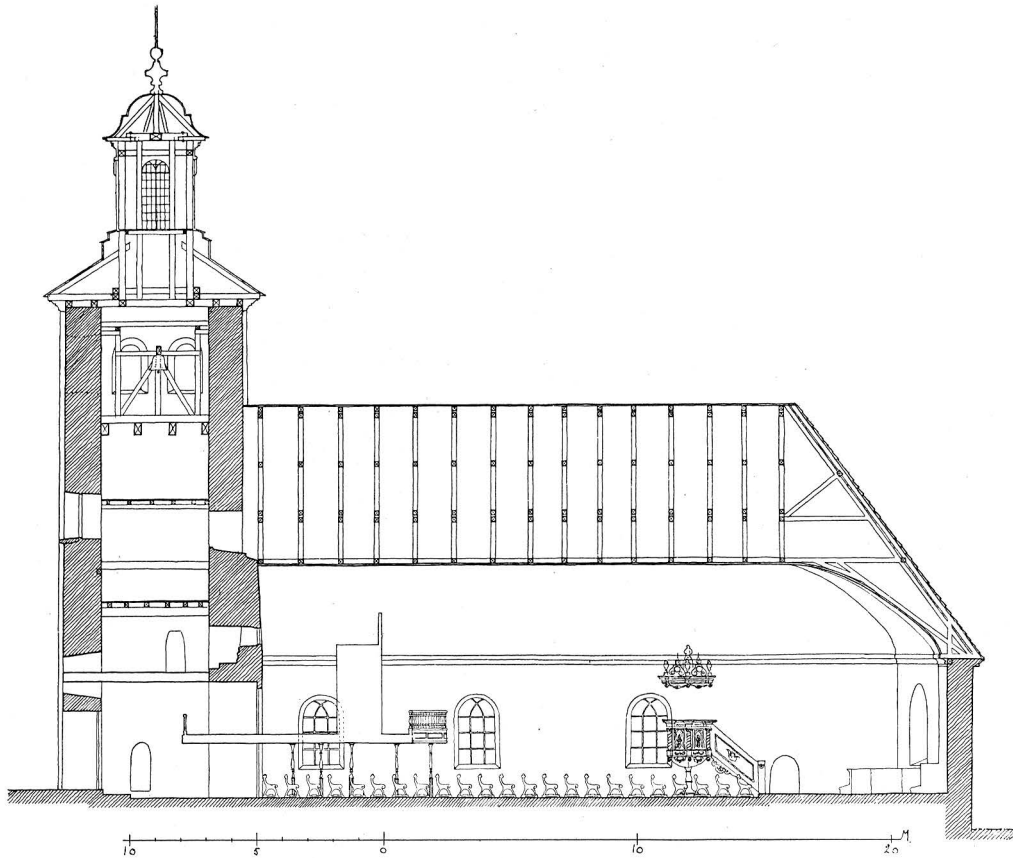

Fig. 5. Grums. Längdsektion mot norr. — Uppmätt av M. Olsson 1912.
Längsschnitt gegen Norden. — Longitudinal section towards the north.

Om den forna, sedan 1873 till likbod avstängda, sakristian (fig. 3) på kyrkans norrsida, se s. 7. Den är täckt med vitrappat tunnvalv av gråstensflis samt försedd med vitrappade väggar, golv av stenhällar (sedan 1745), stickbågig dörr i väster¹ samt liknande fönster i norr, båda i flukt med ytterväggen. Fönstret omgjordes 1757 och var till 1869 försedd med järngaller. Från senare tid äro däremot de kvarsittande luckhakarna utanför fönstret. Till långhuset en (sedan 1873) igensatt, rundbågig dörröppning, synlig även inifrån kyrkan, och med sin gamla 1600-talsdörr av ek (fig. 9) ännu på dess forna plats — med framsidan vänd in mot igenmurningen.

Nuvarande sakristia är 1873—75 uppförd av pärlspåntade bräder vid korets sydsida.

ÄLDRE SAKRISTIA, NU LIKBOD

NUVARANDE SAKRISTIA

¹ Räk. 1865. »Öppnat en ny dörr på sakristian.»

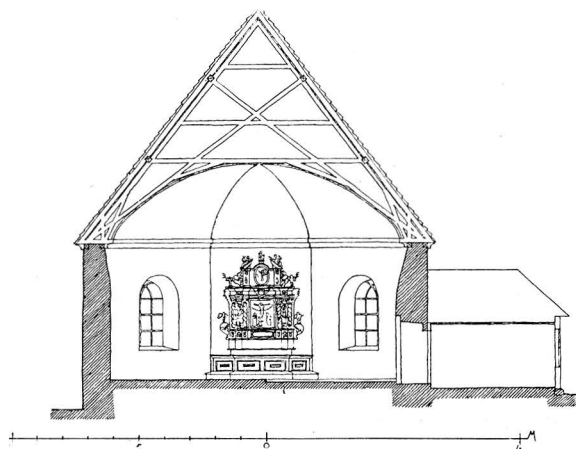

Fig. 6. Grums. Tvärsektion mot öster. — Uppmått av M. Olsson 1912.
Querschnitt gegen Osten. — Section towards the east.

GLAS-
MÅLNINGAR

Sedan 1907 äro korets båda fönster försedda med glasmålningar, utförda av Neumann & Vogel, Stockholm. Den figurala utsmyckningen — i nordöstra fönstret: Maria med barnet; i det sydöstra: Jesus med lammet — upptager endast en mindre del av fönstrens mittparti.

UPPVÄRMNING

I koret stå två Gurneyska järnugnar (1890) samt i nuvarande sakristian en mindre järnkamin.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARE

Enkelt altarbord av trä. — Altarringen, byggd 1771, mångkantig, vit med guld-
lister samt klädd med rött kläde. — Altarprydnad av trä i (icke ursprungligt) vitt
och guld (fig. 10). Arkitektonisk uppbyggnad i två våningar med reliefer av uppstån-
delsen och korsfästelsen — i bakgrunden Jerusalem — samt med statyetter av Moses
och Aron (mellan de vridna kolonnerna), Tron och Hoppet (liggande å krönets brutna
gavlar) och mellan dem Kärleken (symboliserad av en kvinna med 2 barn, möjligen också
Maria med Jesus och Johannes). På altaruppsatsens sidor 4 fristående änglaputti.

Altaruppsatsens byggnad och vissa detaljer visa i provinsiell översättning många drag
ur det berömda hamburgska silveraltaret i Stockholms Storkyrka, tillverkat mellan
1631 och 1654¹, och som sannolikt varit normgivande för ett stort antal svenska lands-
ortskyrkors altarprydnader. Grums altaruppsats är snidad omkr. år 1700 av mästare
NILS FALK. Sägs år 1714 (O. 6) vara »kostlig ny». Samme mästare har 1703—05 för-
färdigat en alldeles likadan i Köla kyrka, ävensom år 1703 en annan, ehuru från dessa

¹ Jfr J. ROOSVAL, Silveraltaret i Storkyrkan, S:t Eriks årsbok 1907, s. 176.

Fig. 7. Grums. Interiör mot öster. — Foto Larsen & Ödvall, Arvika.
Inneses gegen Osten. — Interior towards the east.

avvikande, till Skillingmarks kyrka.¹ Renoverad 1860 av fabrikör O. L. Dahlman, Västerås.² Vid detta tillfälle skedde antagligen tavlans förhöjning genom dess nuvarande enkla underbyggnad. Förslag hade dock därförut väckts att ersätta den med en oljetavla enligt ritning av en herr G. T. Chievitz.³

Framför altaruspsatsen ett litet krucifix av förgyllt och försilvrat trä⁴ (fig. 11). Skänkt 1790 av ombudsmannen och fabrikören Pär Grönquist, Mariestad.

ALTARE-
KRUCIFIX

Predikstol av trä i vitt och guld (fig. 12) med snidade bilder av Kristus och evangelisterna. Huven prydd av änglar med Kristi pinoredskap samt överst Kristus som smärte- man, sittande med korslagda armar. Predikstolen tillkommen år 1706 — förfärdigad

PREDIKSTOL

¹ För bestämningen till mästern Falk finnas inga handlingar i Grums; den har skett genom jämförelse med Köla kyrkas altaruspsats samt genom en »Historisk berättelse» (1789) om Skillingmark, där mästern Falk uppgives ha förfärdigat dessa båda sistnämnda kyrkans altaruspsats. — Jfr f. ö. H. KJELLIN i Sverige, V, s. 484, 547 och 564. — Samme mästern Falk har 1690 förfärdigat predikstolen i Mellby gamla kyrka, Västergötland (se Sv. K., Västerg., I, s. 252), samt predikstolarna i Grums och Ed.

² Om denne från flere altaruspsats- och predikstolsbyggnader m. m. i Värmland kände man, se bl. a. Nor, s. 83, och Segerstad.

³ Detta enl. sst.-prot. 1857 i Nor, där man föreslår att till Nor förskaffa »en oljetavla i likhet med en af herr G. T. Chievitz för Grums kyrka uppgjord ritning».

⁴ Ett alldeles likadant finnes i Lungsunds ka, Värmland.

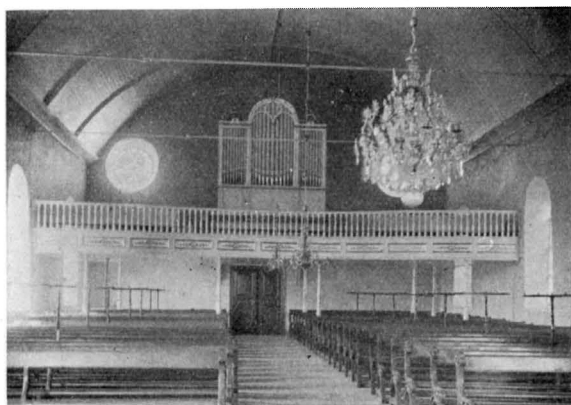

Fig. 8. Grums. Interiör mot väster. — Foto 1911.
Inneres gegen Westen. — Interior towards the west.

av mästern Nils Falk. I inv. 1782 sägs: »Dörrträet med sina Ornamenten hade årtalet 1701, men förvarades nu särskilt och är icke för Predikstolen uppsatt.» — Predikstolen kallas också 1714 (O. 6) »ny». Att även Grums predikstol är av Falk, framgår vid jämförelse med av honom gjorda altaruppsatser. Inga skriftliga källor finnas. I inv. 1830 anses också Grums altarprydnad och predikstol vara av samma hand. En ny trappa byggdes 1771. Renovering 1860 av fabrikör Dahlman.¹ Vid detta eller senare

tillfälle omkastades figurerna och de under dem citerade bibelspråken.

TIMGLAS Timglas (fig. 12), buret av en i trä snidad, förgylld ängel med dödskalle vid fötterna. H. 35 cm. Sjelva sandglaset med dess ram köpt 1749 hos Jan Kugelberg, Stockholm. Bilden och »stofferandet» utförda hos »bilthuggaren i Carlstad».² Det hela en gåva av assessor J. G. Linroth.³

NUMMERTAVLOR Nummertavlor, ett par med vit ram och förgyllt överstycke (fig. 7). H. 146 cm. Tillkomna mellan 1809 och 13.

BÄNKINREDNING Öppna bänkar, oljemålade i ekimitation och av en ledsam typ, som från Karlstads domkyrka spritt sig till de värmländska landskyrkorna, anskaffades 1884 efter Borgviks föredöme (sst.-prot. s. å.). Därförut slutna bänkrum; — »wackra upbyggda stolar med beslag», som de kallas 1714, då de första gången nämnas. Denna bänkinredning ströks 1837 med »ljus pärlfärg». På de främsta bänkarna funnos ända till sistnämnda år »2:ne lejonbilder liggande». — På läktaren finnas öppna bänkar av annan typ än nere i kyrkan; de äro oljemålade blågrå.

KYRKO GÅNGSPALL En kyrkogångspall, i vilken hustrur brukade knäböja vid kyrktagningen efter överständens barnfödsel, omtalas här vid 1800-talets mitt. Den framsattes vanligen av klockaren, som därför brukade uppbära en liten avgift (jfr Segerstad). Dess plats var antingen vid ingångsdörren eller mitt i koret (jfr Sv. K., Gotland I, s. 32).

¹ Se s. 13, not 2.

² Härmed åsyftas sannolikt ISAK SCHULLSTRÖM, en på sin tid i Värml. mycket anlitad kyrklig bildsnidare; boende i Karlstad, d. i Svanskog 15/10 1778. Attribueringen skedd genom jämförelse med bl. a. pred.-stol och altarprydnad (1746) i Järnskog. Dödsåret erhållet genom en hans sonsons son, handl. Isak Schullström, Filipstad. — Från denne träsnidare härröra — förutom dopängeln i Grums, s. 16 — även ett stort antal altarprydnader, predikstolar m. m. Jfr H. KJELLIN, kyrkobeskrivningar i SVERIGE, V.

³ Se s. 9, not 5.

En västlig orgelläktare med inåtsvängd balustrad i vitt och guld vilar på 10 järnkolonner; uppförd 1878. Den förut befintliga läktaren byggdes mellan 1769 och 71. Läktaretrappan är inbyggd i tornet. — Orgeln, från E. A. Zetterqvist, Örebro, tillkom år 1879 i samband med läktarebygget. Dessförinnan ett mindre orgelharmonium, skänkt 1872 av brukspatron B. A. Geijer på Agnhammar.¹

Ett psalmodikon, ett av musikern och prästen Johan Dillner (f. 1785, d. 1862) komponerat, ensträngat instrument, vanligen kallat »Dillnerska instrumentet», har sedan 1832 här funnits »med federal och stråke», men var 1856 utslitet.²

Dopfunt med rund cuppa av täljsten och fyrsidig fot av granit (fig. 13). Foten visar en rund vulst över en upptill skråkantad 4-sidig bas. Cuppan överst ornerad med en spetsflikig bård (nu nästan dold av ett järnband) samt mitt på med en smal, tunn vulst. Saknar avtappningshål, vilket däremot foten äger. Att fot och cuppa ursprungligen ej hört samman framgår bl. a. av att fördjupningen å fotens översida är betydligt större än den platta, som vidhänger cuppans undersida. Jfr också det olika materialet. Cuppans h. (med liv) 37 cm.; fotens h. 37 cm. Såväl år 1830 (inv.) som 1867 (DJURKLOU) angivas dessa dopfuntsdelar såsom liggande på kyrkogården. Skålen sägs då vara sönderslagen. — Dopfunten står nu i f. d. sakristian.

Cuppan tillhör en stor, egentligen norsk grupp täljstensfuntar (den »spetsflikiga»),

¹ BENGT AUGUST GEIJER, f. 1811, d. 1888, bruksp. och disp. på Föske; mellan 1850 och 72 boende på Agnhammar i Grums socken, sedan i Sthlm. — Jfr B. J. GEIJER, Bengt Gustaf Geijer till Uddeholm och hans ättlingar. Malmö 1899, s. 118.

² Detta slags instrument, som användes vid psalmsången, har funnits i flera av Värmlands kyrkor. Det utgjorde en förbättring av monokorden och var så konstruerat, att en var med tillhjälp av en vid varje psalm eller sångtext anbragt sifferskrift kunde utfinna den rätta melodien. — Se NORD. FAM.-BOK: Dillner. — En textbok till ett så beskaffat psalmodikon finnes ännu i behåll i Segerstads kyrkoarkiv.

LÄKTARE
OCH ORGEL

DILLNERSKA
INSTRU-
MENTET

DOPFUNT

Fig. 9. Grums. Dörr mellan »gamla» sakristian och långhuset. 1600-talet. — Foto 1911.

Tür zwischen dem Langhaus und der alten Sakristei.
17. Jht.
Wooden door between the old sacristy and the nave.
17th century.

som på grund av sin största utbredning i Smaalenenes amt kallats den »smaalenske»,¹ och som i Värmland huvudsakligast förekommer i Fryksdalen och sydvästra delen av landskapet; — ett exemplar även i S. Råda. Gruppen, vilken också är företrädd i Dalsland, Bohuslän och Västergötland samt med ett ex. både i Skåne och Danmark, torde kunna dateras till 1200-talets mitt. Foten är äldre, från 1100-talet.²

DOPÄNGEL Dopängel av förgyllt trä (fig. 14), med en 1881 tillkommen flat bricka i vänstra handen för dopskålen. Den högra — använd som ljuspipa — har förut hållit ett språkband.³ Detta skall, enligt inv. 1830, burit en inskrift, anförande Math. 28: 1 samt »Anno 1746». — H. 90 cm. Den skänktes av fru B. C. Linroth, f. Stedt⁴ och är tydligen förfärdigad av Isak Schullström, Karlstad. Denna attribuering skedd genom jämförelse med bl. a. Grums' timglasängel.

DOPBORD Dopbord av trä, enkelt snickeri. Tillkommet omkring 1840. Står i sakristian.

DOPSKÅLAR AV NYSILVER Två dopskålar av nysilver äro skänkta, den ena mellan 1859 och 1862⁵ — (H. 13 cm., Diam. 24 cm.) — den andra 1910 — (H. 7 cm., Diam. 33 cm.) Den sistnämnda tillverkad av C. A. Kjernäs (Göteborg). — En »liten, bräckelig» dopskål av tenn nämnes 1782; nu förkommen.

NATTVARDSKÄRL Kalk (H. 23 cm.) med patén (Diam. 13 cm.) av silver (fig. 15 B). Enl. stämplarna tillverkad i Karlstad 1798 av mästern W. S. (= W. Smedberg).

Kalk av silver (fig. 15 C). Runt skålen ovala inbucklingar. Tillverkad av stockholmsmästaren C. Hammer (C. H.) 1857.⁶ — H. 27 cm. — Därtill hörande, helt förgylld patén med ingraverat kors; bär samma stämplor utom årsbokstaven, som angiver 1858. Inskr.: »Tillegnad Grums kyrka af C. G. L. och N. L. f. v. B. 1858.»⁷ — Diam. 16,5 cm.

Sockenbudskalk (fig. 15 A) av silvret efter en äldre kalk. H. 11,5 cm. Tillhörande patén med undersittande oblatask, diam. 6,5 cm. Kalk och patén i fodral av trä. Enl. stämplarna: av mästern W. S. (Smedberg i Karlstad) 1802.

Kommunionkanna av silver, inuti förgylld (fig. 15 D), utförd av Möllenborg, Sthlm,⁸

¹ Jfr H. FETT, Norges kirker i middelalderen, Kristiania 1909, och E. FISCHER, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden, Uppsala 1920, samt densamme, Trenne västgötska funtar av norskt ursprung, Kunst og Haandverk. Nordiske Studier, Kristiania 1918, s. 82—84.

² En likartad fot i Strö kyrka, Västerg. Jfr Sv. K., Västerg., I, fig. 106.

³ I Bjurkärns ka, Värml., finnes en snarlik, ehuru betydligt bättre gjord dopängel av sannolikt västgötskt ursprung, vilken figur i ena handen håller ett kors, i den andra en skål. Det är ej otänkbart, att Bjurkärns-bilden varit förebild för Grums-ängeln.

⁴ Se s. 9, not. 5.

⁵ Jfr sst.-prot. 1859 19/6 och PRÄSTMÖTESHANDLINGAR 1862, s. 174.

⁶ Jfr Nor, oblatask och vinkanna, s. 84.

⁷ Generallöjtnant, greve CARL GUSTAF LÖWENHJELM, f. 1790, d. 1858. Ägare av Long i Grums sn. Blev 1827 minister i Wien, var 1843—47 landshövding över Göteborgs och Bohus län, generallöjtnant 1844. G. 2:o 1840 23/2 i Wien med hovfröken hos dåv. kejsarinnan av Ryssland, riksgrevinnan Nathalie Alexandra von Buxhoeuden, f. 1814, d. 1867. — Jfr HOFBERG, II, s. 113, samt WRANGEL o. BERGSTRÖM. — Deras »begravningsplåtar» (ävensom en sons) förvaras i tornkammaren (se s. 26).

⁸ Hovjuvelerarfirma Gustaf Möllenborg, Sthlm, existerar ännu. Nuv. innehavare: Carl Feron.

Fig. 10. Grums. Altarprydnad. — Foto 1911.

Altaraufsatz aus geschnitztem und gemaltem Holz. Um 1700. — Altarpiece of carved and painted wood. About 1700.

1843, enl. inskrift gåva s. å. av greve C. G. Löwenhielm och hans grevinna, f. von Buxhoevden.¹ — H. 32 cm.

Oblatask av försilvrad mässingsplåt (fig. 16), ornerad med blommor, frukter, fåglar samt (på locket) en amurin i drivet arbete. H. 6 cm. — År 1756 inköptes en oblatask, möjligen denna, vars utseende emellertid tyder på 1600-talets senare hälft.²

Efter vis. 1782 såldes följande äldre nattvardskärl av tenn: en flaska, ett stop samt en sockenbudskalk — den sistnämnda befintlig i kyrkan sedan 1735 (enligt Borgviks vis.-prot. s. å.) — Vid vis. 1782 tillsades, att istället för tennkärlen skulle »til communion käril anskaffas glasflaskor».

Ciborium av koppar (fig. 17) — att förvara oblater i. Kallas i inv. felaktigt: rökelsekar. Formen liknar en gotisk kalk, på vilken ett halvklotformigt lock fästats, med krönande sex-sidigt torn. Tornprydnaden (kors?) saknas. H. 35 cm. 1300- eller 1400-talet. Sedan 1915 deponerat i Värmlands museum, Karlstad.

CIBORIUM

¹ Se s. 16, not 7. — I inskr. är grevinnans namn felstavat: Buschöwden.

² Jfr t. ex. en snarlik av silver i Råby-Rönö ka, Söderm., förfärdigad 1688. STRÄNGNÄSUTSTÄLLNINGEN. Studier, II, fig. 139.

OBLATJÄRN

BELYSNINGS-
REDSKAP

Fig. 11. Grums. Altarkrucifix. — Foto 1912.
Altarkrucifix aus d. J. 1790. — Rood cross
from 1790.

Ett »oblatjärn med stamp» inköptes 1819; — därförut erhöles oblaterna från klockaren i Nor. Oblatjärnet numera försvunnet.

Ljuskrona, 8-pipig, av mässing med rikt profilerad mittstång, stor kula nedtill. Toppfigur: Jupiter på flygande örn och med blix i högra handen. Vänstra handen saknas. H. 85 cm. Diam. 98 cm. 1600-talets mitt eller senare hälft.¹

Ljuskrona, 8-pipig, av mässing med rikt profilerad mittstång, stor kula nedtill. Toppfigur: dubbelörn. H. 79 cm. Diam. 89 cm. 1600-talets mitt eller senare hälft.²

Ljuskrona (fig. 18), 8-pipig, av slipat och gjutet glas med vindruvsklase- och eklövshängen, rosettstjärnor och pyramidståndare. Stomme av mässing. H. 106 cm. Diam. 79 cm. Skänkt 1840 av dåv. genmajor C. G. Löwenhielm.³ — År 1816 inköptes en annan kristallkrona⁴ med 6 pipor vid en herrgårdsauktion, men föll i golvet 1849 vid en rengöring och förstördes.⁵

Enkel ljuskrona av järn med fyra böjda armar. H. 35 cm. Förfärdigad 1828 till tornhuven, där den

¹ Samma krönfigur, prydnadsståndare, pipor och skålar, som på en 1661 till Lummelunda kyrka, Gotland, skänkt. (Jfr Sv. K., Gotland, I, fig. 118.) — En Jupiterkrönt mässingskrona, bärande inskrift 1620, finnes i Mariakyrkan, Visby. — Flera dylika även i Skåne. — K. K. MEINANDER, Belysningsredskap i våra kyrkor (Finskt museum, Hfors 1910) säger, att Jupiterkrönta kronor anträffats i Loimijoki och Tövsala kyrkor, Finland, samt i Holland och norra Tyskland.

² Alldeles samma armar, pipor och skålar som på en Jupiterkrönt krona i Lummelunda kyrka, Gotland (daterad 1661). — Se föreg. not. — Dubbelörnen är den på 1600-talskronor vanligast förekommande kröningen. Den är — enligt MEINANDER, ovan a. a. — sannolikt ett minne av den under medeltiden för sin bronsgjutning så berömda staden Dinant i Belgien, vilken uppgives hava haft just denna örn i sitt vapen; staden Aachen, som efter Dinants förstöring 1466 och till in på 1600-talet var huvudort för mässingsindustrien, har i sitt vapen också en örn, men en enkel. Nürnbergs vapen är en halv örn. Örn-motivets förekomst på våra svenska ljuskronor behöver dock icke tyda på, att dessa äro tillverkade på nämnda orter, ehuru så understundom kan vara fallet.

³ Om honom se s. 16, not 7. — I räk. jan. 1840 omtalas utgift för hämtning av »kronan från Long». Jfr f. ö. Inv.-boken (1843). Enligt pastorns i orten utsago 1912 skulle kronan ha varit gjord i Wien (?). Sannolikt är den i så fall hemförd av greven vid något tillfälle; han blev 1827 minister därstädes. I varje fall kan kronan ej ha förvärvats i samband med hans bröllop i Wien 1840, enär detta ägde rum i februari (kronan skänkt i jan.). — Ljuskronan har en ålderdomligare prägel än vad gåvoåret anger.

⁴ Inv. 1816.

⁵ Inv.-boken 1856 samt muntligt meddelande av pastor 1912.

ännu sitter. Enligt uppgift tändas ljusen i denna krona endast vid julottan (när det ringes första gången).

Fem par ljusstakar av tenn (fig. 19):

A. (H. 27 cm.) — Stämplar: krönt 5-uddig ros med inskrivet V. I kronan GG samt möjligen ett krucifix (?). — 1600-talets förra hälft.¹

B. (H. 29 cm.) — Stakarna med s. k. pipband. Stämpel: en oval med dansande, naken kvinna, som över huvudet svänger ett band (Fortuna?). Omkring henne: R. W. 69.² I botten inristat: A. M : G. R. — 1600-talets senare hälft.³

C. (H. 20 cm.) — Stämplar: en sköld med druvklase, AW⁴ och två stjärnor; vidare krönt GB (= Göteborg) samt Y (= 1715).

D. (H. 20 cm.) — Stakarna med s. k. pipband; eljest fullkomligt lika de föregående (C.). Stämplar: krönt $\mathcal{A}$ samt en sköld med tre sammanknutna liljor

¹ Två av samma form, enligt inskr. skänkta 1646 till Varnums (n. v. Kristinehamns) ka, finnas nu i Krmns realskolas museum. — Två dito, med tydligen likformig stämpel och enl. inskr. skänkta 1648 till Alsike ka, Uppl. Jfr Sv. K., Uppland, IV: 1, s. 158.

² Ett par stakar med likadana stämplar i Njutångers ka. (Katalog, Äldre kyrklig konst, Hudiksvall 1913, nr 291). — En bandsvängande Fortunafigur har tydl. använts som stämpel av olika mästare, t. ex. i Jönköping: av mäst. O. 1764 (assiett) och O. A. 1774 (stop); i Vimmerby av G. Ö. 1783 (rococotallrikar) samt Z. B. 1789 och 1815 (assietter). Jfr J. LUNDIN, Aukt.katalog å tennsaker, Jönköping 1913. — Gbgs handelssigill 1702 visar också en liknande Fortunabild men på sidorna omgiven av ymnighetshorn. Se bild å omslag till H. FRÖDING, Handelsföreningen i Göteborg 1661—1911. Gbg 1911. — Abr. Wirgman i Gbg (se not nr 4 nedan) använde en Fortuna som *silver*-stämpel. Han var dock även tenngjutare. Möjligen är R. W. någon anförvant till denne.

³ En alldeles lika tennstake med årtal 1684; se F. B. WALLEM, Lys og Lysstel, Kristiania 1907, fig. 74.

⁴ Sannolikt ABRAHAM PEDERSSON WIRGMAN, Göteb.; guldsmedsmästare 1709, d. 1761. Jfr G. UPMARK, Årsbokstäfver och andra stämplor på Göteborgssilver. Fataburen 1912: 2. — A. Wirgman begagnade eljest som *silver*-stämpel en Fortunaliknande figur med fladdrande duk över huvudet. — Ett par stakar av visserligen olika form (vridet liv, rund fot) men med alldeles lika stämplor, årsbokstaven dock ottydlig, finnes i Kila ka, Värml.

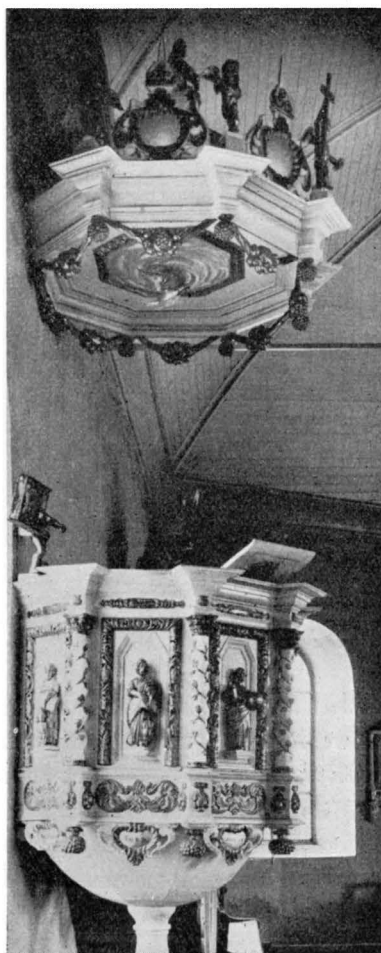
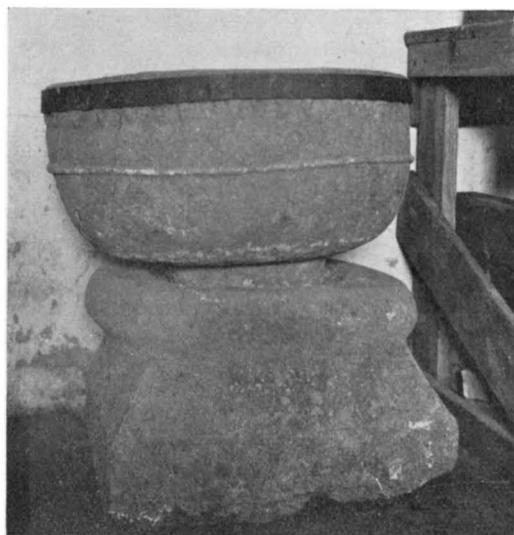

Fig. 12. Grums. Predikstol från 1701. — Foto J. Roosval 1914.

Kanzel aus geschnitztem und gemaltem Holz. Aus d. J. 1701. — Pulpit of carved and painted wood. From 1701.

TEXTILIER

Fig. 13. Grums. Dopfont av täljsten från 1200-talets mitt. — Foto 1911.
Taufstein. Mitte d. 13. Jhts. — Font. Middle of 13th century.

och MB. — 1600-talets senare hälft eller 1700-talets början.¹

E. (H. 21 cm.) — Stämplor: Sköld med S. R. över ros, krönt GB (Göteborg), sköld med stående, svärdhållande lejon (Gbg:s vapen) samt U 2 (= 1802).² Den ena staken trasig, ty tenn har tagits därav till lagning av orgeln (!).

Kandelabrar, 2 st. 3-pipiga, av för-silvrad mässing (märkta: N:o 44). H. 56 cm. Skänkta 1845 av patron C. H. Kafle på Agnhammar och hans fru, f. Odhelius.³

Antependium av röd sammet med silvergalon samt IHS och kors mellan lagerkvistar, tillkommet 1884. — Av ett antependium, svart kläde med silvergaloner (en gåva av assessorskan B. C. Linroth, född Stedt, på Long)⁴ återstå endast de lösa silverbokstäverna: C. — E. D. T. samt 1. 7. 8. 5. Likaledes äro

ett antependium av svart sammet med silverbroderi, skänkt (före 1862) av greve C. G. Löwenhielm,⁵ samt en 1845 av frih:an G. S. von Meijerhjelm, f. Djurklou,⁶ förärad altarduk av cambrick med spetsar numera förkomna.

Mässhake av svart sammet, ornerad på ryggsidan med kors av breda silvergaloner. Framtill broderi: Jahve (hebr. bokst.) i strålsol. Mässhaken har burit årtalet 1780. Den skänktes av assessorskan B. C. Linroth på Long.⁴ Reparerad 1848. H. 130 cm.

Ett kalkkläde av mörk silkessammet med guldsnodder — gåva år 1844 av Capitainskan Charlotte Colliander, f. von Echstedt⁷ — är nu förkommet.

HÅVAR

Ett par håvar av rödbrun sammet med silverbandsbård och silvertrådsfransar.

¹ En likadan ljusstake, ehuru av silver, förfärdigad 1689, finns i Barfva ka, Söderm. Jfr STRÄNG-NÄSUTSTÄLLNINGEN, Studier II, fig. 154. — Ett par likadana med likart. stämplor samt inskr. 1706, se Alsike ka, Sv. K., Uppland, IV: 1, s. 159.

² Arbeten av denne tenngjutare, S. R., äro mycket spridda i Värml., t. ex. i Botilsäter (ljusstake 1776), Köla (ljusstake 1778), Brunskog (vinkanna 1779; på denna även »ängel»-stämpel; samt dopskål 1785). Karlskoga (ljusstake 1780), Eskilsäter (ljusstake 1786), och Boda (ljusstake 1791). — J. LUNDIN, Aukt.-kat. å tennsaker, Jönk. 1913, nämner även ett så tidigt arbete som från 1772 (rococotallrik).

³ Jfr WRANGEL o. BERGSTRÖM, I, s. 612.

⁴ Se s. 9, not 5.

⁵ Se s. 16, not 7.

⁶ Jfr WRANGEL o. BERGSTRÖM, I, s. 870.

⁷ Jfr WRANGEL o. BERGSTRÖM, I, s. 273.

Kopparhylsa och enkel träknopp på handtaget. Troligen från 1800-talets mitt.¹

Bland äldre, nu förlorade textilier märkas: »Ett stycke av en gammal mässeskjorta med sydda inskriptioner i munkestil» (inv. 1782) samt kyrkvaktarekapprockar, en av blått kläde, skänkt på 1770-talet, och en med röda uppslag och röd krage, utsliten 1825. (En ny anskaffades 1837, finnes ej heller i behåll).

Kyrkstöt, svartbrun med vit knopp. L. 145 cm. Med denna långa käpp skulle kyrkvaktaren stöta till de i kyrkbänkarna sovande (jfr Nor, s. 89) och fick därför själv ofta namnet »kyrkstöten» (jfr Borgvik, s. 57), vilken benämning på sina håll ännu användes, t. ex. i Järnskog, Värml., ehuru bruket med käppen för länge sedan upphört.

Häradsfana (fig. 20) av ljusblått linne med i ockra och rött målad lagerkrans samt häradets initialer och vapen: en kyrka, vit med rött tak. (Jfr häradssigillet å titelbladet.)² Fanan spikad med läderrem vid en enkel, omålad, i spetsen järnskodd fanstång (L. 345 cm.). Fanan L. 177 cm. Br. 180 cm. Denna häradsfana, vilken sedan 1915 deponerats i Värmlands museum, Karlstad, är omkring 1710 förfärdigad för det till hemortens försvar uppådade manskapet. Liknande fanor, avsedda för ett helt härad eller som oftast för en socken, äro kända från Södermanland,³ Dalarne, Älvsborgs län och Västergötland, Gotland samt Åbo län.⁴ — Värmländska dylika finnas i K. Livrustkammaren från Gillbergs, Fryksdals, Nordmarks, Karlskoga, Kils samt »Ny och Dalby» härader (de båda sistnämnda socknarna höra numera till Älvdals härads övre tingslag). Bondefanor av samma art omtalas även från Bro och Jösse Ny socknar.⁵

I vapenhuset äro i väggarna inmurade 4 gravstenar, tre av kalksten med bilder, den fjärde av gråsten och endast försedd med en nu nästan utplånad inskrift⁶ (i ojämn skrivstil): *Härunder hvijlar Herrman Swanström vice Past. och Comn. i Grums Född*

Fig. 14. Grums. Dopängel av trä. — Foto 1911. Taufgestell aus Holz. 1746. — Baptismal angel of wood from 1746.

ÄLDRE FÖRLORADE
TEXTILIER

KYRKSTÖT

HÄRADSFANA

GRAVSTENAR

¹ Vid bisk.-vis. 1885 säges hävgången vara härstädes avskaffad.

² Fanans kyrkbild torde icke kunna tillmätas samma betydelse för kyrkans byggnadshistoria som sigillets, enär kyrkans utseende vid fanans tillkomst var helt olika mot den å densamma återgivna.

³ Utställning av äldre kyrklig konst från Strängnäs stift. Katalog, Strängnäs 1910, s. 219.

⁴ Jfr R. CEDERSTRÖM, Svenska kungliga huvudbanér samt fälttecken (Meddel. från Livrustkammaren no 2). Stöhm 1900. — Nykyrka sockens av Åbo län uppådsfana, förfärdigad 1712, har som fantecken en kyrkbild något liknande den å Grums-fanan.

⁵ Jfr H. KJELLIN i SVERIGE, V, s. 507 och 560. ⁶ Inskr. delvis återgiven efter inv. 1830.

A. B. C. D.

Fig. 15. Grums. Nattvardskärl av silver. — Foto 1912.
Altargeräte aus Silber. — Communion cups of silver.

1718 död 1791 efter 45 års Prästetienst i Nors Pastorat. L. 173 cm. Br. 116 cm. Stenen låg — enligt inv. 1830 — ursprungligen på kyrkogården »tätt invid södra kyrkoväggen».

Gravsten (fig. 21) i tidig renässansstil med arkitektonisk inramning (kannelerade kolonner uppbärande ett av voluter ovan till prytt entablement)¹ samt inom denna två änglar hållande en lagerkrans, vari två sköldemärken: ett ankare och en båt. I övre hörnen änglahuvud. Nedtill en inskrift,² delvis utplånad: H[ER] VNDÄR HEWILAS I HERRANOM / AFS[OM]NAD DEN ED[LE] OC VELBORNE / LAS[SE] BOTWEDSON ANCHAR³ TIL AGNHAMMER / OC [NY]GÅRD HVILKEN I HERRANOM AFSOMNDE / DEN 15 MARCI ÅR 1595⁴ SAMT HANS ELSKELIGE / KÆRE FRV

Fig. 16. Grums. Oblatask av driven och försilvråd mässing. — Foto 1911.

Hostienkapsel aus getriebenen und versilbertem Messing. Letzte Hälfte des 17. Jhts. — Wafer-box of chased and silvered brass. End of 17th century.

¹ Sådana gravstenar äro en i Västergötland mycket vanlig, tidig 1600-talstyp, se Sv. K., Västerg., I, s. 100.

² Såväl å denna som å nästföljande gravstens inskrift äro i flera ord en del bokstäver hopskrivna, vilket är fallet med de flesta 1600-tals gravstenar.

³ LASSE BOTWEDSSON den yngre, med tillnamnet Anchar (dock ej introducerat adelskap, vilket först sonen erhö), överstebefallningsman i Värmland. Han var son till Bothvid Skrifvare (Larson den äldre Anchar), efter vilken man äger den äldsta jordeboken för Värmland, av år 1540. (Jfr ANREP — adl. ätten no 108 Anchar. — Jfr också FERNOW, s. 297 och 463, noten.)

⁴ I inv. 1830 är årtalet felaktigt angivet som 1696.

ÆDLE OC VELBORNE FRV ANNA ARVIDS / DOTER
BÅT TIL BOSGÅRD OC LINA.¹GVD F[Ö]RLÄNE / DEM
OC OS ALOM E SALIG OC FRÖGDEFVL VPS / TÅN-
DELSE HVILKEN AFSOMNADB I AGVSTI MÅNAD 161[1].²
— L. 245 cm. Br. 124 cm. Låg till 1883 i koret vid ingången
till gamla sakristian.

I f. d. sakristian påträffade förf. år 1911 som golvsten och
med bildsidan nedåt en del av en gravsten (fig. 22) — 70 ×
84 cm. — tydligen från 1600-talets början. Den föreställde inom
en renässansarkad Kristi uppståndelse. Utanför sockenstugan
ligga dessutom som trampstenar två nästan utnötta och med
föregående samhöriga fragment (fig. 23); det ena 84 × 45
cm. med ornamentsdetalj — en volut (del av en dylik synlig
även på uppståndelsefragmentet); det andra (sprucket mitt
itu och mätande 65 × 194 cm.) med två urskiljbara ängla-
figurer, vardera under sin arkad (likartad med uppståndelse-
stenens).

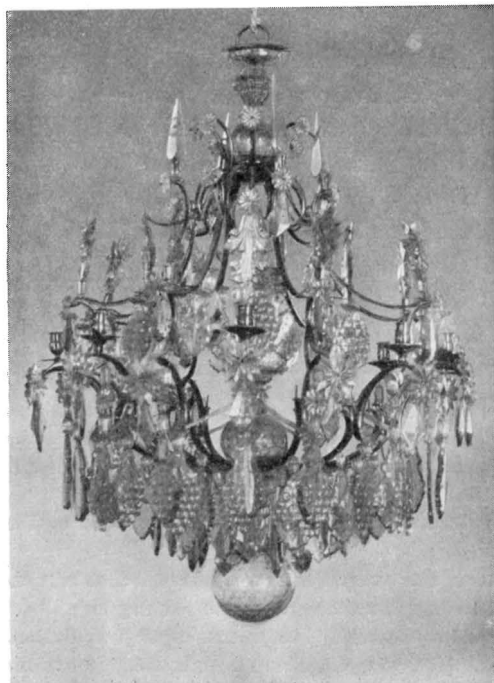

Fig. 18. Grums. Ljuskrone. Skänkt 1840. —
Foto 1911.

Kronleuchter aus Glas, 1840 geschenkt. — Lustre, pre-
sented in 1840.

Dessa fragment
(av kalksten) här-
röra från samme
stenhuggare, vil-
ken gjort Lasse
Botwedssons grav-
sten (fig. 21) —
jfr änglarna, kol-
lonnkapitäl, volu-
ter — och ha
sannolikt tillhört

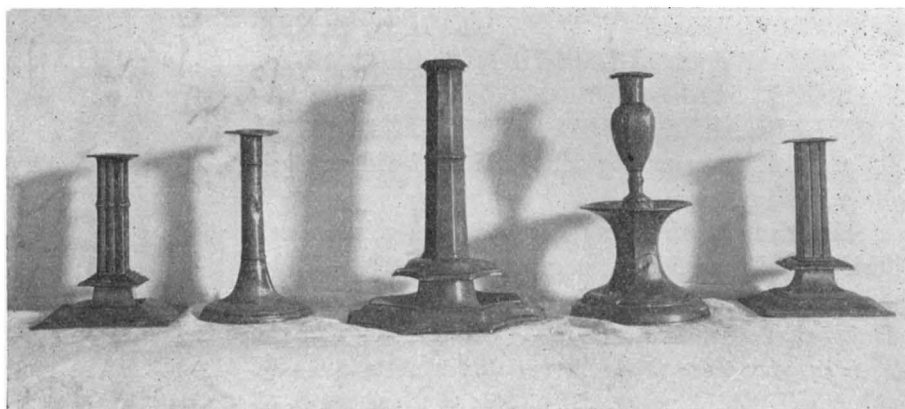
samma gravvård; i varje fall synas dessa
senare ha utgjort en s. k. gravtumbas lod-
räta väggar. I Sunnersbergs kyrka, Väster-
götland, finnas likartade fragment bibehållna,
vilka för övrigt t. o. m. synas härstamma
från samme stenhuggare som Grums-tumban.

¹ Dotter av »Arvid Månsson till Bosgård och
Lina, som förde en båt i vapnet». Denne tillhör
ingen av de hos ANREP upptagna frih. eller adl.
ätterna Båät.

² Årtalet anges i inv. 1830 vara 1611, likaså i
FERNOW, s. 463, not 4.

Fig. 17. Grums. Ciborium
av koppar. — Foto 1911.
Mittelalterliches Ciborium aus
Kupfer. — Medieval ciborium
of copper.

D. E. B. A. C.
Fig. 19. Grums. Ljusstakar av tenn. — Foto 1911.
Leuchter aus Zinn. — Pewter candlesticks.

Avbildn. med rekonstruktion av den västgötska gravtumban, se Sv. K., Västergötland, I, s. 76. — Att dylika upphöjda gravvårdar funnos även inne i kyrkorna framgår av samma arbete, I, s. 75 och 312.

Gravsten (fig. 24) med figurbilder i relief (en krigare med hustru och fem barn), änglahuvud i hörnen samt två dubbla anvapen: ankare — båt, oxhuvud (ätten Hård) — ulvsax. Inskrift nedtill: (H)ER VNDER LIGGÄR BEGRAFVEN DEN ÄDÄLLA OCH VELBÖRDIGE MAN BOTVE(D) / (L)ARSON ANKAR¹ TIL AGNHAMMAR OCH NYGÅRD MÄD SIN ELSKELIGE / KIÄRE HVSFRW TÄN ÄDÄLLIGE OCH VÄLBÖRDIGE / FRW FRW BEATA KNVSDÅTER HÅRD² MÄD TW SINE BARN.³ VÄLB. BOTVID . AFSOMNADE . A^o 1645 DEN 31 / OCTOBRIS.⁴ — [ ] — GVD GIVE DEM MÄD ALLA CRIST / ROGNA I CRISTO EN FRÖDEFVL VPSTÄNDASE AMMAN. / OCH ÄHR TENNÅ GRAF HVGGAN OCH FÄRDIGGIORT ANNO 1638. — L. 215 cm. Br. 147 cm. Stenen låg till 1883 vid södra väggen i koret.

¹ Denne (med tillnamnet »den yngre») var son till den å förutbeskrivna sten nämnde Lasse Botvidsson och uppgives av ANREP ha varit hövitsman över värmlandsknektarna 1609, lagläsare på Dalsland 1612, häradshövding i Fräkne hd, Bohuslän, 1624. FERNOW, s. 463, not 4, och ANREP nämna honom ryttmästare, vilket även bilden å stenen synes bekräfta.

² Dotter till Amiralen Knut Hård av Thorestorp (Ståthållare i Västergötland, Värmland o. Dal 1567) samt Märta Pedersdotter Ullsax.

³ På stenen äro dock bilderna av 2 söner och 3 döttrar uthuggna. FERNOW uppgiver också barnens verkliga antal vara 5. ANREP känner likväl till endast 1 son och 2 döttrar. Denne son dog ung, likaså var väl ännu ett (av ANREP okänt) barn dött vid stenens tillkomst (1638). ANREP anger dottern Cecilia vara år 1648 den enda återstående arvingen. Hon var gift, likaså hennes tidigare avlidna syster; sannolikt äro de begravna å annan ort. Det femte barnets öde är obekant.

⁴ De med kursiverad stil återgivna orden äro senare inhuggna. I förtecknade »adeliga grafvar» (1753), A. T. A., är dödsåret felaktigt angivet vara 1695. — GYLLENIUS säger i sitt Diarium (utg. Hfors 1880), s. 105, att Botv. Larsson Ancker begravs d. 11/1 1646.

Fig. 20. Grums. Häradslana från Karl XII:s uppbåd (1710). — Foto 1913.
 Fahne des Häraads Grums aus der Regierungszeit des schwedischen Königs Karl XII
 (1697—1718). — Banner from the time of the swedish king Charles XII (1697—1718).

Gravsten (fig. 25) med en dokklädd kvinnofigur¹ samt två otydbara sköldemärken och likaledes utplånad inskrift. Änglahuvud i hörnen. — L. 206 cm. Br. 112 cm. — 1600-talets förra hälft. — Tydligt är det denna, vilken av FERNOW (1773), II uppl., s. 464, not 5, anges ligga som trampsten för Grums kyrkodörr² och vara tillkommen över en under 1600-talets förra hälft levande fru Brita Pedersdotter Roos.³ Djurklou

¹ Denna dräkt, lång kappa med huvuddok och därifrån nedhängande breda band, synes redan under 1500-talets sen. hälft ha varit den vanliga sorgdräkten, vilket här möjligen kan tyda på, att hennes man dött före henne. Jfr TROELS-LUND, *Dagligt Liv i Norden*, XIV, fig. 41 o. 47.

² ANREP, III, s. 44 och IV, s. 285, anger stenen ligga »till fotstöd för Grums kyrkogård»; tydligen ett misstag. — I inv. 1830 omtalas en gravsten med oläslig inskr. ligga i vapenhuset strax utom kyrkodörren; möjligen är det densamma som här (och även av Djurklou) åsyftas.

³ Enligt ANREP och DJURKLOU skall hon ha varit gift med Nils Persson Ståreck till Long, vilkens huvudbanér 20 år före Djurklous besök (1867) lär ha funnits i kyrkan. Hennes far: kronofogden på

GRAVKORS AV
JÄRN

GRAVPLÅTAR

MINNES- OCH
KISTPLÅTAR

Fig. 21. Grums. Gravsten över befallningsmannen Lasse Botvedsson Anchar d. y. till Agnhammar med hustru. Början av 1600-talet. — Foto M. Olsson 1912. Grabstein aus der ersten Hälfte d. 17. Jhts. — Gravestone. Beginning of 17th century.

form med minnesskrifter över generallöjtn. Carl Gustaf Löwenhielm, hans fru, f. von Buxhoevden, och deras vid unga år döde son, »cadetten Carl». (Jfr s. 16, not 7.)

Andra plåtar (av bleck) kunna däremot lämpligen rubriceras som kistplåtar, t. ex. en del med endast psalmskrifter, såsom Ps. 477: 8, 490: 5 etc., d. v. s. med tankar över livet och döden. (Uteslutet är dock icke, att även dessa plåtar varit fästade å gravvårdar.)

Dal, Peder Knutsson Roos till Seffle. Modern: Cecilia Christoffersdotter av Forstena-släkten (om denna, se *NORD. FAM.-BOK*), sannolikt f. på 1550-talet, d. 1647. Dotterns dödsår obekant. Bör dock ha infallit under 1600-talets f. hälft, kanske tidigare än moderns.

¹ Denna adliga ätt, vilken innehar nr 2 å Svenska Riddarhuset, har som vapen en gyllene sparre i blått fält och därunder ett grönt blad med stjälken uppåt. Över vapnet en hjälm. Jfr J. KLEBERG, *Heraldiskt lexikon*, Sthlm 1919, s. 80.

² Liknande plåtar, ännu kvarsittande på sina egendomligt formade och för nordöstra Värml. karakteristiska gravvårdar av järn (ej lika de vanliga gravkorsen) finnas å kyrkogårdarna i N. Råda, Eks-härad, m. fl.

³ Sv. K., Västergötland, I, s. 24.

fann stenen ännu 1867 utanför västra kyrkdörren och kunde då i modernevapnet urskilja Forstena-ättens märke,¹ varför han bestyrker Fernows uppgift. Stenen insattes år 1883 på sin nuvarande plats.

I tornkammaren rester av några gravkors av järn, dock inga daterade eller av märkliga typer.

Massor av gravplåtar förvaras i tornkammaren. De äro utklippta av bleckplåt och försedda med hamrade mönster (»nagelmärken»). En del av samma typ som några i Nor befintliga (fig. 96). De ha synbarligen varit placerade på trä- eller järnkors och dylika gravvårdar.² Inskriften börjar nämligen som oftast med: »Här hvilar» etc., och namnen visa, att gravplåtarna huvudsakligast begagnats av allmogen. Dateringsår här 1832, 1847, 1852 etc.

I likhuset finnas dock även några begravningsplåtar, som — i likhet med en del från Västergötland kända³ — tydligen avsetts att som minnesplåtar upphängas i kyrkan. Där äro t. ex. några av nysilver och med oval

Inv. 1830 återger inskriften på en vid 1700-talets mitt tillkommen och ännu 1843 på södra väggen i kyrkan hängande (numera förlorad) trätavla, vilken utgjort epitafium över en sergeant Peter Trast (f. 1700, d. 1765), en tid boende i Segerstads sn¹ men sedan ägare av Grufön i Grums. Vid epitafiet hängde en värja (se s. 31). Inskriften:

»Herr sergeant P. Trast så och Capitain
John,²
Född Sjuttonhundrade, väl lagd att svär-
det bära,
På Tjugu året sitt, han först blev mycket
måhn

Om konung, Sverige, Land — Dess välfärd och dess ära.
Han Tjugutvå års flit nedlade med beröm;
Ty Grefve Torstensson³ tryckt honom thet i sinne:

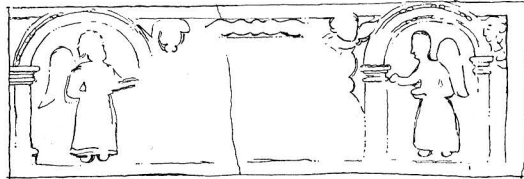

Fig. 23. Grums. Fragment från en gravtumba. 1600-talets början. Sannolikt hörande till gravstenen fig. 21. — H. Kjellin delin. 1911. Fragmente des Seitenstückes einer Grabtumba aus der ersten Hälfte d. 17. Jhts. Wahrscheinlich dem Grabsteine (Fig. 21) zugehörig. — Fragments of a tomb. Beginning of 17th century. Probably belonging to the grave-stone fig. 21.

Fig. 22. Grums. Gravstensfragment. — Foto 1911. Fragment eines Grabsteines. — Fragment of a grave-stone.

EPITAFIUM

¹ Räk. L. I: 1 och L. I: 4. Segerstad. Han kallas 1732 »Förridare» och sägs vara boende på kronogården Stömmestad. Var även närv. vid sst. 1738 11/6 o. 29/10 och kallas då Fourier (i räk. 1739 »Föridare») men nämns 1743 sergeant. Enl. epitafiet f. 1700, d. 1765. Synes ha tjänstgjort vid Nerikes och Werml. reg. men bör ej förväxlas med kapten Petter Trast, vilken var död redan 1731. Jfr NORDENSVAN, II, s. 51, samt V. HAMILTON, C. H. KREUGER och E. LEIJONHUFVUD, Namnlister över officerskårerna vid svenska s. k. máningsregementen till häst och stándsdragoner under stora nordiska kriget, 1916, s. 93.

² Orden om Capit. John obegripliga i detta sammanhang; sannolikt en felavskrivning i inv. 1830; — har máhända urspr. státt: »son af Capitain John». Mójl. är ock den i föreg. not nämnda kapt. Trast just denne och således far till sergeanten, varvid en namnförväxl. får antagas hos NORDENSVAN.

³ Greve Carl Ulric Torstensson till Ulfsunda i Uppland, f. 1685, sonson av Lennart Torstensson. Interimsöverste för Nerikes och Werml. reg. 1717. Chef där 1727, död s. á. Begraven i Riddarholmskyrkan. Jfr NORDENSVAN, II, s. 230.

Fig. 24. Grums. Gravsten över Ryttmästaren Botved Larsson Ankar d. y. till Agnhammar med hustru och barn. Stenen förfärdigad 1638. — Foto 1912. Grabstein aus d. J. 1638. — Grave-stone from 1638.

Fig. 25. Grums. Gravsten över Fru Brita Pedersdotter Roos. 1600-talets förra hälft. — Foto 1912.

Grabstein Erste Hälfte d. 17. Jhts. — Grave-stone. Beginning of 17th century.

Med första Fullmagten, at vara therom öm
 At tappert tjena kong och hava Gud i minne.
 Sen krafterna aftogs och åldren mer tog till
 Herr Trast om hälsan sin war omtänkt och så vaken
 At se väl om sit hus, som andre hafva vill.
 At ömma makan sin och ackta Boställstaken
 Han therför afsked tog, han fick det samma och
 Till sin merite, förtjenst till heder och så ära,
 Af stora General, Baron von Buddenbrock.¹
 Wäl dig som efter är, om Du får sådant bära.

¹ Om denne, som år 1743 blev halshuggen i Sthlm på grund av det finska krigets snöpliga utgång, se NORD. FAM.-BOK.

Så sofve nu i ro, min vänn uppå din
 ålder,
 På tina Sextifem år vandringsdagars
 lopp.
 Ack Gud hjelp mig, som går, och vet alt
 vad mig väller,
 Med nåde handen tin, få tron få kärlek
 och godt hopp.»

Huvudbanér (fig. 26). Inskrift:
 »Kongl. Majts Trotjenare och Capitaine
 vid Amiralitetet, fordom Wälborne Herr
 CARL UGGLA,¹ född den 20 Majj 1655 och
 död den 6 februari 1744.» Saknar bär-
 stång. H. 230 cm. Sannolikt tillkommet
 först en tid efter kaptenens begravning.²
 Renoverat på 1800-talets mitt.

Ett huvudbanér över fru ELSA
 CATHARINA PLENNINGSKÖLD³ omnämnes
 såväl i inv. 1782 som 1830, men finnes
 nu ej mer. Dess inskrift är också okänd.
 Huvudbanéret var emellertid av skulpte-
 rat och målat trä med en fågel i hjärt-
 skölden. Det har sannolikt tillkommit
 vid hennes död; i varje fall före det
 nu obefintliga inv. 1745, ty en senare tillkomst skulle eljest anmärkts i inv. 1774.

Huvudbanér med ankare i skölden samt svärddållande arm till hjälmprydnad. Inskrift: »Kongl. Majts till Sverige Trotjenare och Öfverste Lieutnant, wälborne Herr FREDRIC CRAEMER, Herre till Lång, född anno 1666 den 21 septr, död anno 1717 den 1 Julii.»⁴ H. 231 cm. Saknar bärstång och har sannolikt ej medförts i begravningsproces-

BEGRAV-
 NINGSVAPEN

Fig. 26. Grums. Begravningsvapen över Carl Ugglas
 † 1744. — Foto 1912.

Funeralwappen. Mitte d. 18. Jhts. — Funeral arms. Middle
 of 18th century.

¹ Var ägare av Hammarsten i denna socken, gift 1:o 1684 med Christina Björnberg, f. 1664, d. 1704, (även hon begravnen i Grums kyrka); 2:o 1706 med Elsa Catharina Plenningsköld. — Jfr ANREP, IV, s. 454.

² I inv. 1774 säges näml. »Capitain Carl Ugglas Epitaphium» vara tillkommet efter föreg. inv. 27/3 1745, i varje fall icke upptaget i detta. Vapnet skulle således icke ha burits med i begravningsprocessionen, — dess storlek lägger också hinder i vägen därför, — utan först efteråt upphängts i kyrkan såsom ett minnesmärke. Ett sådant förfaringssätt blev också vid denna tiden alltmera vanligt. — Jfr S. WALLIN, Om barocktidens begravningsvapen i Södermanland. (Utst. av äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier II.)

³ F. 1674, d. 1738. G. 1706 m. kapten C. Ugglas på Hammarsten. — Jfr ANREP III, s. 211, och IV, s. 454. — Även inv. 1782 anger dödsåret vara 1738; inv. 1830 dock 1739.

⁴ Han tjänstgjorde vid Närkes och Värmlands tremänningsregemente, med avsked 1701. Blev sedan

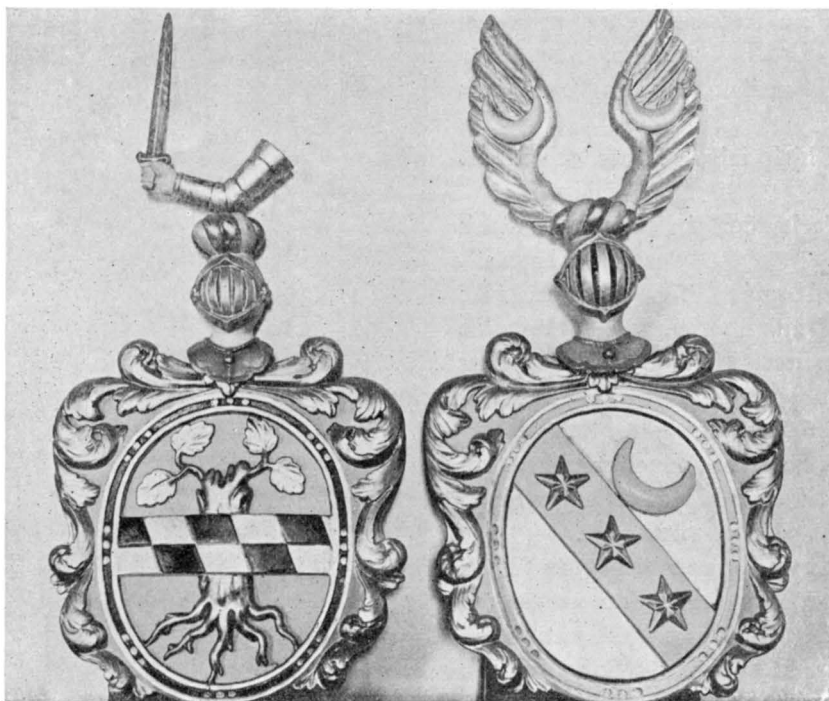

Fig. 27. Grums. Minnessköldar över Assessor J. G. Linroth med fru, f. Stedt. Tillkomstår 1781—1782. — Foto M. Olsson 1912.

Funeralwappen aus d. J. 1781—1782. — Funeral arms from 1781—1782.

sionen på grund av sin storlek. Synes emellertid — att döma av vapnets karaktär — ha tillkommit vid denna tid (jfr WALLIN, a. a., fig. 81—82). Renoverat vid 1800-talets mitt.

År 1782 fanns utom detta även uppsatt ett nu förkommet huvudbanér över den föregående fader, ryttmästaren JOHAN CREMER.¹

Ännu ett förlorat huvudbanér, från 1600-talet, uppsatt över NILS PERSSON STÅRK; omnämnt av Djurklou.²

överstelöjtnant »vid Värmlands allmoge», varifrån avsked erhöles 1712. — Jfr NORDENSVAN, II, s. 42. I A. T. A:s utdrag om »Adeliga grafvar» (1753) omtalas »en graf, Säteriet Lång tilhörig, hwilken framl. possessoren Öfwerste Lieutenant Cremer låtit upmura». Var denna haft sin plats är ovisst; möjligen var det denna grav, som — enl. meddelande 1912 av disp. C. Matton, Agnhammar — påträffades vid kyrkans renovering år 1883 c:a 8 m. söder om långhuset och ungefär mitt för detta samt bestod av »en murad graf täckt af en väldig häll, som bortsprängdes». I graven hittades intet.

¹ F. i Sthlm, ryttmäst. vid Bohus-Jämtlands kavalleribataljon 1661—68. Adlad 1662. Ägare av Long. Död 1692. — Jfr NORDENSVAN, II, s. 23.

² Jfr s. 25, not 3. Sannolikt var det Stårks och ryttm. Johan Cremers sköldemärken, som enl. inv. 1830 då hängde till vänster i koret. »2:ne mindre — utan påskrift och okänt hvilken Famille de tillhöra.» — Alla övriga (5 st.) uppräknas nämligen. — Antagligen är det också dessa två, som i inv. 1843 anges vara »förmultnade och nedfallna».

Minnessköldar, 2 st. små, över assessor J. G. LINROTH på Long och hans fru B. C. STEDT (fig. 27)¹. Av snidat och målat trä. H. 80 cm. Tillkomna 1781—82 på församlingens begäran men på assessorskans bekostnad och kallas då i sst.-prot.: »2:ne Epitaphier eller adel skjöldemärken och huvud Banér.» Renoverade.

Värja från 1600-talets f. hälft (fig. 28—29) med graveringar på klingan, dels rent ornamentala, dels porträttbilder av den svenske fältherren Gustaf Horn och hans motståndare, kejsar Ferdinand III². L. 114 cm. — Liknande värjor, med två motståndares bilder,³ tillhöra en i Tyskland under 30-åriga kriget florerande fabrikation. Värjan har i Grums under senare tider utan all grund trots tillhöra den avbildade Horn, men härrör sannolikt från ryttmästaren Botvid Larsson Anckar till Agnhammar († 1645), vars gravsten finnes i kyrkan (se fig. 24). Värjan är sedan 1915 deponerad i Värmlands museum, Karlstad.

Värja med enkla, graverade ornament på klingan samt årtalet 1733. Kaveln av trä. Bygel och parerplåt av försilvrad mässing. Parerstängen avbruten åt ena sidan. L. 80 cm. Värjan anses ha tillhört en sergeant P. Trast (se dennes epitafium, s. 27).

Ett kopparstick av Ambrosius Hedengran samt två Gustaf III:s och två Karl XIII:s tal ha funnits i kyrkan.

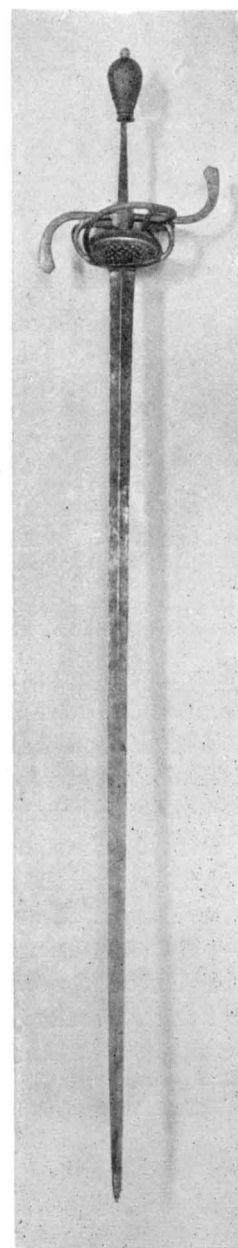
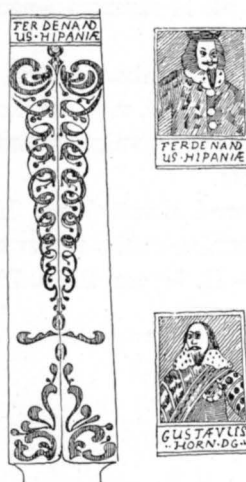
Två stolar av ek, med spiralsvarvade ben och kors samt läderklädsel på sits och rygg (fig. 30). 1600-talets senare hälft.⁴ Stolarna, vilka nu ägas av hr G. Hedenskog, Arvika, äro enligt uppgift inköpta på 1870-talet å auktion vid Borgviks bruk och skola då ha uppgivits vara ursprungligen komna från

¹ Jfr s. 9, not 5.

² Värjan samt de graverade porträtten äro förut av förf. publicerade i Sv. Turistf. Årsskrift 1912, s. 152—3.

³ T. ex. i Häverö ka, Uppland, en värja med bilder av Gustaf II Adolf och Wallenstein.

⁴ Jfr G. UPMARK, Möbler i avdelningen för de högre stånden. Nordiska museet. Sthlm 1912. H. 1. Pl. XVIII: 35.

VÄRJOR

KOPPARSTICK

MÖBLER

Fig. 28 och 29. Grums. Värja från 1600-talets förra hälft med graverade ornament och porträtt. Tysk tillverkning. — H. Kjellin delin. 1911. — Foto 1911. Degen aus der ersten Hälfte d. 17. Jhts. — Sword from beginning of 17th century.

Fig. 30. Grums. Stol av ek. — Foto Larsen & Ödvall, Arvika 1914.

Eichener Stuhl, Ende d. 17 Jhts. — Oaken chair. End of 17th century.

DIVERSE

BÖCKER

KLOCKOR

Grums kyrka. Vid en sst. i Grums 1793 nämnas också bl. a. 3 gamla »styrstolar».

Kista av trä med enkla järnband, sidohandtag och något fasonerade hörnskydd av järn. Tre lås och två slanthål. H. 56 cm. L. 120 cm. Br. 63 cm. Tillkommen 1745.

Lås från 1600-talet (?) — med synlig låsinrättning — å dörren mellan kyrkan och gamla sakristian; likaså ett snarlikt å gamla sakristians ytterdörr.

En straffstock förfärdigades 1766, år 1830 kallad »straffbänk». Numera förkommen.

S. k. fattigbrickor anges vid sst. 1782 vara nyligen anskaffade åt dem, som fått tillstånd att tigga inom socknen — detta för att förhindra utsocknes tiggare att betunga församlingen. Dylika brickor, vilka omtalas från de flesta socknar i Värmland, bestodo vanligen av plåt och voro försedda med socknens namn, ibland även med ett nummer.

Gustaf II Adolfs och Karl XII:s biblar, den förra i synnerligen illa medfaret skinnband med guldpresning, den senare i vanligt läderband med Karl XII:s namnchiffer samt mässingsspännen.

Klockorna ha före 1800-talet ringts med rep nerifrån vapenhuset, ty till 1801 omtalas »klocktåg» av ända till 14 famnars längd, och år 1802 förordas trampning i stället för de dyra tågen.

Storklockan, ornerad med akantusbård, änglahuvud och en bild av evangelisten Johannes. Inskrift cit. Psalt. 150, v. 6, donatorernas namn m. m. samt: GUTEN I CARLSTAD ANNO 1724 AF ER. NÄSMAN FRÅN STOCKHOLM. Neromkring citeras Psalt. 105 v. 4.¹ — H. 88 cm. Diam. 90 cm.

Lillklockan ornerad med akantusbård. Inskrift: OMGUTEN I ÖREBRO HOS KIULANDERS ENKA, GENOM FÖRESTÅNDAREN, HOFJUNKAREN VÄLBORNE HERR H. G. LINROTHS FÖRSORG ÅR 1812, etc.¹ — H. 68 cm. Diam. 72 cm.

¹ Fullständig avskrift i 1830 års inv.; se A. T. A.

SAMMANFATTNING AV GRUMS KYRKAS KONST-
HISTORIA

I. Redan under 1100-talet synes kyrka här ha funnits, att döma av en bevarad, ålderdomlig dopfuntsfot av granit. Den till denna nu hörande cuppan är av täljsten och senare — från 1200-talets mitt. Kyrkans tillvaro vid 1300-talets förra hälft bestyrkes genom historiska handlingar. Rörande dess utseende finnas inga källor, om ej den på härads-sigillet befintliga bilden av en kyrka kan som sådan källa betraktas, på den grund att häradet och socknen bära samma namn. Sigillet visar: en liten, låg, rektangulär kyrka med takryttare, huvudingång i väster samt vapenhus i söder. Förutom dopfunten är ett ciborium av koppar det enda bevarade minnet av denna medeltidskyrka.

II. Under 1600-talet tillbygges i öster ett bredare, 3-sidigt avslutat kor samt norr om detta en sakristia. Båda av gråsten. Kyrkan har denna tid platt innertak. För koret tillverkades omkring 1700 nuvarande altartavlan och predikstolen. — Från denna period härröra några bildgravstenar, däribland fragment av en s. k. tumba-grav.

III. Långhuset rivs och ersättes av ett nytt, med samma bredd som koret. Även nu platt innertak. Ett torn uppföres i väster. Allt färdigt 1739. Tornet förses 1745—46 med hög, spånbeklädd spira. Större fönster upptagas på kyrkan 1759. — Från denna och nästa period några begravningsvapen.

IV. Långhusmurarna höjas 2 alnar och kyrkan förses med tunnvalv av trä år 1765.

V. Tornspiran ersättes 1803 av en lanternin, 1828 av en ny dylik. En sakristia av trä bygges 1873—75 i söder, varvid den gamla avstänges som likbod.

Nya öppna bänkar 1884. Stor reparation av kyrkan 1906. Glasmålningar i korets fönster 1907.

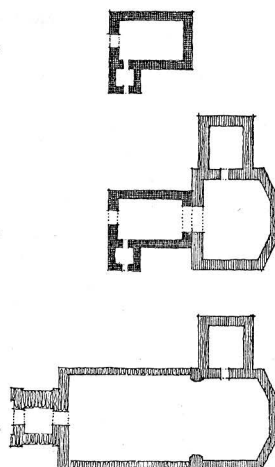

Fig. 31. Grums. Planutveckling. — M. Olsson delin. Grundrissentwicklung. — Plan of the development of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

Die jetzige Kirche wurde in verschiedenen Perioden aus Granit aufgeführt. Von der ältesten, (mittelalterlichen) Kirche sind jetzt — einige Inventarstücke wie ein Ciborium (Fig. 17) und Teile zweier Taufsteine (Fig. 13) ausgenommen — keinerlei Spuren mehr vorhanden. Aus dem Umstande, dass die Kirche denselben Namen führt wie das »Härad« (Kreis), in welchem sie gelegen ist, und dass auch das Häradssiegel eine mittelalterliche Kirche aufweist, liessen sich wohl Schlüsse bezüglich Entstehung der ursprünglichen Kirche ziehen. Das auf dem Titelblatt wiedergegebene Siegel zeigt eine kleine, rechteckige Kirche mit Dachreiter, welche auf der Westseite mit einem Hauptportal und ferner mit einer südlichen Vorhalle versehen ist.

Im 17. Jahrhundert werden ein dreieckiger, breiterer Chor und an dessen Nordseite eine Sakristei angebaut, beide aus Granit. Die Kirche war damals mit platter Holzdecke überdeckt. Das Langhaus wird im Jahre 1739 abgerissen und mit einem neuen längeren, mit der Breite des Chores übereinstimmenden solchen ersetzt. Auch hier platte Holzdecke. Die Kirche erhielt im selben Jahre einen westlichen Turm, der 1745—46 mit einer hohen, schindelbekleideten Holzspitze versehen wurde. Erst im Jahre 1765 wurde die Kirche mit einem Holzgewölbe überdeckt. Im Jahre 1803 wurde auch die alte Turmspitze mit einem flachen Lanterninhelm ersetzt (der jetzige Lanternin ist vom Jahre 1828). Eine neue Sakristei aus Holz wurde in den Jahren 1873—1875 an der Südseite aufgeführt.

Von der inneren Ausstattung ist ein Altaraufsatz (Fig. 10) zu erwähnen, der ein vom Meister Nils

Fig. 32. Grums kyrka från norr. — Foto G. Sillén 1923.
Die Kirche von Norden. — The church from the north.

Falk geschnitztes und gemaltes Werk ist und wahrscheinlich, wie die Kanzel, im Jahre 1701 ausgeführt wurde. Aus dem 17—18. Jahrhundert sind einige reich geschnitzte und gemalte Funeralwappen aus Holz, ferner einige interessante Grabsteine aus Kalkstein hervorzuheben. Bemerkenswert ist noch eine Fahne aus Leinen, (Fig. 20) die das Wappen des Härads trägt. Solche Fahnen wurden während der Regierungszeit des schwedischen Königs Karl XII, um 1710 in mehreren schwedischen Provinzen und in Finnland, meist für die zur Verteidigung der Heimat zusammengetrommelten Mannschaft, angefertigt.

Schliesslich ist auch ein Degen (Fig. 28—29) aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts zu erwähnen, der aus dem »30-jährigen Kriege« her stammt und auf der Klinge die eingravierten Porträts des schwedischen Feldherren Gustaf Horn und seines Gegners, des Kaisers Ferdinand III, zeigt. Der Degen ist wahrscheinlich in Deutschland verfertigt worden. Ein ähnlicher Degen ist auch in der Kirche zu Häverö, Uppland (Schweden) aufbewahrt und zeigt die Porträts des schwedischen Königs Gustaf II Adolf und des kaiserlichen Feldherrn Wallenstein.

Die Cuppa (Fig. 13) des oben erwähnten Taufsteines gehört zu einer grossen Gruppe von Taufsteinen, — den »spitzlappigen« — die hauptsächlich im südöstlichen Norwegen (Smaalenes Amt) und in den westschwedischen Provinzen Dalsland, Bohuslän, Västergötland und Värmland gefunden worden ist. Diese Gruppe wird zur Mitte des 13. Jahrhunderts datiert.

SUMMARY

The existing church was built of granite at different periods. At the present time, with the exception of a few objects mentioned in the inventory — such as a ciborium (Fig. 17) and parts of two fonts (Fig. 13) — there exist to-day no traces of the oldest mediæval building. Some data

Fig. 33. Grums kyrka från norr med den gamla sakristian, nu likbod. —
Foto G. Sillén 1923.

Die Kirche von Norden. — The church from the north.

respecting the appearance of the original church may possibly be drawn from the facts that the church has the same name as the hundred in which it is situated, and that the seal of the hundred bears a mediæval church. The seal reproduced on the title-page shows a little, rectangular church with a ridge-turret. The building has a main portal on the west side and a portico on the south.

In the 17:th century was built a three-sided, wider choir and, on the north side of this, a sacristy, both of granite. The church then had a flat wooden ceiling. The nave was pulled down in 1739 and replaced by a new and longer erection, in agreement with the breadth of the choir. The nave, too, has a flat, wooden ceiling. In the same year there was added a western tower, which, in 1745—46, was furnished with a high, shingle-covered spire. It was not until 1765 that the church obtained its timber vaulting. In 1803 the old spire was replaced by a lantern. That now existing dates from 1828. A new sacristy of timber was erected (1873—1875) on the south side of the church.

Of the interior decoration mention can be made of the altar-piece (Fig. 10), carved and painted by Master Nils Falk. It was probably made, like the pulpit, in 1701. Some carved and painted hatchments of wood and a few interesting gravestones of limestone, dating from the 17:th and 18:th centuries, are worthy of attention. A banner of linen (Fig. 20), with the arms of the hundred, is remarkable. In the more southerly provinces of Sweden, and in Finland, such banners were made about 1710 (in the reign of Charles XII), usually by the men who had been called to arms for the defence of their native land. Finally, mention may be made of a sword (Fig. 28—29) from the first half of the 17:th century, a relic of the »Thirty Years' War», which bears engraved on the blade the portraits of Gustaf Horn, a Swedish Field-Marshal, and his opponent, the Emperor Ferdinand III. The sword is probably of German origin. A similar weapon is preserved in Häverö

church, in the Swedish province of Uppland, and bears the portraits of Gustavus Adolphus the Great and the Imperial leader, Wallenstein.

The bowl of the above-mentioned baptismal font belongs to a large group of scale-ornamented baptismal fonts — chiefly distinguishing south-eastern Norway (Smaalenenes Amt) and the western provinces of Sweden (Dalsland, Bohuslän, Västergötland and Värmland). This group can be assigned to the middle of the 13:th century.

Fig. 34. Grums. Häradsfanans märke. —
Foto 1911.

Detail der Fahne in Fig. 20. — Detail of
the banner in fig. 20.

Fig. 35. Borgvik. Kyrkogårdspört i väster. — Foto 1912.
Westliche Kirchhofspforte — Gate to the churchyard in the west.

BORGVIKS KYRKA

VÄRMLAND, VÄRMLANDS LÄN, GRUMS HÄRAD

KARLSTADS STIFT, NORS KONTRAKT

ANNEX TILL NOR

TRYCKTA KÄLLOR: CARLSON, s. 11—18 (s. 2 en god ext. från SV). — FERNOW, s. 518. — HAMMARIN, II, s. 239—59. — PRÄSTMÖTESHANDLINGAR 1869, 81, 87, 93, 1905. — FR. VON SCHEELE, Wermeland i teckningar, 1858, s. 81—82, med litografi av A. Nay över Borgvik från sjön; kyrkan från SV (Kyrkan anges oriktigt nog vara uppförd 1741, vilket är tornets årtal.) — SVERIGE, V, s. 485—86. — TENOW, 1886, s. 81.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: DJURKLOU, 1867, s. 218—19. — FERNOW, »Archivum Vermelandicum», II: 82, pag. 381. Karlst. lärov.- och stiftsbibl. (Avskr. av K. M:ts resol. om Borgviks kyrkbyggnad, Ystad 11/1 1716.) — FRYXELL O. HAMMARIN, s. 434, 447.

(Kyrkan anges dock oriktigt vara invigd redan 1715. Likaså är uppgiften om den förste kapellpredikantens namn felaktig.) — LIGNELLS SAMLING, s. 269. (Avskrift av K. M:ts resol. om Borgviks kyrkbyggnad, Ystad 11/1 1716.) — NORDIN, nr 1003. (Kopia av K. M:ts brev om kollekt till kyrka vid Borgvik 28/4 1719.) — RUNDGRENNS LIGGARE, s. 178—79. — WESTIN, V, nr 50054. (Litografi av T. Thersner över Borgviks bruk, herrgård och kyrka. 1800-talets mitt.) — A. T. A.: 4 foto (ext.:r fr. NV, SV samt över f. d. gravkapellet; int. mot Ö, samtliga före restaureringen 1912); Inv.-fört. 1830 samt V. H. A. A:s dagboks protokoll 1880, nr 9, § 185, ang. målning i kyrkan. — B. St. 3 bl. godkända, men ej utförda ritningar till kyrkans omändring, av Joh. Abr. Wibelius 1827 (plan, norrfasad samt sektion av koret); 3 foto från år 1900 (ext. fr. SV, samt av gravkoret fr. S, predikstol).

KYRKANS ARKIVALIER: I Landsarkivet, Göteborg: Uppgifter om byggnad och inventarier träffas i följande handlingar: K. I: 1—2, sst.-prot. 1731—97, 1798—1820 samt inv. 1735, 74, 82 med tillägg 1743, 45, 51, 79 (K. I: 1); inv. 1806 och 19 med tillägg 1820 (K. I: 2) — L. I: 1, räk. 1718—1849 samt inv. 1718 med tillägg 1719, 22, 51, 58, 60, 61. (L. I: 1 innehåller även »Memorial af Erich Borgström» — d. y. — »för åren 1742—59» över vad han själv bekostat kyrkan, samt P. M. över vad han och hans mor, fru C. J. Usingh, åren 1735—41 givit till tornbyggnaden.) — I kyrkans arkiv: Sst.- och kst.-prot. samt räk. från nyare tid. (I K. I: 3 även inv. 1823 med tillägg för en del år.) — N. 2, inv.- och vis.-prot. från 1830. — Lösa handlingar, såsom: I. 1, »Kongl. Maj:ts nådiga Resolution om Borgviks kyrkobyggnad, dat. Ystad d. 11 Jan. 1716» (såväl i orig. som avskr. — Andra avskrifter i ms. finnas upptagna på respektive platser i denna källförteckning). — I. 2, Landshövd. Ekeblads uppmaning (2/7 1716) till Borgviksborna att bidra vid kyrkbygget. — I. 3 och I. 7, Karl XIV Johans och Gustaf V:s bekräftelsebrev rörande patronatsrätten. — I. 6, Utdrag ur V. H. A. A:s dagbok 1880 rör. målning i kyrkan (se A. T. A.). — O. 4, Diverse handlingar rörande kyrkoreparationer; ävensom ritningar av A. H. Wennerström 1826 (till tornhuv, altar- och predikstolsanordning) och J. A. Wibelius 1827 (tornhuv, altare, predikstol — jfr B. St.). — O. 5, Handlingar om kyrkog.-utvidgn. 1900—03. — I Grums kyrkoarkiv: O. 6, Flera för kyrkans tillkomst förberedande handlingar ävensom Karl XII:s resol. 1716 å kyrkbygget (avskrifter). — I Segerstads kyrkoarkiv: Skiss i blyerts, osignerad, av Borgviks kyrktorn. Ritningen har i Segerstad legat till grund för den där år 1848 uppsatta tornspiran. — Föd.- och dop- samt döde- och begravn.-böcker finnas här från 1718; lysn.- och vigselböcker från 1719. Dessutom »Catalogus delinquentorum» 1724—43, 1763—77, och i sst.-prot.-boken (1731—1797) en serie biografier över kapellanerna alltifrån kyrkans tillkomst.

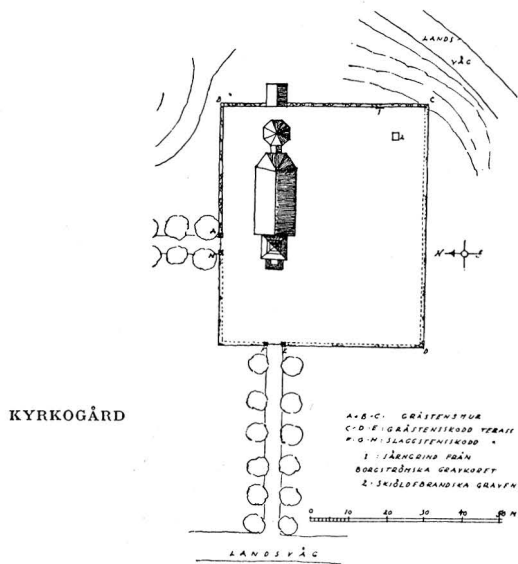

Fig. 36. Borgvik. Situationsplan. Situationsplan der Kirche. — Plan of the church.

KYRKOÅRD, KLOCKSTAPEL, OCH BOD

Borgviks kyrka ligger på en i Borgvikssjön utskjutande udde. Dess kyrkogård, vilkens inhägnad framgår av planen, fig. 36, har samtliga murar och terrasser lagda i kallmur och utan täckning. I nordvästra hörnet på den därvarande terrass-skoningen 5 små slaggstensmurade »tornhattar» med plåthuv. I väster en ingång med smidda järngrindar (troligen av

år 1750¹) mellan slaggstensmurade och fogstrukna grindstolpar under låga plåthuvar (fig. 35). Lika ingång i norr.

Kyrkogården upptogs 1716—18 och har sedan dess utvidgats flera gånger (t. ex. 1819, 1831 samt 1900—03). Till år 1744 begrovos även lik inne i kyrkan, vilket då förbjöds av brukets ägare. Först var kyrkogården inhägnad av en trä-»balk», vilken för underhållets skull var indelad i 6 »stycken», vardera om 47 alnars längd. Socknen, $9\frac{1}{4}$ hela gårdar stor, hade för samma ändamål delats i 6 områden.² Ny balk, murad av gråsten och försedd med trätak, tillkom 1728—29. »Kyrkgrindar» nämnas också nu. År 1744 uppmurar mästern Christian Haller³ två kyrkogårds-»portar» av gråsten och tegelsten; — om det varit portaler eller vanliga stolpar är ovisst. År 1756 talas emellertid om: »Måln. på kyrkiörrarna som reparerades såsom ock på alla 4 kyrkoportarna som äro ånyo anstrukna.» Uttrycket »4 kyrkoportar» tyder på att det varit portstolpar, enär endast två ingångar till kyrkogården funnits. De taktäcktes i varje fall med tegel 1747. År 1756 förändrades de av mästern Christian Haller samt pryddes av en »bilthuggare» med »Stora Sirater el. utskurna knoppar». En ny ombyggnad skedde 1813, och då av murmästaren Jonas Haller, sannolikt en ättling av förutnämnde Chr. Haller. De gamla »rappade och limmade» balkarna ävensom dessa »portar» ersattes troligen under 1800-talets senare hälft av de nuvarande. Bredvid kyrkogårdsportarna ha även funnits trappor över balkarna intill år 1883 samt från 1897.

Invid östra kyrkogårdsmuren är i jorden nedsatt en fristående, järnsmidd grind GRAVMINNEN (kyrkog. plan: 1), kommen 1842 från f. d. Borgströmska gravkoret (se s. 46), när detta omändrades till sakristia. Uptill prydes grinden (se fig. 37) av en smidd bågställning med klockblomkalkar och spiralrullade blad; nederpartiet (120 × 120 cm.) utgöres av bokstäverna ENB — CIV — EEB inom en ram. Här förekomma alltså samma initialer som på gravkorets öst-väggar (se s. 46). Grindens bokstäver ha enligt CARLSON, s. 17, varit förgyllda. Enligt honom skall grinden ej stå på den plats, där de utflyttade kistorna nedsattes, utan dessa skola ha jordats närmare kyrkan och gravkoret; var vet man dock ej.

Strax sydväst om denna grind ligger Skjöldebrandska familjegraven⁴ utan särskild utsmyckning (kyrkog. plan: 2).

¹ Brukspatron E. Borgström d. y. uppger sig detta år ha till »galler och regler» (för grindar) bekostat 1 skeppund och 10 skålpund stångjärn, motsvarande en summa av 30 Daler silvermynt.

² Norra Borgwik, Biurta, Öfwerud, Bruket, Södra Borgwik samt Wermerud. — Sst.-prot. 1719. (L. I: 1.)

³ Se Grums, s. 9, not 3.

⁴ Kammarherre Carl Aug. Skjöldebrand blev 1839 ägare av

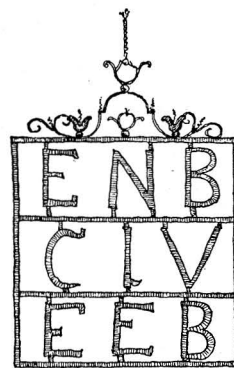

Fig. 37. Borgvik. Järngrind från f. d. Borgströmska gravkoret. — M. Olsson delin.

Eisengitter aus dem vorherigen Grabchore der Familie Borgström. — Iron gate from the former mortuary chapel of the Borgström family.

Fig. 38. Borgvik. Gravvårdar av gjutjärn från 1800-talets förra hälft.

Eiserne Grabdenkmäler aus d. ersten Hälfte d. 19. Jhts. — Iron monuments. Beginning of 19th century.

På kyrkogården dessutom två enkla, c:a 1 m. höga, sköldliknande gravvårdar av gjutjärn med inskrift och årtal, resp. 1835 och 1849 (fig. 38). Dessa äro sannolikt tillverkade vid Borgviks bruk. På den ena (över en hustru Britta Moberg) av de båda här avbildade står på vårdens »skaft»: V B F, möjligen betecknande tillverkaren.

KLOCKSTAPEL En fristående klockstapel av trä har funnits i kyrkans närhet 1722—37, tills tornet blev färdigt att mottaga klockorna.

BOD En »material- och likbod» (6 × 5 m.), belägen öster om kyrkan, av rödmålat resvirke med tegeltak, troligen uppförd 1862. I inv. 1862 1/12 läses: »Innevarande år har — — — — en materialbod med två lofter blifvit uppförd, kan även begagnas till likhus.» Den nuvarande boden äger blott ett rum. På sst. 1879 beslöts emellertid, att liken ej som förut skola under vintern insättas i likhuset, utan omedelbart nedsättas i graven och påfyllas med jord. Före 1862 nämnas blott »limbodar», till förvaring av kalk och lim i och för kyrkoreparationer. Vid tornbygget använde man sig också av en »limugn», och år 1781 omtalas en brädfodrad och nävertäckt grav »till Kyrckolimets syrande».

Borgviks bruk, d. 1881, g. med Sofia Antoinette Groen, d. 1870. Båda här begravda. — Se CARLSON, s. 56 och 65.

Fig. 39. Borgvik. Exteriör från sydväst. — Foto 1912.
Die Kirche von Südwesten. — The church from the south-west.

FÖRSAMLINGSHISTORIA

Borgviks kapellförsamling är, såsom självständig, ej av äldre datum än den 11 jan. 1716. Dessförinnan räknades den till Grums socken.

Vid tinget på Algustad med allmogen av Grums härad den 18 febr. 1714 klagar emelertid hammarpatron Erich Nilsson Borgström¹ över att Borviksborna ha 5 à 6 fjärdingsmil till moderkyrkan (Grums), »samt höst och vår många wakar, och hela tiden medelst swåra hinderliga wägar, som äro öfwer siögar och berg, ifrån Gudstienst bewistande afstängas; däs utan till angränsande kyrkor, under en swår wäg öfwer en mil på alla sidor, dertill med, när opat watn är, Skute- och Båtsfolck standigt wistas wid Borwik i stor

¹ Bröderna Nils och Erik Nilsson Borgström ägde tillsammans Borgviks bruk vid övergången från 16- till 1700-talet. Den förstnämnde f. 1658, d. 1728. Den andre f. 1660, d. 1720. Med sin maka, fru Catharina Juliana Usingh, f. 1672 (CARLSON; hos Anrep I, s. 4, 1662), d. 1751, hade denne flera barn, bland vilka särskilt sonen, bergsrådet Erik Eriksson Borgström, f. 1708, d. 1770, haft betydelse för Borgviks kyrka. Vad dessa tre bekostat kyrkan framgår bl. a. av det uppsatta epitafiet (s. 57).

Rörande Borgströmska släkten, som härstammar från Holland, se Sjöström, s. 23—24, där dock en del fel förekomma; samt CARLSON. — Bergsrådet E. E:son Borgström har genom en donation av år 1759 instiftat den s. k. Borgströmska professuren i Uppsala. Jfr NORD. FAM.-BOK.

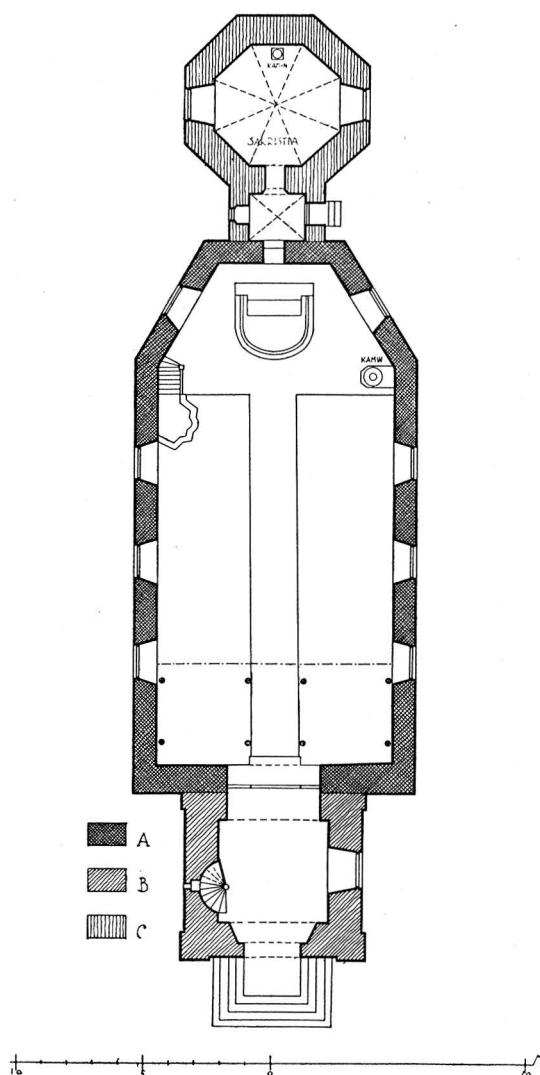

Fig. 40. Borgvik. Plan. Skala 1:300. — Uppm. av M. Olsson 1912.

Grundriss der Kirche. — Plan of the church.

Grums kyrkas reparation.² Den 11 jan. 1716 gav så konung Karl XII från Ystad sitt nådiga tillstånd till kyrkbygget, och därmed börjar socknen sitt eget, självständiga liv.

¹ Enligt TENOW, s. 81, not 2, skulle till Borgviks socken räknas förutom själva bruksfolket 8 $\frac{11}{12}$ hemman av Grums socken. — I sst.-prot. 1825 10/7 uppges också socknen då bestå av 8 $\frac{11}{12}$ mantal.

² År 1766 en ny tvist mellan Grums och Borgvik, vilken bilades därigenom, att Borgviksborna till Grums ks reparation betalade 50 tolfter bräder »i ett för allt och för alla tider».

myckenhet, forutan hwad för olägenhet orsakar en stor myckenhet folek, som stadigt från åtskilliga härader måste några wickor ibland ligga wid qwarnarna i Borwik och wänta på malning, icke för kyrkans olägenhet kunna få komma i Guds hus, hwaraf ett ogudacktigt wäsen och skier ibland gemene man, och Guds förtörnelse av att så ett syndigt lefwerne sig yppar».

Brukspatron Borgström begär nu tingsattest härpå samt supplicerar allerunderdånigst s. å. hos konung Carl XII om privilegium att bygga en kyrka vid Borgvik, varvid han bl. a. framhåller, hurusom »de gamla och högt bedagade» icke kunna »för sin kraftlöshets skull sådana swårigheter utstå, att de icke en gång på hela 2 åren, jag frucktar längre, komma till kyrkan, utan nästan såsom hedningar frambringa sin ålderdoms tid». Borgviks bruk räknade jämte de inom $\frac{1}{4}$ mil från bruket liggande 9 $\frac{1}{4}$ hela gårdars åboar, vilka skulle utgöra den nya socknen,¹ »i unga och gamla mans- och qwinspersoner s:a 473 siälur», därav 166 på bruket, — och dessa ville nu, trots landets utarmning genom Karl XII:s krig, bygga sig en ny kyrka och en kyrka av sten. De begärde emellertid att bli förskonade från reparation på moderkyrkan, vilket gav anledning till tvister, som dock lyckligen löstes, sedan brukspatron Borgström lovat att ur egen kassa lämna 50 Dlr smt till

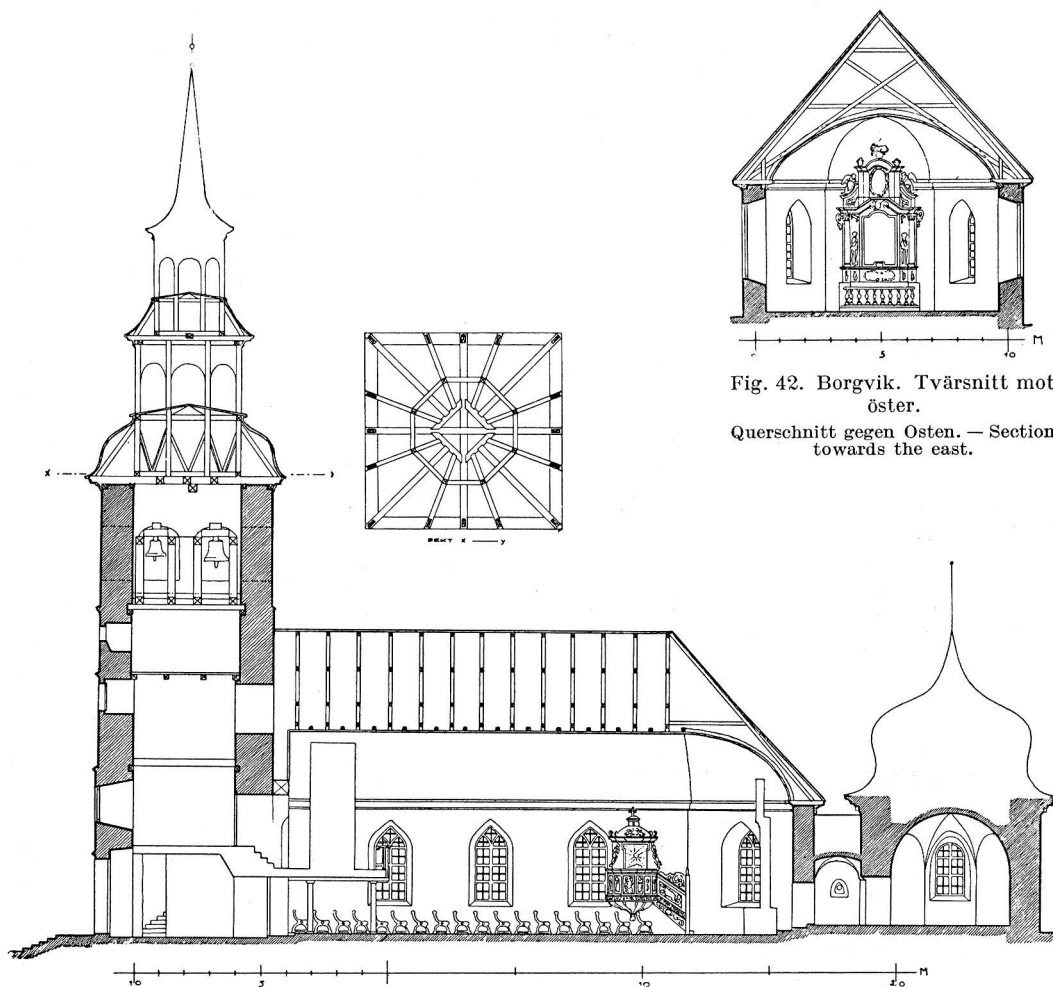

Fig. 42. Borgvik. Tvärsnitt mot öster.

Querschnitt gegen Osten. — Section towards the east.

Fig. 41. Borgvik. Längdsnitt mot norr. — Uppm. av M. Olsson 1912.
Längsschnitt gegen Norden. — Longitudinal section towards the north.

Kyrkobyggandet påbörjades genast (på hemmanet Starkeruds mark, tillhörig de båda bröderna Borgström), och d. 24 nov. 1718 invigdes kyrkan (dock endast långhuset färdigt). — Genom K. Brev (Ulrica Eleonora) 28/4 1719 — se NORDIN, U. B., nr 1003 — beviljades till kyrkobyggets avslutande en kollekt över hela riket, vilken inbragte något över 2,000 Dlr smt. Från början har bruksägaren haft och har ännu s. k. »Jus patronatus», d. v. s. rätt att själv kalla predikant¹.

¹ Kollekt från hela riket kan enl. K. Brev 26/3 1773 icke längre beviljas församling, där »Jus patronatus» är rådande.

KYRKOBYGGNADEN

MATERIAL	Kyrkan med torn, sakristia och förbindelsegång (se plan, fig. 40) är uppförd av gråsten ¹ med tegel i fönsteromfattningar, allt ut- och invändigt putsat. Långhusets inner-
VÄGGARNAS BEHANDLING	väggar dock sedan 1911 nedtill oljemålade grå i panelhöjd; likaså fick sakristian samtidigt oljemålade (gula) väggar. Tornet, som är försett med murhorn, har en plåtskyddad sockel med dragen putslist. Långhusmurarna sammanhållas av järn, vilkas ankarlutar
TAK	bilda bokstäverna: <i>J. J. E. G. U. N. A. M. P. N.</i> Tak på torn och sakristia (lök-kupol) av plåt; eljest av tegel. Långhuset hade dock spånat tak till år 1747. Taklisten är
FÖNSTER	enkelt profilerad. Sakristian har profilerad och med tandsnitt försedd taklist. Samtliga fönsterbågar äro numera av trä (därförut av järn). Endast korfönstrens övre delar
INNERTAK	äro blyinfattade; eljest överallt träinfattade små rutor, delvis av grönaktigt glas. Innertaket: i långhuset tunnvalv av trä (vitmålat sedan 1880); i sakristian 8-delat kryss-
GOLV	valv; i mellangången 4-delat kryssvalv, båda dessa av tegel. Golv i hela kyrkan av trä sedan 1885—86 (därförut tegel i koret, från 1850, och täljsten i gången, från 1744) — år 1737 hade dock kyrkan trägolv. Vapenhusets golv består sedan 1844 av skifferhällar. I sakristia och förbindelsegång trägolv.
LÅNGHUS	Kyrkan har tillkommit i tre olika skeden. Först uppbyggdes långhuset åren 1716—18 av obekant byggmästare. Dess exteriör bör i huvudsak ha haft samma utseende som nu; — liksom ännu är förhållandet, torde västra gaveln icke varit uppdragen till röste, alltså taket avvalmat åt både väster och öster samt täckt med spån. Innertaket var även då tunnvalv av trä.
TORN	Åren 1735—41 tillbyggdes tornet av mästare Christian Haller, Karlstad ² på bekostnad ³ av fru C. J. Usingh och hennes son, brukspatron E. E:son Borgström. ⁴ Deras initialer: C. J. U. och E. E. B. samt årtalet 1741 stå också i järn utanpå tornets västvägg. Då tornet tillbyggdes, bröts en bred öppning upp i långhusets västmur av samma bredd som motsvarande öppning i det nybyggda tornet. Den så uppkomna genomgången täcktes till sin östra del av bjälkar, till sin västra av en valvbåge (se skiss, fig. 44). Vid samma tillfälle uppstod ett c:a ½ m. brett och 2 ½ m. djupt tomrum, liknande en trumma, mellan tornrummen och långhusets ovanför taklisten varande västvägg, vilken här är av trä

¹ Enligt räk. hade dock vid uppförandet av tornet åtgått även 4,500 murtegel. Likaså ingår tegel delvis i förbindelsegången.

² Om honom, se Grums, s. 9, not 3.

³ Allmogon bidrog dock med stenbrytning och körslor m. m.

⁴ Om dem, se s. 41, not. 1. En äldre broder till bruksp. E. B—m., häradshövding Johan B—m, »contribuerade» också till tornbygget med 100 Daler silvermynt. Kostnaden för de båda andra var tillsammans 3,215 Dlr och 13 öre Smt. Johan B—m, f. 1695, d. 1763, adlad 1743 Adelheim. Jfr LARSON, s. 1. Födelseåret där, liksom hos ANREP, anges felaktigt vara 1685. Hans mor var nämligen f. 1672 (ej 1662, som ANREP anger) och hans närmast yngre broder 1697.

Fig. 43. Borgvik. Interiör mot öster. — Foto J. Roosval 1914.
Inneres gegen Osten. — Interior towards the east.

(se längdsektion, fig. 41). År 1839 klagades på sockenstämma över ett brädskrank, som »för några år sedan» uppförts av brukets ägare mellan läktaren (som just tillhörde denne bruksägare) och tornet, varigenom folket ej som förut kunde sitta i tornrummet och åhöra predikan. (Någon skymmande orgel fanns då ej.) Skranket togs därför bort, men 1880 tillkom ett nytt, det nuvarande. — Tornspiran med dess 8-kantiga, dubbla lanternin, varå ritning säges ha erhållits från Stockholm,¹ uppsattes omkring 1740 (1738—41) av

¹ Vid sst. 1738 13/8 lovar församl. att nästa sommar fullborda kyrktornet, varjämte bruksp. Borgström säger sig genom sin bror, »häradshövdingen» (Johan Borgström) vilja från Stockholm skaffa »en tienlig af-Ritning til kyrkiotornet». — Den tiden fanns dock ingen Stockholmskyrka med dylik dubbel-lanternin, som kan tänkas ha utgjort förebild, fränsett Kungsholms kyrka, till vilken ritningar uppgjorts av Mathias Spieler och som grundlades 1672 och invigdes 1688. Tornet blev dock färdigt först 1810, ehuru i enlighet med Spielers ritning, som visar liknande lanternin och som tydligen legat till grund för avbildningen av Kungsholms kyrka i Suecia antiqua et hodierna. Det är därför möjligen genom detta verk, som inflytandet på värmlandskyrkan förmedlats. — Jfr Sv. K., Stockholm, Kungsholms kyrka. — Borgviks spira har sedan i sin tur tagits till förebild för liknande å Brunskogs förra samt Segerstads nuvarande kyrka (spiran där av år 1848).

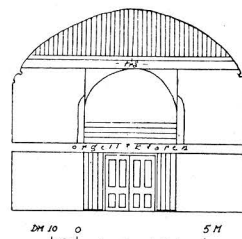

Fig. 44. Borgvik. Tvärsnitt av långhuset tätt intill dess västvägg. Skiss. — M. Olsson delin. Querschnitt des Langhauses an der Turmwand. — Section of the nave close to the tower wall.

byggmästaren Philip Eckell från Karlstad.¹ Spiran krönes av en förgylld koppartupp.² År 1879 23/6 slog åsken ner och spräckte tornet, varför man slog järnband omkring det och dolde dessa med plåtbetäckta, enkelt profilerade lister, varigenom tornet erhöi sitt nuvarande, uppdelade utseende. Genom bjälklag är tornet uppdelat i 5 våningar. Bottenvåningen utgör det s. k. vapenhuset (år 1742 kallat »wåknehus», 1752 »waknhus»). I norra tornmuren en inbyggd spiraltrappa av trä med ljus bl. a. från en utåt rundbågig glugg (yttre mått: 25 × 11 cm.). Rundfönstret ovanför västdörren upptogs 1744 (samtidigt tillkom också vapenhusfönstret i söder). Ovanför rundfönstret ett rundbågigt samt närmast under klockgluggarna ett litet korsformigt fönster. Dörröppningen in till långhusvinden är rundbågig.

GRAVKOR OCH
SAKRISTIA

Som tredje och sista led i kyrkbygget tillkommo de östliga tillbyggnaderna. År 1744 uppfördes nämligen av mästern Chr. Haller på bruksp. E. Borgström d. y:s bekostnad öster om kyrkan ett ståtligt, 8-kantigt gravkor (fig. 45) åt dennes föräldrar. Deras och sonens initialer — E. N. B. — C. I. U. — E. E. B.³ — läsas också i järnbokstäver på gravkorets tre östligaste väggar samt årtalet 1744 på den närmast belägna norra. Samtidigt uppdrogos även murar mellan gravkoret och kyrkan, varigenom man erhöi en särskild, liten sakristia istället för en förutvarande, mer provisorisk, anordnad bakom altaret. På denna »nya» sakristia, liggande 3 trappsteg högre än kyrkan och förmedlad med denna genom en rundbågig dörröppning (ursprungligen en ytterdörr till den förutvarande »sakristian»), upptogs en yttre dörr i söder. Vid vis. 1774 sägs om denna sakristia, att »ett rum in i muren derstädes befans vara byggdt i form, såsom ett litet skåp, med fästade gångjernskrokar i muren», till vilket »rum» nu skulle göras en järndörr med lås för att erhålla förvaringsställe åt nattvardskärnen. Sannolikt är det detta »rum», som sedan förändrats till ett litet fönster (se längdsektion, fig. 41).⁴ Från denna sakristia — numera blott genomgångs- och förvaringsrum (med vinkällare under golvet) — leder till gravkoret en rektangulär dörröppning, från början endast avstängd med den järngrind, varom talas sid. 39. År 1769 lät emellertid ovannämnda brukspatron igenmura denna öppning, »på det ingen» — som han yttrade — »hädan efter skal uttränga mina sal. föräldrars lik utan önskar at theras ben skola ligga och grönskas uti ewärdeliga tider på sina hwilo-

¹ Han har bl. a. uppfört Svanskogs ka, Värml., 1733, med torn 1738. Jfr H. KJELLIN, Sverige, V, s. 514.

² Åren 1826—27 var man betänkt att ersätta spiran med en »medelmättig», korsprydd huv (= lanternin), sådan som K. M:ts förordning av 22/3 1759 äsyftar, men lyckligtvis stannade det endast vid förslaget. Ritningar hade dock uppgjorts av A. H. Wennerström och J. H. Wibelius. (Jfr O. 4, källförteckningen.) I samband med dessa förslag bör man sannolikt sätta församlingens 1825 till K. M:ts framställda begäran om understöd samt K. M:ts år 1832 erhållna tillstånd till kollekt i hela riket, vilken kollekt dock aldrig kom att upptagas på grund av vissa av församlingen ej iakttagna bestämmelser.

³ Om dessa personer, se sid. 41, not 1.

⁴ När detta skedde är ovisst. På Wennerströms och Wibelius ritningar av år 1826 och 27 — jfr källförteckningen — finnes det ej utsatt. Men i Borgströms memorial för 1744 — se räk. L. I: 1 — sägs, att på sakristian gjordes dörr och »fönster».

Fig. 45. Borgvik. Exteriör av »Borgströmska gravkoret» från sydväst.
I bakgrunden materialboden. — Foto M. Olsson 1912.

Der frühere Grabchor der Familie Borgström, jetzt Sakristei, von Südwesten.
Im Hintergrunde die Materialbude.
The former mortuary chapel of the family Borgström, from the south-west. Now sacristy.
In the back-ground the store-house.

ställen uti god ro». Han nödgades dock åter upptaga den igenmurade dörren, och där-
efter fylldes gravkoret så småningom med kistor av anhöriga och andra bruksinnehavare,
varför gravkoret också omdöptes till »patrongrafven». År 1842 lät emellertid församlingen
— efter förut skedd annonsering¹ — tömma det och aptera det till sakristia. Rundbågiga
fönster upptogos, ett i norr och ett i söder.² Huruvida gravkorets ursprungliga ägare
fått sin plats under golvet och därmed undgått ödet att flyttas ut på kyrkogården, har ej
kunnat utrönas, ehuru så får anses sannolikt.

¹ Post- och Inrikes Tidningar 1824. Nr 205—11 samt nr 217.

² Redan år 1826 förelåg ett omändringsförslag av byggm. A. H. Wennerström, som ville göra fönster
i öster och dörr i söder. År 1827 nytt förslag av J. A. Wibelius: fönster i norr, söder och öster.

TAKMÅLNING

Fig. 46. Borgvik. Altarprydnad från 1718, renoverad 1912. — Foto M. Olsson 1912.

Altaraufsatz aus geschnitztem und bemaltem Holz aus d. J. 1718, renoviert 1912. — Altar-ornament of carved and painted wood from 1718. Renovated in 1912.

stort, grannt kvennfolk», omvärvd av lågor; en annan kvinna diades av en orm. Den rike mannen grimaserade och slet sig i håret, medan lågorna slickade hans kropp. — Något

Takmålningar utfördes 1745 av mästare Michael Carovsky från Göteborg¹ på brukspatron E. Borgström d. y:s bekostnad. De föreställa — enligt Djurklou — »Treenigheten i choret, der nest Yttersta domen och på en del af norra sidan helvetet med dess hufvudpersoner och vanliga scenerier». Redan 1824 önskade man övermåla dem, särskilt den nordvästra delens »ohyggliga figurer», men vitlimningen skedde först 1880, sedan vederbörligt tillstånd därtill blivit lämnat. År 1911 övermålades taket i olja. Enligt muntlig uppgift 1912 av en i orten boende person (kyrkvärden Lindbergs fru), som under sin konfirmationstid sett målningarna, skulle yttersta domsframställningen visat världsdomaren Kristus med sina 12 bisittare (apostlarna), alla placerade på stolar. Helvetesbilderna hade varit fruktansvärda. Målningarna skulle också, enligt samma utsago, ha liknat de i Brunskogs forna kyrka (Värmland) befintliga, ehuru de där varit något bättre utförda.² Färgerna hade i Borgvik varit ljusa och lätta över koret, men bjärta och oroliga i avgrundsbilderna. En annan sagesman, ortens gamle kyrkringare, säger sig (1912) minnas, hur regnbågen skilde himmel och helvete åt, och att på det senare stället djävlar plågade sina offer på alla upptänkliga sätt, t. ex. genom att sticka en järngaffel i kroppen på dem etc. Den babyloniska skökan förekom som »ett

¹ Bördig från Danzig, mästare 1742, d. 1745, g. 1744 m. Maria Ross. — Jfr W. BERG, Samlingar till Göteborgs historia. Gbg 1882, s. 356 och 361 samt A. BÆCKSTRÖM, Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814, Sthlm 1923, s. 75 och 78. — Hans mästerstycke (1742) var målning av stora rådhusalen i Göteborg. Därjämte skall han 1735—36 ha målat taket i Örgryte kyrka vid Gtbg.

² Likheten beror möjligen blott på den vanliga 1700-talsframställningen av yttersta domen.

A. B. C. D. E.

Fig. 47. Borgvik. Bilder från altarprydnad: C, D, korskrank: B, E, och läktare: A; samtligas utseende före 1912 års renovering. — Foto A. Norblad 1912.

Holzfiguren aus d. 18. Jht. von dem Altaraufsätze (C, D), dem Chorgitter (B, E) und dem Orgelchor (A).
Wooden figures (18th century) from the altar-ornament (C, D), the choir-railing (B, E) and the gallery (A).

samband med Ehrenstrahls eljest för så många kyrkor uppslagsgivande »Yttersta dom» (1696) i Stockholms Storkyrka synes ej finnas här, att döma av de många »medeltida» elementen — världsdomarna på sina stolar, den babyloniska skökan m. m.

Kyrkan uppvärms genom en i koret stående järnkamin (Gurney), uppsatt 1886. UPPVÄRMNING
Sakristian är också (1889) försedd med kamin; därförut (sedan 1842) en tegelstenspis.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Enkelt altarbord av trä. — Altarringen, tillkommen 1850, halvrund med balusterformade pilastrar, målad 1880 i vitt och guld men 1912 i brunaktig marmorering i överensstämmelse med altare och predikstol. Den är klädd med röd plysch. — Altarprydnad av snidat och huvudsakligast i grönt och brunt målat trä (fig. 46). Mittpartiet visar i relief en framställning av Nattvarden, en naiv efterbildning av något stick efter Rubens' nattvard (nu i Milano). Under reliefen ett invecklat snirkelmonogram, varur man dock kan utläsa bokstäverna *E(rik) B(orgström)*, angivande den man, som år 1718 skänkte altarpopsatsen till kyrkan. Sidofigurer: Aron, vilken ursprungligen i händerna hållit två

ALTARE

Fig. 48. Borgvik. Altarkrucifix från 1700-talets mitt. — Foto 1912.

Altar-Krucifix aus Holz. Mitte d. 18. Jhts. — Wooden rood cross. Middle of the 18th century.

rökelsekar, men vid 1912 års renovering av misstag istället bekommit en Petrus-nyckel — samt en vitskägig man i stor turban, bärande ett litet, naket barn och hållande en kniv i handen (fig. 47 D), möjligen föreställande Kristi omskärelse eller ock Abraham omskärande sonen Isak.¹ I överpartiet Kristi uppståndelse i reliefbild. Nedtill inskrift ur Joh. 17: 3.² — Denna altartavla, som rätt väsentligt — om också ej till totalanordning — skiljer sig från andra, samtida, snidade altarprydnader i Värmland,³ anges i ett sst.-prot. 18/9 1791 såsom »förbättrad», och »det förbättrade», som ej synes ha rört skulpturen,⁴ målas följande året för 7 Rdr Riksgälds av Erik Jonæus.⁵ År 1880 erhöll altartavlan (förutom de båda sidofigurerna, som då förvarades i tornet) en övermålning i vitt och guld, men befriades 1912 från densamma av artisten Allan Norblad, Stockholm.⁶

¹ I 1 Moseb. 17 kap. uppmanas Abraham av Herren att låta omskära allt mankön i sin släkt, och redan samma dag verkställes denna befallning, bl. a. även på den 13-årige sonen Ismael. När sedan sonen Isak blivit född, omskärs även denne, »åtta dagar gammal», som det påbjudits. (I Moseb. 21: 4.) — Bilden i Borgvik föreställer möjligen denna sistnämnda scen; däremot svårligen — som ortsuppfattningen velat anse — Isaks offrande, när Isak vid det tillfället redan var en stor gosse och f. ö. enligt bibelns ord låg bunden ovanpå altaret. — De båda sidofigurerna renoverades 1912. Aron erhöll ny vänster hand. Abraham nya fotspetsar, ny högerhand — skall dock även förut ha hållit kniv — och barnet nya fötter. Dessutom lagning med sprickors ifyllande, etc. Allt snickeriarbete utfört av en snickare i orten.

² Före 1912 var inskriften: »Ära vare Gud i höjden och frid på jorden, människorna en god vilje.»

³ Den företer i vissa detaljer en tydlig överensstämmelse med Nyeds altarprydnad (1717), vilken kyrkas pred.-stol och dopfunt ävenledes synas härröra från samma bildsnidare. Denne har också i Borgvik utfört motsvarande inventarier. — En Paulusfigur på Alsters altaruppsats har en viss likhet med ovannämnda Abrahamfigur. — Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V, s. 410 (läs rättelse) och 466. — En i Karlanda kyrka, Värml., år 1785 av Erik Grund gjord nederdel till en förutvarande äldre altarprydnad synes ha influerats av Borgviks altartavla, när såväl nattvardsreliefen som ock Abrahamfiguren även där förekomma. Som pendant till Abraham står där Johannes Döparen.

⁴ Förbättringen bestod sannolikt i bl. a. nytt bottenbräde, ty ett gammalt sådant förvaras i materialboden. Altarprydnadens grundplan visar där ett från den nuvarande något skiljaktigt utseende. Måhända borttogos också de båda sidofigurerna. De omtalas näml. ej vid beskr. av altarprydn. i 1830 års inv.

⁵ F. 1733 i Karlstad, d. därstädes 1805. Konstmålare, bekant från ett flertal värmländska kyrkor, dels för porträtt, dels för takmålningar och altartavlor. — Jfr C. V. BROMANDER, Erik Jonæus. En artist från 1700-talets Karlstad, Karlstad 1911. — Jfr även H. KJELLIN, SVERIGE, V, s. 477 (Ransäter), s. 530 (Sillerud), s. 571 (Brunskog), s. 588—89 (Gräsmark), s. 595 (Fryksände).

⁶ En tid var man betänkt på att slopa denna altarprydnad, såsom 1826, då byggmäst. A. H. Wennerström istället ville uppföra en kombinerad altare- och predikstolsanordning i simpelt snickeri (dylik

Fig. 49. Borgvik. Predikstol från 1718, renoverad 1912. — Foto 1912.
Kanzel aus d. J. 1718, renoviert im J. 1912. — Pulpit from 1718. Renovated in 1912.

Altare-krucifix av förgyllt och försilvrat trä, klumpigt snidat (fig. 48). Skänkt mellan 1745 och 70 av bergsrådet E. Borgström.¹ H. 90 cm.

ALTARE-
KRUCIFIX

Predikstol (fig. 49) med snidade bilder av Kristus och evangelisterna. Mellan dessa, som en tid varit borttagna (inv. 1862), samt på trappskranket ävensom på huvens och korgens lister genombrutna akantusornament. På trappskranket dessutom år 1912 målade bibelhänvisningar (Matth. 28: 19 och 3: 3). På huvan i en sköld hänvisas till Joh. 1:17. Pre-

PREDIKSTOL

kombination sedan förbjuden för svenska kyrkor genom k. brev 2/11 1836), samt 1827, då J. A. Wibelius sökte locka med ett banalt svetteduksam under portal. — Jfr O. 4, källförteckningen.

¹ Om honom, se s. 41, not 1. Jfr inv. 1774.

TIMGLAS

Fig. 50. Borgvik. Timglasfigur.
Foto 1912.NUMMER-
TAVLORSanduhr aus d. J. 1718. — Hour-glass from
1718.

dikstolen, av samme mästare som altartavlan (lik-
som också Nyeds och Bjurkärens predikstolar¹),
uppsattes »omålad och ostofferad» år 1718 på
bruksp. E. Borgström d. ä:s bekostnad. Den är
sedan 1912 åter målad i grönt, brunt, blått och
guld, sedan den en tid (från 1880) varit övermålad
i vitt och guld.

Timglas, buret av en naken lieman, — Tiden
—, av snidat och försilvrat trä (fig. 50). Figurens
höjd 45 cm. Skänkt 1718 av bruksp. E. Borgström
d. ä. och snidad av densamme, som förfärdigat
predikstolen.

Nuvarande nummertavlor, enkla, helt svarta,
tillkomna 1825. En äldre, med bildhuggeriarbete
prydd, skänktes 1718 av brukspatron E. Borgström

d. ä., men finns nu ej i behåll, lika litet som en 1774—82 tillkommen.

BÄNKINRED-
NING OCH
KORSKRANK

Nuvarande bänkar, av år 1880, öppna, oljemålade i ekimitation och av Karlstads
domkyrkas forna, ledsamma typ. Därförut enkla, slutna bänkrum. Den främsta bänken
på ömse sidor om gången var, enligt sst.-prot 1719, försedd med korskrank av »Wackert
Lööfwäreck» och två vid gången uppsatta snidade bilder, vilka prydnader skänkts av bruksp.
E. Borgström d. ä. 1718. Denna bänk, »kungsstolen» kallad, ehuru aldrig någon kunglig
person suttit där, var oindelt och avsedd för nattvardsgångar samt främmande herrskap.
Korskranket nedtogs något år mellan 1830 och 62 och finns nu ej i behåll. De båda bil-
derna däremot renoverades 1912 och fingo då sin plats längst fram i koret mot väggen
på höga piedestaler. De föreställa Johannes Döparen och Kristus, båda nakna² (fig.
47 B, E). H. 1.4 m. — Även den sista och nedersta bänken, den som 1719 (tillsammans
med den näst sista) reserverades »för qvarnefolkk och andre Resande såsom ock för de
fattiga i församlingen», men 1818 för soldaterna, var enligt inv. 1782 »med skrank före-
byggd». Detta försvann dock samtidigt med korskranket.

LÄKTARE

Brukspatron E. Borgström d. y. uppförde år 1745 i väster och — såsom han själv säger —
»till kyrckans prydnad en min lächtare», vilken vid vite av 8 öre Smt ej fick begagnas
av andra. På framsidan av den äro också tre snirkelornament med hans och hans föräld-
rars initialer (E. N. B. — C. J. U. — E. E. B). Läktaren var ursprungligen målad i stil

¹ Attribueringen till samme mästare har av förf. skett på grund av stilistiska överensstämmelser.
— Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V, s. 466.

² Bilderna hava flera delar nygjorda. Döparen: Vissa partier av ansiktet, vänstra foten och några
fingrar på vänstra handen. Dessutom krumstaven. Förut troligen korsstav. Kristus: Näsan, bäge
underarmarna samt båda fotspetsarna. Med Döparen likartad bild finnes såväl å Alsters som Fryksändes
(1709) altarprydnader, likaså å den 1698 av Oluff Tholijn, Lidköping, till Råda ka, Västerg., utförda
altarprydnaden. — Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V, s. 410 (läs rättelse) och s. 595; samt Sv. K.,
Västerg., I, fig. 205.

Fig. 51. Borgvik. Interiör mot väster med orgelläktaren (1745). — Foto 1912.
Innere gegen Westen mit d. Empore aus d. J. 1745. — Interior towards the west with the organ-loft from 1745.

med altare och predikstol, men överströks i guld och vitt år 1880. Den raka bröstningen (fig. 51) är genom 12 framskjutande små kolonner uppdelad i 11 med genombrutna akantus- och andra ornament rikt smyckade fält (fig. 52). Enligt muntlig uppgift 1912 i orten skall läktaren ha varit prydd med 12 träbilder (apostlarna?) placerade ovanpå de av bröstningens kolonetter bildade utsprången. Ingenstädes i prot. eller inv. omnämns de. En av dem (h. 54) finnes dock delvis i behåll; — en liten huvudlös »kvinnlig» bild med stympade armar (fig. 47 A).¹ Den förvaras nu i materialboden. Enligt traditionen skola dessa 12 bilder på 1880-talet ha använts som lekdockor åt dåvarande bruksförvaltarens barn och på så sätt snart skattat åt förgängelsen. — Läktaren uppbäres av 8 st. i ljusgrönt marmorerade träkolonner.

Kyrkans nuvarande orgelverk (om 8 stämmor) byggdes 1880 av E. A. Zetterqvist, Örebro. Dess färger: vitt och guld. — Dessförinnan en orgel (om 6 stämmor), skänkt 1852 av kammarherre C. Sköldebrand men redan då gammal och nött. Spillrorna av den förvaras i materialboden.

ORGEL

I koret ett akantusornerat dopställe med lock, allt av trä (fig. 53). Total H. 145 cm.

DO PSTÄLL

¹ Alldeles samma »kjo»delning över det framflyttade benet återfinnes på en timglasbärande änglafigur i Karlskoga, vilken i sin tur synes vara av samma mästarehand som en kvinnlig timglasängel i Nyed.

DOPSKÅLAR

NATTVARDSS-
KÄRL

Fig. 52. Borgvik. Detalj av läktarbröstningen (1745). — Foto 1912.
Detail der Empore aus d. J. 1745. — Detail of the organ-loft (1745).

Skänkt 1718 av brukspatron E. Borgström d. ä., vitmålat 1880 men 1912 åter i sina ursprungliga färger: grönt, brunt och guld.¹

Dopskål av silver, helt slät, inuti förgylld. Tillverkad 1910 av C. G. Hallberg, Sthlm. Skänkt 1911 av major och fru Knut Larsson. H. 10.5 cm. Diam. 24 cm.

Dopskål av tenn, mycket trasig. Har varit rund och haft två mussle-formade handtag. H. 7.5 cm. Diam. 18 cm. Ingen urskiljbar stämpel. Skänkt 1718 av »Hammarpatron» Erich Borgström (d. ä.).

En dopskål av nysilver skänktes 1860 till kyrkan men anges vid vis. 1885 såsom bortstulen.

Kalk av delvis förgyllt silver. Noden försedd med graverade bokstäver inom ornering: *I. N. R. I. S. M.* (Jesus Nazareus, Rex Iudeorum, Salvator Mundi). Foten 6-passformad på rund platta. Kring skålen: Brita Mathias Asmunds A:o 1718.² — Enligt stämplarna tillverkad i Göteborg år 1718. Dessutom två odechifferbara märken. H. 19.5 cm.

Patén av silver, ovanpå förgylld. Samma inskrift som på kalken. Intet silvermärke. Diam. 13 cm.

Sockenbudskalk av förgyllt silver. Inskrift på skålen: »Erick Erickson Borgström Anno 1759.» Enligt stämplarna tillverkad av Olof Fernlöf, Göteborg, år 1759.³ — H. 11 cm.

Tillhörande patén med undersittande oblatask. Patén: diam. 7 cm., asken 3.5 cm. H. 2 cm. Samma stämplor som å kalken.

Kanna av nysilver (fig. 54), bukform, på fot, driven och graverad. Tillkommen 1879.⁴ H. 35 cm.

¹ Ett med detta tydliga samhörigt dopställ finnes i Nyeds kyrka. — Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V, s. 466.

² Madame Brita, änka efter handlanden Mathias Asmundson i Göteb. (inv. 1718), en broder till Nils Asmundson, vilken sistnämnde tog namnet Borgström och därmed grundade denna släkt. — Jfr SJÖSTRÖM, s. 23—24. — I inv. 1774 och 82 kallas hon oriktigt Asmundsdotter.

³ O. Fernlöf, mästare 1720, älderman 1756—59, d. 1765. Gift 1721 med Anna Elisabet Winterstein, som efter hans död höll verkstaden 1765—67, då den övertogs av mågen Melchior Faust. — Årtalsbokstaven A, lika för såväl 1741 som 1759, betecknar sannolikt här det sistnämnda året, att döma av inskriften. — Jfr G. UPMARK, Årsbokstäver och andra stämplor på Göteborgssilver. Fataburen 1912.

⁴ I sst.-prot. d. ä. förordas inköp av en kanna av »alfenit» eller liknande metall. — Alfenid, ett slags galvaniskt försilvrat nysilver.

Oblatask av nysilver, 8-kantig, med kors på locket, köpt 1901 från juveleraren C. A. Kjernås, Göteborg. H. (utan kors) 6 cm.

Bland äldre, nu förkomna nattvardskärl märkas: en stor och fyrkantig flaska av tenn (skänkt 1718 av fru Usingh-Borgström); tennstop samt »en liten socknebudsfaska af Teen» (köpta 1729); två oblataskar av trä (inv. 1774); oblatask av försilvrat »bleck» med drivet arbete (inv. 1774) samt två, vita, 4-kantiga glasflaskor, vardera om ett stop (användes på 1780-talet på altarbordet). I vis.-prot. 1735 klagas över att ingen socknebudskalk finns i Borgvik, varför man förordat anskaffande tills vidare av en av tenn, »sådan som nu här i Grums kyrka upwistes i församlingar wara brukelig». Om någon anskaffades är dock ovisst.

Ett oblatjärn nämnes 1844; mellan 1873 och 85 tillkommo två oblatstampar. Allt nu förkommet.

Ljuskrona av mässing, 6-pipig. Krönfigur: sol och måne (fig. 55). Inskrift inom bladecirkel på klotet: »O. B. R. B. — E. A. D. P. — 1718.» — Inv. 24/12 1718 upplyser, att den samma dag skänkts av »handelsman Olof Rudbergh ifrån Booråhs». (Signaturerna E. A. D. P. beteckna tydligen hans maka.) H. 63 cm. Diam. 60 cm.

Ljuskronor, 2 st. 6-pipiga, nästan lika, av gjutet och slipat glas med armar och pipor av mässing (fig. 51). Mittstången profilerad av slipade glaskulor. Prismor: platta ek-öv, druvklasar, stjärnor. Trekantiga ståndare. H. 89 cm. Diam. 62 cm. Typ: 1700-talets början. Skänkta 1835 av »kammarrådet J. Helin».¹

Mitt i kyrkan en misspyrdande nedhängande lux-lampa (typ: Ideal) från lampfabriken Aladdin, Sundbyberg; — uppsatt 1911 som gåva från Borgviks bruk.

Kyrkan har ägt 6 små lampetter av driven mässing, skänkta 1758 av brukspatron Carl Niclas Kock,² men 1880 såsom trasiga sålda till frih. C. G. R. Cederström³ — boende Fred-

¹ Sst.-prot. 31/5 s. å. — Johan Helin, f. 1783 12/5, kamrerare i postverket 1813, avsked därifrån 1820. Erhöll kammarrådstitel; R. N. O. Död 1853. Gift 1810 m. Albertina Jäger (f. 1791, d. 1867). — Jfr Jungbeckska samlingen (hdskr.), K. B. — Enl. CARLSON, s. 56, var denne Helin delägare i Borgviks bruk 1826—39, då han gjorde session och konkursmassan köptes av kammarh. C. A. Sköldebrand.

² Synes först ha varit delägare i Borgviks bruk, men flyttade 1776 till Gårdsjö i Gillberga, varvid han lämnade Olof Schagerström som ensam ägare av bruket. — Jfr CARLSON, s. 53.

³ Denne var måg till dåvarande innehavaren av Borgviks bruk, kammarherre C. A. Sköldebrand

Fig. 53. Borgvik. Dopställ av trä (1718). — Foto 1912.

Taufgestell aus geschnitztem und gemaltem Holz (1718). — Font of carved and painted wood (1718).

ÄLDRE, NU
FÖRKOMNA
NATTVARDSS-
KÄRL

OBLATJÄRN

BELYSNINGS-
REDSKAP

TEXTILIER

Fig. 54. Borgvik. Kanna av nysilver från 1879. — Foto 1912.

Kanne aus Neusilber aus d. Jahre 1879.
Can of German silver from 1879.

rikslund utanför Uppsala — i vars ägo ännu 4 av dessa befinna sig (fig. 56). H. 33 cm.

Två st. triangulärt 3-pipiga kandelabrar av malm, köpta 1843—62. H. 46 cm. — Sex par ljusstakar av nickel, tillkomna 1885—98. H. 20 cm. (ett par 17 cm.).

Nu förlorade äro 2 ljusstakar av tenn, skänkta 1718; — år 1774 nämnas t. o. m. 6 dylika (sålda 1830—43).

Antependium (från 1912) av blå plysch med I H S broderat i silver över ett par lagerkvistar. — Allra först (1718) fanns ett antependium av rött kläde; disken lika. Detta ersattes 1761 av ett antependium av »röda scharlakan med svarta silkesfransar», som i sin tur utbyttes något år mellan 1873 och 85 mot ett av svart sammet med silverbroderier. Endast antependiet av 1912 i behåll. Förkomna äro också en altarduk av hollandslärf (1761) samt en dito av »såckerduk» (1820) — materialet en tid senare (1830) kallat »cambrick».

En mässhake av »grönt och rött blommeradt sydentyg» skänktes 1718 av brukspatron E. Borgström d. ä. Nu förkommen.

Mässhake, gammal, sliten — av tunt, grönt siden med invävda silvertrådar — »silver-moir». Fram: en rak,

beige-färgad mittvåd av siden, bak: ett likadant färgat sidenkors. Foder av gult siden. L. 125 cm. Skänkt något av åren mellan 1735 och 1745 av Commendeur Peter von Utfall.¹

Mässhake av svart sammet med silveraloner samt framtill broderat: *Jahve* (hebr. bokst.) i strålsol; bak: kors med törnekrans. L. 123 cm. Inköpt mellan 1885 och 98.

»En wirkad gördel, af färgad tråd» nämnes i inv. 1774 såsom tillhörande präst-dräkten. Ej i behåll.

Två broderade, vita kalkkläden, det ena skänkt 1718, det andra 1761, äro nu förkomna.

HÅVAR

Ett par små håvar av röd sammet med guldgaloner samt försilvrade mässingsbeslag på skaften. Skänkta 1837. Kyrkan har därförut ägt två andra par, det ena paret röda, skänkta 1718,² det andra av vit »moir» och rikt broderade, förärade 1735. Bjällorna på dessa senare avtogos 1813 »till förekommande af oljud och förströelse». Håvkollekten

(d. 1881) och arvtog bruket efter honom, men har aldrig varit bosatt där. — Jfr CARLSON, s. 65. — Frih. C. uppger sig ha köpt lampetterna på 1870-talet, men sst. 21/12 1880 ger honom rätt att för 1 kr. st. få förvärva några kyrkan tillhöriga »ljusstakar», varmed tydligen avses dessa lampetter.

¹ J. P. VON UTFALL, kommandörkapten, delägare av Borgviks bruk, f. 1686, d. 1753. — Jfr CARLSON, s. 53.

² Den ena håven var avsedd för kyrkan, den andra för de fattiga.

nedhölls från 1818 till in på 1860-talet i ett par kollektlådor av bleck, fästade vid bänkarna närmast koret, numera placerade bakpå altartavlan. Håvgång användes än i dag.

Mäss-skjortor av »hållandsläroft» omtalas, likaså prästkappor av camlot (1795), bombaseng (1828) och orlean (1861); dessutom kyrkvaktare-kapprock (1828) och kyrkvaktare-päls (1845). Vidare omnämnes (1774—1830) en korg, flätad av »täger» att förvara mässkläderna i.

Nu förlorad är en kyrkstöt, upptagen i inv. 1774. Benämningen på denna käpp (om vars användning, se Grums, s. 21) har här sedan överflyttats på kyrkvaktaren. År 1822 omtalas nämligen en utgift »till Stöten för Mässkjortans tvättning».

Timsten (= solvisare) av täljsten (55 × 50 cm.), sitter fastkrampad på sydsidan av f. d. gravkoret (fig. 45). I nederkanten årtalet 1742.

En gravhäll (L. 250 cm. Br. 182 cm.) av ljust gråröd kalksten utanpå f. d. gravkorets sydvästvägg (fig. 45). Inom en bladkransoval en lång inskrift med fem utförliga bibelcitater samt angivande, att »här i thenna graf» vila sig brukspatron E. Borgström d. ä. med maka och son (bruksp., bergsrådet E. B. d. y.) samt andra anhöriga. I hörnen bladornament. Stenen har sannolikt tillkommit rätt snart efter bergsrådet Borgströms död (1770) och troligen då legat inuti gravkoret samt väl först 1842 erhållit sin nuvarande plats.

På sydväggen i koret ett epitafium (L. 230 cm. Br. 110 cm.) i form av en stor, grön marmorhäll (Kolmårdsmarmor) med förgylld, latinsk inskrift. Bergsrådet Borgström anhöll år 1768 att få sätta upp detta minnesmärke över sig själv och sina föräldrar, vilket bifölls, varjämte församlingen tackade honom, »som alltid bidrager till kyrkans prydnad och heder». Inskriften är följande: I. N. J. C. Officin.[æ] ferrar[ia] possessor Ds Ericus N. Borgström qui vixit annos sexaginta ejusque uxor spectabilis foemina Catharina J. Usingh, octogenaria, novum templum Borgvikense suis sumtig.[bus] extruendum curaverunt ei que operi ultima imposita est manus A:o 1720. — Fyra bibelhänvisningar. — Ds Ericus E. Borgström, natus A:o 1708, denatus anno 1770,¹ ob ejus in rempublicam litterariam

¹ Dödsåret ifyllt efter hans död.

Fig. 55. Borgvik. Ljuskrona av mässing, skänkt år 1718. — Foto 1912.

Kronleuchter aus Messing, 1718 geschenkt.
Brass chandelier, presented in 1718.

ÄLDRE
FÖRLORADE
TEXTILIER

KYRKSÖT

TIMSTEN

GRAVHÄLL

EPITAFIUM

Fig. 56. Borgvik. Lampett av mässing, skänkt 1758.

Wandleuchter aus Messing, 1758 geschenkt. — Sconce of brass, presented in 1758.

ett storartat gravkor och två stenportar; dessliques också målningen i hela templet, — vilket allt lyckligt slutförts år 1760. En kostnad har därvid gjorts på 60,000 Daler kopparmynt, vilka denne frikostige man skänkte Borgviks kyrka.»

merita regij colleg.[ii] metallurg.[ici] consiiliarii nomine A sacra reg.[ia] Maiestate clementissime est insignitus A:o 1764, novum e lapide cum sua scala extruxit turrim; novum quoque sacrarium templi: foros: lectare: amplum sepulcrum & duas portas lapideas: in totius etiam templi picturam impensam fecit. Quorum operum ad finem feliciter perductorum A:o 1760. Factus est sumtus sexaginta mil.[ia] thaleror.[um] cupr.[eorum] quos Templo Borgvikensi dedit munificus hic vir. — Dessutom ytterligare 8 st. bibelhänvisningar. Under alltsammans står:
S. D. G.

I översättning skulle denna inskrift lyda:

»Järnbrukets ägare hr Eric N. Borgström, som levde 60 år, samt hans maka, aktningstvårda hustrun Catharina J. Usingh, som blev 80 år, hava på sin bekostnad ombesörjt uppförandet av den nya kyrkan i Borgvik;¹ sista hand lades vid detta arbete år 1720. Herr Eric E. Borgström, född år 1708, död år 1770,² vilken för sina förtjänster i vetenskap och vittighet³ år 1764 på det nådigaste hedrades av K. M:t med namn av kungl. bergsråd, har av sten uppfört det nya tornet med dess trappa, ävensom bekostat en ny sakristia, bänkar, läktare,

PORTRÄTT
OCH MINNES-
TAVLOR

I kyrkans ägo ha funnits: Gustaf III:s kröningsporträtt, kopparstick 1773 av F. Gillberg efter L. Pasch; — två Gustaf III:s tal; — doktor J. O. Wallins tal vid prins Oskars första nattvardsgång 1815; — samt Karl XIII:s tal vid riksdagen 1817.

DIVERSE

I västra kyrkdörren finnes ett vackert, konstarbetat lås av järn (fig. 57), skänkt 1722 av hr Tohl Erichsson i Göteborg.⁴ H. 20 cm. Br. 43 cm. — En nyckel (ej hörande till förutnämnda dörlås) med ornerat handtag (fig. 59). L. 12 cm.

Sanddosa (för skrivbordet) av gulbränd lera, helt rund, med upphöjning i mitten. Märke i botten: Höganäs. H. 3 cm. Diam. 9 cm. Den nämnes första gången 1873 (inv.).

Kyrkan har dessutom ägt en del nu förkomna inventarier, ss. en »plichtepall» (omtalas 1718—1885); — straffstockar (1735—1819; sistnämnda år sägs en dylik stå

¹ De kontanta medlen, som behövdes till material och arbetslöner m. m., utlades sannolikt av dessa två, men sockenborna bidrogo med stenkörslor och andra dagsverken, vilket framgår av landshövd. Ekeblads i Karlstad uppmaningsbrev 1716 till Borgviksborna. — Se I. 2, kyrkoarkivet.

² Se s. 41, not 1.

³ Genom donationer till en »œconomiaæ practicaæ professions inrättande» grundade han den s. k. borgströmianska professuren i Uppsala.

⁴ Son till kyrkans grundläggare, brukspatron E. N:n Borgström. På storklockan står: Tore (i räk. och sst.-prot. däremot Tohl) Erickson. Han tycks ej ha använt släktnamnet Borgström.

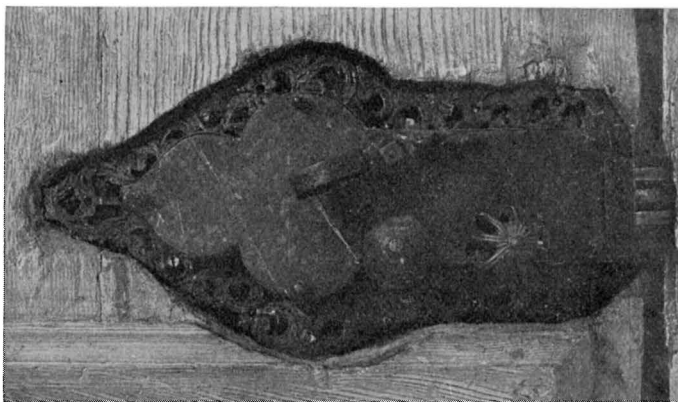

Fig. 57. Borgvik. Konstsmitt lås (1722) i västra, yttre kyrkdörren. — Foto M. Olsson 1912.
Schloss. Kunstschmiedearbeit 1722. — Lock. Iron handiwork (1722).

utanför västra kyrkdörren); — fattigbrickor (1771);¹ — »den af höga öfverheten anbefallda justerade alnen, som bör förskaffas wid hwar och en kyrkja till hela församlingens rättelse» (anskaffad 1743 genom »landtmätaren»); — samt en kyrkkista med stort lås, tillkommen 1719.

Gustaf Vasa-bibel, 1541. Skänkt 1718 av fru C. J. Usingh-Borgström. Bandet (fig. 58 A) i svart skinn med läderpressning och samtida, ehuru senare påsatta, drivna och punsade, tunna mässingsbeslag och knäppen. Bandet härrör från omkring 1620.²

Karl XII:s kyrkbibel 1703. På försättsbladet en inskrift, att fru Catharina Borgström på Torserud ärvt bibeln efter sin avlidne son, handelsmannen i Göteborg, Thol Erichsson, och sedan — den 1/1 1728 — skänkt den till kyrkan. Bandet (fig. 58 B) — av brunt skinn med läderpressning och gjutna mässingsknäppen — härrör fr. 1700-talets början.³

Psalmodia, hoc est Cantica sacra veteris Ecclesiae selecta. Witebergæ Ioh. Schwerelius excudebat 1569. — 4:o — På titelbladet en latinsk anteckning i bläck, varav framgår, att den tillhört Suénno Elaisson, Stockholm 1576. På försättsbladet står: »E. E. Borg-

BÖCKER

¹ Jfr häradets övriga kyrkor, särskilt Grums, s. 32.

² Hela mönsteruppställningen samt flera detaljornament (en smal bård naturalistiska bladrankor, dubbelställda »plymmönster», m. m.) återfinnes på band från 1600-talets början. Jfr J. RUDBECK, Svenska bokband under nyare tiden, I, 1910, särskilt fig. 24, samt en där ej upptagen, men i K. B. befintlig »Biblia på Swensko» av 1618 med daterat band 1619. Mässingsbeslagen på detta sistnämnda likna f. ö. de här ovan. — Under beslaget mitt på pärmen döljer sig sannolikt en pressad Justitiabild eller liknande, så som på Bibliabandet i K. B.

³ Likadant mönster som på ytterbården — »på kant ställda figurer liknande vaggmedar» — förekommer på ett bibelband av 1688 i Kungsholms ka, Sthlm (Sv. K., Stockholm III:1, 1915, fig. 79) samt på ett svenskt band av 1726 (RUDBECK, a. a., II, fig. 1). De naturalistiska, stora bladslingorna i mellanbården återfinnas på ett svenskt band av 1729 (RUDBECK, a. a., II, fig. 2).

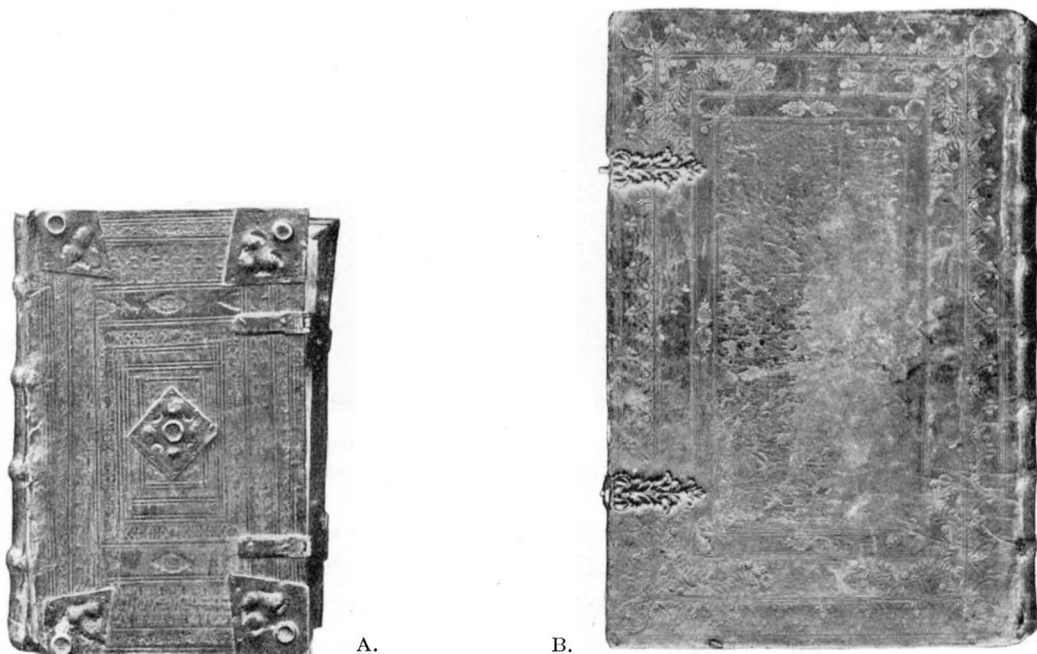

Fig. 58. Borgvik. Kyrkbiblar i läderband. A. Gustav Vasa, 1541, bandet omkr. 1620, B. Karl XII, 1703, bandet samtida. — Foto 1912.

Alte schwedische Bibeln in Lederbänden. A. um 1620, B. Anfang d. 18. Jhts.
Old Swedish bibles in leather bindings. A. about 1620, B. Beginning of 18th century.

ström Anno 1766.» Boken är tydligen en gåva av honom till kyrkan. Bandet: gult skinn på trä, med läderpressning. (Inom en bård av enkla linjer och öppet repmönster en ram, tryckt med rulle, visande bilder av 4 heliga män med underskrifter: DATA EST MIHI OMN[IS]; ECCE ANG NVS DEI QVI; APPARVIT BENIGNIT[AS], TU EST PETRVS ET. Ovanför dessa bilder medaljonger med evangelistsymbolerna. I bandets mitt: »plymmönster», linjer och ornamentsstavar samt några strödda blommor.) Enkelt ornerade mässingsknäppen. Bandet sannolikt samtida med boken, eller från 1500-talets slut.¹

Prospect des ganzen Erd-Kreises . . . einer ausführlichen Beschreibung derselben Länder, Provinzien . . . wie auch Städte, Vestungen und Schlösser . . . — Nürnberg 1689. — 2:o — Enkelt, helt skinnband.

KLOCKOR De båda klockorna i tornet äro enligt sina inskrifter² gjutna 1722 av Eric Näsman

¹ Likadana figurer med evangelistsymboler och inskrifter finnas på ett svenskt band omkr. 1590 (RUDBECK, a. a., I, fig. 10) samt med en del variationer å ett band från 1600-talets början (RUDBECK, I, fig. 20, 23). Rörande mittmönstren, se RUDBECK I, fig. 16, 21, 24, 26. Liknande enstaka strödda blommor finnas å ett band av 1545 och likadana knäppen å ett band av 1540 (RUDBECK I, fig. 3 och 4).

² Inskrifterna fullständigt återgivna i inv. 1830.

från Stockholm, lillklockan dock gjuten i Karlstad av densamme. I aug. 1737 beslöts, med anledning av klockornas förestående överflyttning till tornet, att »en beskedelig man af Församlingen» skall resa till Karlstad »och der conferera med Mäster Haller», som »nu war i werket begrepen med Carlstads kläckors upförande», samt därvid också låna de linor, som i Karlstad begagnats. — Ända till 1805 omnämnas i räk. långa »kläcktog», angivande att ringningen skett nerifrån vapenhuset; numera sker denna i klockrummet medelst en kort rem.

Storklockan: ornerad med akantusbård och på den ena sidan upphöjda bilder av Kristus, Petrus och Paulus samt änglahuvud med vingar; på den andra de 4 evangelisterna. H. 106 cm. Diam. 116 cm. — Den anges i inv. 1774 och 1782 vara skänkt av bergsrådet Borgström, vilket är oriktigt,¹ att döma av klockans egen inskrift: »ÅHR 1722 ÅR THENNA KLOCKA TIL GVDZ ÄHRA OCH BORGWIJKS FÖRSAMLINGS TIENST GV TEN VTAF THE COLLECT. MEDEL SOM KONGL. MAJT ÖFWER HELA RIJKET THER TILL ALLER NÅDIGST FÖRVNT.» (Jfr också drotn. Ulrica Eleonoras brev 28/4 1719. — NORDIN, U. B. nr 1003.)

Lillklockan likaledes ornerad med akantusbård samt på den ena sidan en profilbild i medaljong, föreställande konung Fredrik I. H. 82 cm. Diam. 95 cm. — Den är inköpt för församlingens medel.

SAMMANFATTNING AV BORGVIKS KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Borgvik blir egen socken först 1716. Långhus av gråsten uppfört 1716—18 med tunnvalv av trä. Altarprydnad, predikstol och träfont tillkommo 1718. Fristående klockstapel uppbygges 1722 för tvenne samma år tillkomna klockor.

II. Åren 1735—41 bygges torn i väster av gråsten, år 1744 i öster ett åttkantigt gravkor. Mellan detta senare och kyrkan göres en liten sakristia. Följande år tillkommer läktare i väster samt takmålningar.

III. Gravkoret apteras till sakristia år 1842. En mindre orgel erhålles 1852.

IV. Kyrkans inre — takmålningar och inredning — vitövermålas 1880. Ny orgel samma år.

V. År 1912 erhålla altare, predikstol och dopfont sina forna färger.

ZUSAMMENFASSUNG

Erst im Jahre 1716 wird Borgvik als selbständiger Distrikt — in Schweden »socken» — genannt und hier in den Jahren 1716—1718 eine rechteckige Kirche aus Granit, mit Holzgewölbe errichtet. Die im Jahre 1722 angeschafften zwei Glocken hingen zuerst in einem freistehenden hölzernen Glockenturm, bis in den Jahren 1735—1741 im Westen ein Turm aus Granit angebaut wurde. Die Kirche erhielt 1744 im Osten einen schönen achteckigen Grabchor als Grabstätte der Familie Borgström, welche Stifterin der Kirche ist, ferner eine kleine Sakristei, welche zwischen der Kirche und dem Grabchore liegt.

¹ Vid klockans gjutning var han f. ö. blott 14 år. Hans namn står ej heller på klockan, däremot 3 hans bröders och deras mors, fru C. Usingh.

Sakristei und Grabchor sind beide aus Granit aufgeführt, letzteres wurde jedoch im Jahre 1842 zur Sakristei verwandelt. Die von dem Meister Michael Carovsky aus Gothenburg 1745 ausgeführten Gewölbmalereien, welche den Motiven jenes Jahrhunderts entsprechend Himmel und Hölle darstellen, sind seit 1880 übertüncht. Zur selben Zeit wurde auch die ganze übrige innere Ausschmückung der Kirche in gleich pietätsloser Weise übertüncht, so z. B. der Altaraufsatz, die Kanzel und das Taufbecken, alle 1718 aus geschnitztem und bemaltem Holz hergestellt, und schliesslich auch die 1745 erhaltene Orgel. Mit Ausnahme des Orgelchores wurde jedoch im Jahre 1912 alles wieder in den ursprünglichen Farben renoviert.

SUMMARY

It was not before 1716 that Borgvik was mentioned as an independent parish, a rectangular church of granite, with a wooden ceiling being erected here 1716—1718. The two bells obtained in 1722 were first hung in a wooden belfrey, until a western tower of granite was added to the church (1735—1741). In 1744 there was erected on the east side of the church a fine octagonal mortuary chapel intended for the final resting place of the Borgström family (the founders of the church) and also a little sacristy, lying between the church and said chapel. The sacristy and the chapel are both of granite. In 1842, the mortuary chapel was transformed into a sacristy. The roof-paintings, carried out in 1745 by Master Michael Carovsky of Gothenburg, and representing Heaven and Hell in agreement with the taste of the eighteenth century, were whitewashed over in 1880, at which time the whole of the remaining interior decorations of the church were disfigured in the same vandalistic way, the altar-piece, pulpit and font-bowl — all dating from 1718 and made of carved and painted wood — and the organ (erected in 1745) being similarly treated. With the exception of the organ-loft, however, everything was restored in 1912 to its original colouring.

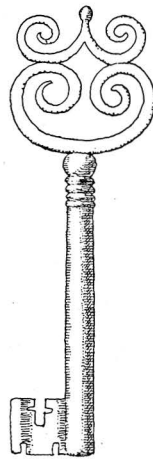

Fig. 59. Borg-
vik. Nyckel.
Skala $\frac{1}{3}$. — H.
Kjellin delin.
1912.
Schlüssel. — Key

Fig. 60. Nor. Silfversvärdska gravan, nu matkällare. I förgrunden norra kyrkogårdsmuren, i bakgrunden Lillälven. — Foto 1912.

Ein altes Familiengrab, zum Esswarenkeller verändert. — An old family vault, now a cellar storeroom.

NORS KYRKA

VÄRMLAND, VÄRMLANDS LÄN

GRUMS HÄRAD

KARLSTADS STIFT, NORS KONTRAKT

TRYCKTA KÄLLOR: Dipl. Succ., V, s. 677 noten (nr 4192 a; en kyrkoherde Bengt i Nor nämnes här ha jämte andra den 14/1 1467 vidimerat en översättning av ett latinskt gåvobrev, utfärdat den 28/6 1347 av konung Magnus). — FERNOW, s. 192, 532. — HAMMARIN, II, s. 239—59. — KARLST. TIDN. 4/11 1911, notis ang. en del gravstenar, påträffade vid golvomläggning i koret. — PRÄSTMÖTESHANDLINGAR 1869, 81, 99. — STYFFE, III uppl., s. 189. — SVERIGE, V, s. 479—80. — TENOW, 1886, s. 78—79. — UPPBÖRDSREGISTRET 1540 (Lignell, s. 16). — V. G. L:s not om Värmland.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: DJURKLOU 1867, s. 227. — FRYXELL o. HAMMARIN, s. 434. — PALMSKIÖLD, nr 299, s. 190, 397. — RUNDGRENNS LIGGARE, s. 170—71. — RHYZELIUS, s. 71—73. — A. T. A.: 14 foto, varav 2 (ext. fr. S, int. mot Ö) före restaurer. 1904. Övriga

(ext. fr. SO, int. mot Ö och V samt inventarier) från 1911 och 12. Inv.-fört. 1830. — B. St.: 1 bl. odaterad och osignerad »projecterad grundritning till Nors kyrka» (ritn. sannolikt utförd 1785 efter byggm. J. G. Reinckes, Karlstad, nybyggnadsförslag, jfr s. 78); 2 bl. »dessein till Nors kyrkobyggnad» (plan och sydfasad), sign. I. W. 1785; 2 bl. ritn. »till utvidgande av Nors kyrka» (plan och sydfasad; ritn. approberade 28/6 1793, men osign., tydligen utförda i Ö. I. Ä. efter murmäst. Sven Hertz' i Karlstad ritning. Planen markerar skillnaden mellan gammal och tilltänkt ny del. Jfr kyrkans arkiv, O. 11); 2 bl. ritn. (kopior) till ny predikstol och nytt altare, gillade 10/7 1857 och utförda av Conducteuren vid Ö. I. Ämb. A. R. Pettersson; 1 bl. planritn. (kopia) av K. A. Andersson, Trossnäs 4/12 1902, gillad 8/4 1904; 2 bl. ritn. till ny tornspira, nya skorstenar och bänkar (ritn. av ark. Bror Almqvist, Sthlm, 1902—03, gillade 8/4 1904); 8 foto fr. 1911 (ext. fr. S, int. mot Ö och V samt inventarier); Kartong: Avgjorda mål före 1811 (Skr. 8/1 1785, 4/8 1785, 14/6 1793). — L. A.: Kartboken R. 112 (karta 1880 av kommissionslantmätaren Ernst Ekelund, med kyrko- och kyrkogårdsplan).

KYRKANS ARKIVALIER: I Landsarkivet, Göteborg: Uppgifter om byggnad och inventarier träffas i följande handlingar: K. I: 1—2, sst.-prot. 1781—98, 1799—1813 samt inv. 1782, 1807 och tillägg 1813. — O. 1, Stolfördelning 4/6 1798. — I kyrkans arkiv: Sst.- och kst.-prot. från nyare tid samt L. I: 1—3, räk. fr. o. m. år 1792. — N. 1, Inv.- och vis.-prot. 1825—98. (I K. I: 3, sst.-prot., även inv. 1819 m. tillägg 1822—24.) — N. 3, Inv.- och vis.-prot. från 1909. — O. 2, Köpebrev för kyrkog.-utvidgn. 7/10 1867. — O. 5, Handl. rör. orgelverksbyggn. 1852. — O. 9, Grevnen och grevinnan P. von Rosens gåvobrev till nytt altare och ny predikstol. — O. 11, Div. ritningar (1 bl. ritning, sydfasad, till planerad ombyggnad, sign. av murmäst. S. Hertz 1793. — $\frac{1}{2}$ bl. ritn. [sydfasad] till utvidgn. av Nors ka, stadf. 1793. Tydl. utarb. i Ö. I. Ä. efter Hertz' förslag. Jfr B. St. — 1 bl. ritn. 1799 [?] för projekterad utvidgn. av altaret, jämte bifogad »anvisning för målaren». — 1 bl. ritn. till predikstol, av A. R. Pettersson 1857. — 1 bl. ritn. till altarpnyddnad, av L. Hedin 1858. — 1 bl. osign. ritn. till altaranordning, snarlik den nuvarande; därför ritningen troligen utförd av O. L. Dahlman eller liggande till grund för hans altaruppsats. — 1 bl. plankarta över kyrka och kyrkogård år 1886.). — O. 17, 1 bl. »Charta öfver Nors kyrkas ägor», av G. W. Örn 1807. — Brandbrev för 1904 (med kyrkobeskrivning, ehuru felaktig uppgift rörande sakristians byggnadsår och material). — I Prostgårdsarkivet: En portfölj innehållande fotografier och ritningar med anledn. av tornspirans byggande 1904 (4 foto, ext. från NV, S och SV samt int. mot Ö, alla av L. Åberg, Säffle, 1903). — Inbjudn.-skrift av kontr. prosten i Nor, J. B. Unger, nov. 1903, till tecknande av bidrag till kyrkans restaurering; därvid bifogad en av Unger författad beskrivning av kyrkans historia (tornbyggnadsåret felaktigt). — Udrag ur kst.-prot. 30/1 1904. — Intyg av kontr. prosten Unger, 15/2 1904, att kyrkan »icke innehåller någonting av arkeologiskt eller konstvärde» (!). — Avskr. av K. Brev 8/4 1904 till Ö. I. Ä. — Skr. 4/5 1904 från Domkap. till pastor i Nor. — 1 bl. laverad planritn. av kyrkan, sign. K. A. Andersson, Trossnäs, 1902, stämplad Ö. I. Ä. 1904. — 1 bl., akvarellerad ritn. av kyrkans dåvarande syd- och västfasad, sign. K. A. Andersson, Trossnäs, 1902. — 1 bl. laverad ritn., förslag till ny tornavslutning och skorstenar, visande syd- och västfasad samt tornskärning och skorstensdetalj, sign. Bror Almqvist, Stockholm, 1902; stämplad Ö. I. Ä. 1904 och gillad av K. M:t s. å. — 1 bl. laverad perspektivskiss av kyrkan från NV, sign. B. Almqvist 1903. — 1 bl. ritn., förslag till nya bänkar, sign. B. Almqvist 1903, stämplad Ö. I. Ä. 1904. — Arbetsbeskr. (i orig. och avskr.) 1904 rörande nya tornspiran och övriga reparationer. — 1 bl. arbetsritning till ny tornhatt, B. Almqvist 1904. — 1 bl. blyertsritn., osign., rörande rutindelning av kyrkans innertak. — Borgensförbindelse 1904 för, samt entreprenadkontrakt s. å. med byggmäst. J. M. Lindberg, Säffle, rörande tornspirans utförande m. m. I kontr. ingick, att byggm. under arbetet ej finge »begagna svordomar eller annat rätt och otillbörligt tal», samt att dennes arbetare kunde, om de gjorde sig skyldiga till liknande, skiljas från arbetet. — Föd.- och dop-, lysn.- och vigsel-, samt döde- och begravn.-böcker finnas här från 1779. I slutet av dop-, vigsel- och dödeboken 1779—1860 står en av kyrkoh. J. Ågren (f. 1725, d. 1811) upprättad »Series pastorum» (begynnande med reformationen) och fortsatt av de 4 närmaste efterföljarna. Denna ligger till grund för Hammarins herdaminne.

BÖRJESTORPS-»KLOSTRET» OCH NORS GAMLA KYRKA

Enligt muntlig tradition skulle ett »kloster» fordom ha legat på Börjestorpsåsen, vilken därför ofta kallats Munkaberget. Denna ås ligger c:a 2 km. rakt N om Edsvalla bruk och på västra sidan om Norsälven. Vid en överblick av platsen år 1912 kunde emellertid inga som helst byggnadslämningar upptäckas — åsen är också numera rikt övervuxen. Men enligt berättelse av Börjestorps nuvarande ägare skulle bland andra även dennes farmor, som 1809 kommit till orten, sett dessa kvarlevor av »klostret», såsom det redan då skall ha benämnts inom orten. Lämningarna utgjorde egentligen föga mer än en stenmursfot, lagd nästan i fyrkant. Stenen har dock sedan använts till byggnader för Edsvalla bruk. Ehuru även den 70-årige kyrkvaktaren i Nor säger sig (1912) i sin tidigaste barndom ha sett »ben» och stenrester på platsen och då ofta hört berättas, att där varit »kloster och begravningsplats», synes numera ytterst vanskligt, om ej omöjligt, att avgöra, huruvida dessa lämningar verkligen tillhört en murad byggnad eller icke rent av varit en arkeologisk fornlämning. Om något samband förefinnes mellan denna plats och den »ödegård Kyrkieås», vilken enligt Skara stifts jordebok för 1540¹ här i socknen hörde till Nors kyrkas uppbörd och om vilken sägs, att prästen »ther haffwir — sin hesthaga wtåff, ty inghen wijl leyan», kan ej heller nu avgöras. Det finns alltså ingen möjlighet att sammanknyta »klostret» med Nors äldre kyrkbygges historia.

Att en Nors kyrka existerat redan under medeltiden är emellertid visst. Som *curatus* (= kyrkoherde) omtalas nämligen 1359 i ett brev »Halvorth aff Nore».² Denna tid tillhörde socknen, vars namn även skrivits Noor, det sedan mellan Kils och Grums härader uppdelade Friku härad; dit räknas den ännu 1391, men redan 1457 till Grums härad.³ Rhyzelius nämner⁴ Nor såsom »av ålder och urminnes tider Sätess- eller Moderkyrkia», måhända var den så redan före Friku härads upplösning och behöll i det nya häradet samma rangställning; i varje fall räknas den 1540 såsom moderkyrka.⁵ Just

BÖRJESTORPS-
»KLOSTRET»

Fig. 61. Nor. Krucifix från 1736 års altaruppsats. — Foto 1912.
Krucifix aus d. J. 1736.
Rood cross from 1736.

NORS GAMLA
KYRKAS
ÅLDER

¹ Se källförteckningen: »UPPBÖRDSREGISTRET 1540».

² DJURKLOU, s. 227. HAMMARIN har däremot, II, s. 243, året 1315 för samme man, tydligen en felskrivning. — Eljest nämns ingen kyrkoh. här tidigare än »Bengt», som 1467 vidimerat en avskrift. (Dipl. SUEC., nr 4192 a, V, s. 677, noten.)

³ Jfr s. 6, not 7, samt STYFFE, s. 189 med not 2.

⁴ RHYZELIUS, s. 71.

⁵ UPPBÖRDSREGISTRET 1540. — FERNOW, s. 192, anser, att Nor blev moderkyrka först efter »diger-

Fig. 62. Nor. Dopfund av täljsten. —
Foto 1911.

Taufstein aus Topfstein. Erste Hälfte d. 13. Jhts.
Font of pot-stone. Beginning of 13th century.

dess ställning av moderkyrka gör det troligt, att den existerat redan under tidig medeltid och haft högre eller åtminstone lika ålder med Grums kyrka, vilken (se s. 33) kunnat föras tillbaka till 1100-talet. Att en tidig medeltidskyrka funnits i Nor bestyrkes också av dess ännu bevarade dopfund från 1200-talets början (fig. 62), vilken jämte några andra tydligen senare föremål av medeltida ursprung omnämnas jämväl av Fernow¹ (jfr nedan, s. 72, 73). Om det även var denna Nors *äldsta* kyrka, som 1798 nedrevs, kan nu ej avgöras, ehuru så förefaller troligt. I varje fall synes den ha varit av rätt så ålderdomligt ursprung, enär den år 1634² »var så förfallen, att den ingalunda kunde upprättas, med mindre Hon af nyo bygdes, eftersom grunden war af sig swag och förderfwat». Någon nybyggnad blev dock ej nu av, trots begäran hos regeringen om understöd därtill, ty ännu den 8/5 1783 yrkas vid en sockenstämma på uppförandet av en ny stenkyrka

»uti den nu ganska gamla och bristfälliga kyrkans ställe, hvilken *ifrån sjelfwa Munketiden* alt hitill är conserwerad, ehuru den wäl i samma sin tid är blifwen reparerad». Vid prost-vis. i sept. året förut hade man sig emellertid intet bekant rörande kyrkans ålder och öden,³ enär hela kyrkoarkivet år 1779 brunnit upp med Nors prästgård, där det då förvarades.

KYRKOGRÅDEN

KYRKOGRÅRD Den kyrkogård, som omgav Nors gamla kyrka, låg delvis just å nuvarande kyrkas plats, delvis också med större utsträckning åt V och N än vad den nuvarande kyrkogården äger.⁴ Den var troligen innesluten av trästängsel, ty 1782 (sst.-prot.) ligger kyrko-

döden» (1350), men HAMMARIN uppger, ehuru oriktigt och tydligen blott på grund av sin feluppgift om Nors förste Curatus, att den *nämnes* som moderkyrka »redan i början av 1300-talet».

¹ FERNOW, s. 192 och 532.

² PALMSKIÖLD, nr 299, s. 397.

³ Men »hvad eljest minnesvärdt årligen förefaller upteknas wederbörligen uti Tabellverket», d. v. s. den institution, som givit upphov till nuv. Statistiska centralbyrån, och som fr. o. m. 1749 tog sin början, då under namn av Kongl. Stats-Contoiret. Det var mest förteckningar över födde, döde samt märkligare händelser inom socknen. Jfr K. brev 10/11 1748 m. fl. (WILSKMAN, Swea Rikes Eccles. Werk, Örebro 1781, I, s. 654.)

⁴ Lantmäterikarta 1807 (kyrkoarkivet, O. 17), — Sst.-prot. 1782—98, 1806 m. fl.

Fig. 63. Nor. Dopfuntslock av trä. 1600-talet. — Foto 1912.
Holzdeckel des Taufsteines. 17. Jht. — Lid of the font. 17th century.

gården ohägnad — sedan stängslet antagligen ruttnat ned. År 1788 lovade också klockaren uppföra »en hyggelig gårdsgård», tills man finge råd och tid med byggande av »lagliga kyrkobalkar».¹ Dessa senare erhöles dock först långt efter nya kyrkans tillkomst (se s. 76).

Längst i N på denna kyrkogård och helt nära »Lillälven»², som rinner därförbi och mynnar ut i den väster om kyrkplatsen flytande Norsälven, fanns en grästensmurad familjegrav, numera med tunnvalv av tegel och försedd med vanligt yttre sadeltak av trä samt använd till matkällare.³ Troligen har denna grav, vilken av den muntliga traditionen tillskrives familjen Silfversvärd, tillkommit efter överstelöjtnant G. Silfversvärd, som år 1752 avled på sin egendom Malma här i socknen. (Jfr hans huvudbanér, s. 96, not 1). Graven har sannolikt snart förfallit efter kyrkans flyttande och norra kyrkogårdsmurens indragning åt S, enär graven då kom att ligga c:a 30 m. utanför denna mur och på andra sidan den norr om kyrkan framdragna körvägen.⁴ Den ligger också nu i själva markslutningen mot Lillälven (fig. 60).

SILFVER-
SVÄRDSKA
FAMILJE-
GRAVEN

¹ D. v. s. kallmurar av sten utan täckning, enligt K. brev 28/8 1764. Jfr Grums, s. 4, not 1.

² I prostens Ungers kyrkbeskrivning 1903 — se Prostarkivet — kallas Lillälven för »Äfjan».

³ Den nämnes såsom »Graf» bl. a. på en lantmäterikarta 1807 (kyrkoarkivet, O. 17) och ligger då ännu inom kyrkogårdens markområde. — Tegelformatet såväl i golv, tak och väggar: 30 × 14 å 15 × 7.5 cm. Tunnvalvet (välkning: öster—väster) stiger direkt från den c:a 1 m. höga grästensväggen och visar nertill endast bindare, upptill endast löpare. Bortre gavelväggens tegelsegment visar däremot rent »renässans»-förband, d. v. s. omväxlande löpare och bindare.

⁴ På sst. 30/6 1811 talas redan om »den nya vägen norr om staketet» (d. v. s. här kyrkostängslet).

KYRKOBYGGNADEN

LÄGE Nors gamla kyrka låg — som förut sagts — strax intill den nuvarande, men något norr därom¹ och alltså närmare den ovannämnda Lillälven. Det var också dennas undergrävande av grunden, som gav närmaste anledning till kyrkflyttningen. När körvägen utanför den nuvarande norra kyrkogårdsmuren skulle dragas fram, bortskaffades en myckenhet sten², som tydligen utgjort själva grunden till den gamla kyrkan. Ännu³ kan man f. ö. spåra platsen, enär en 4—5 m. lång stenrad — efter allt att döma rester av norra grundmuren⁴ — finnes kvar i marken strax invid sagda väg (se kyrkog.-plan, fig. 64). Det gamla kyrkogårdsområdet är — som framgår av ovanstående — på intet sätt inhägnat eller föremål för någon pietetsfull omtanke.

MATERIAL OCH EXTERIÖR Genom sammanställning av en del protokollsuppgifter m. m. torde man, åtminstone i huvudsak, kunna rekonstruera den gamla kyrkan, även om icke de olika byggnadsperioderna längre kunna särskiljas. Den var — vid tiden för dess rivning — byggd av gråsten, med plåtbeklätt tak,⁵ och bestod av rektangulärt långhus (om 22 alnars längd och 16 alnars inre bredd⁶), ett trångt 8-kantigt kor,⁷ en sakristia — också av gråsten —

¹ Sst.-prot. 1782—98, 1806 m. fl. — Skr. 8/1 1785, Kartong: Avgj. mål före 1811, Ö. I. Ä.

² Muntlig uppgift 1912 av flera personer å orten.

³ Detta skrivet 1912.

⁴ Denna stenrad ligger så pass nära strandbranten — 7—8 m. — att man ej vågar förutsätta, att den gamla kyrkan legat närmare Lillälven. Dessutom har — enl. meddelande å orten och efter skedd undersökning — sten ej påträffats norr om ovannämnda grundmur.

⁵ Prost-vis. 9/9 1782.

⁶ Sst.-prot. 16/11 1792. Längden räknad från västmuren t. o. m. de närmast koret sittande fönstren. Hur mycket kyrkan sträckte sig öster om dessa är obekant, likaså korets längd. Dessa sistnämnda längder synas dock ha varit rätt obetydliga, enär man d. å. önskade tillbygga kyrkan 22 alnar, räknat från de östligaste fönstren och alltså då få en kyrka på inalles 44 alnar samt i det nya partiet inrymma koret.

⁷ Sst.-prot. 3/4 1796. Förslag väcktes vid denna sockenstämma att avkorta nya kyrkan på östra ändan och formera koret «i åttakantform, som på den gamla kyrkan». — Vis.-prot. 1782 anger detta såsom trångt. Hur detta kor varit vidfästat kyrkan, om såsom en oktagon med en sida öppen mot långhuset eller med korets väggar i följd med kyrkans, ehuru sedan 8-sidigt brutna, kan ej avgöras. Genom en dylik, mångsidig brytning komme koret att närmast likna en halvrund absid, den för en stor del medeltidskyrkor så

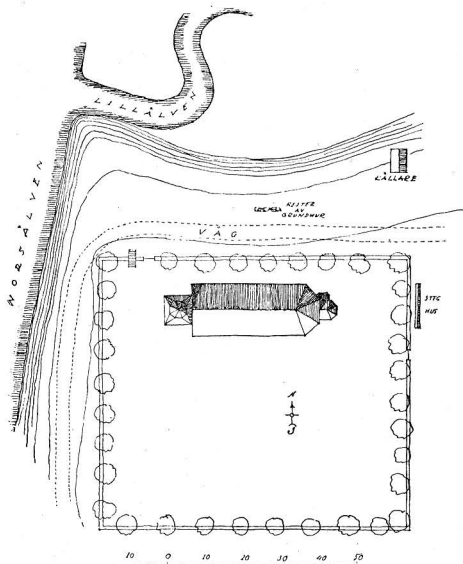

Fig. 64. Nor. Situationsplan.
Situationsplan der Kirche. — Plan of the church.

på kyrkans norrsida,¹ samt — från 1668² — ett i förhållande till långhusmurarnas sträckning något snedställt torn i V.³ Detta var av gråsten men med hög spånbeklädd träspira. (Se not 1.) I sst.-prot. 8/5 1783 säges denna »wackra och härliga Tornbyggnad som wid Kyrkans västra gafwel är uppförd» vara »den zirligaste här i orten i anseende till dess höjd och Structur», men »likwäl så förswagad, att den wid stormväder weftar af och an». Sedan man flera gånger påpekat dess fallfärdighet, nedtogs den äntligen våren 1798 i samband med hela kyrkans rivning.⁴

Långhusmurarna voro mycket skröpliga, »mycket irregulaire, ojämna med uthållningar och inmurade timerstäcker, samt fulla med genomskärande remner och sprickor».⁵

Kyrkans enda ingång var i väster genom tornet. (Se not 1.) Om även sakristian haft dörr utåt kyrkogården är ovisst, men dock troligt.⁶

vanliga kor-avslutningen. Flersidig (d. v. s. mer än 3-sidig) brytning har eljest varit mindre vanlig i Sverige; en 4-sidig dock känd från nya Lödöses äldsta (medeltida) stadskyrka, enl. S. STRÖMBOMS utgrävning. 1915 (Göteborg. Posten 17/2 1916), samt 6-sidig från en grupp Skånekyrkor (jfr E. WRANGEL, Tegelark. i N. Europa. Ant. Tidskr. f. Sv. XV, s. 46), dessa senare dock med koromgång. — Ett oktagonformat kor är eljest känt från Trondhjems domkyrka (J. MEYER, Domkirken i Trondhiem, Trhj. 1914, s. 25—29 samt O. KREFTING, Om Trondhiems domkirke, Trhj. 1885. Pl. 1—2). — Likaså bör kanske nämnas, att Mariakyrkan i Västerås på 1460-talet erhöll 7-sidigt avslutad koromgång utanför sitt 3-sidigt avslutade kor. (AGI LINDEGREN, Mariakyrkan i Westerås, Sthlm 1898, s. 10—11.)

¹ Prost-vis. 9/9 1782.

² PALMSKIÖLD, nr 299, s. 190. Här sägs (1692) kyrkan vara försedd »med nytt torn, det förra tornet blef af liungeld förderfwat». Det nya tornets byggnadsår (1668) anges i vis.-prot. 1782 — ha stått att läsa på den stenbyggda delen. — Hurudant det föregående tornet varit beskaffat, kan ej nu avgöras. På grund av Palmskiöld's upplysning. 1692 (se ovan) synes det ha varit av trä, möjligen också fristående, alltså snarast en klockstapel. Man var emellertid ej så noga med distinktionen i forna tider. År 1783 8/5 t. ex. kallas det planerade stentornet till nya kyrkan för »kyrkostapeln» samt år 1792 16/11 gamla kyrkans stentorn »klockstapeln». Och år 1806 19/10 föreslogs att bygga en vintergrav »nordväst ifrån kyrkan (d. v. s. den 1784—98 omedelbart söder om gamla kyrkan uppförda nya) på kullen, där kläckastapeln stått». Detta uttryck syftar väl antagligen ej på den ursprungliga trästapeln utan på den gamla kyrkans ovannämnda, år 1798 nedrivna, stentorn.

³ Sst.-prot. 19/3 1793. Här sägs, »att vinkelen emellan kyrkotornet och de gamla tilmurade väggarna (på långhuset) är ganska sned», men skulle bliva än mera märkbar, om kyrkan förlängdes, så som föreslagits. — Jfr f. ö. sst.-prot. 3/4 1796, där det talas om kyrkans dåliga västgavel och den »dervid förändrade tornmuren».

⁴ Sst.-prot. 1/4 och 3/6 1798.

⁵ Sst.-prot. 19/3 1793. — I sst.-prot. 8/5 1783 klagas också över, att kyrkans bestånd synes »ej vara af mera fasthet än att trädbjälkar i sjelwa sido-muren äro inflickade ibland stenarna». — I en del kyrkor har man, sannolikt ur sammanhållningssynpunkt, brukat inmura stockar i väggarna, och vid i murar instuckna stockars ändar förekomma ibland luftkanaler för att förhindra stockarnas uppruttande. — Om Nors egendomliga »uthållningar och inmurade timerstäcker» haft liknande eller annan uppgift kan ej sägas. Här må endast påpekas, att i Blomskogs ka påträffats i väggen inmurade ekplankor — lämningar efter Värmlands enda hittills kända stavkyrka.

⁶ Någon dörr nämns dock ej i beskr. vid prost-vis 1782, men i räk. 1783 talas om »sachristidörrens lagning». Kan dock ha avsetts dörren in till kyrkan.

Enligt prost-vis. 1782 ägde kyrkan då ett fönster i N och fyra i S;¹ det norra tydligt — jfr sst.-prot. 16/11 1792² — placerat mitt emot det östligaste av sydsidans. Sakristian var därför antagligen belägen närmast väster om detta norrfönster och mitt på kyrkans norrsida (ungefär mitt emot sydsidans andra fönster, från Ö räknat). Ett fönster omnämnes på denna sakristia.³

INTERIÖR

Rhyzelius⁴ beskriver (omkr. 1738) helt kortfattat Nors kyrka såsom ägande »wackert innandöme, kostelig skrud och herliga zirater». Vis.-prot. 1782 är något utförligare. Kyrkan angives där hava platt brädtak — sakristian däremot vara välvd. Golv i såväl kyrka som sakristia av trä; mitt i koret dock en gravsten (sannolikt över Erland Gudmundsson⁵). Om koret sägs även, att det var »trångt med gamla och nog förfalna Bänckar». I väster en läktare.⁶

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARE

Vid kyrkans rivning 1798 nedtogs även dess av »Bilthuggarewerk» förfärdigade altarprydnad, enligt påskrift bakpå denna tillkommen 1736.⁷ Att döma av den enda återstoden härav — ett litet krucifix av trä (h. 37 cm.), med spår av kredering men saknande färg⁸ (fig. 61) — synes den ha tillhört 1700-talets traditionella altarprydnadstyp.⁹ Några vidare upplysningar om densamma stå nämligen tyvärr ej att finna. — Till denna altarprydnad hörde ett altarbord av trä och en liten altarring (»disk»), båda överdragna med rött kläde. (Se not 7.)

ÄLDRE
ALTARTAVLA

Vid visitationen 1782 omnämnes »En gammal Altartafla med inskription öfwer Norenska släkten». Då stamfadern för denna släkt, Erland Gudmundi, dog 1630 (jfr hans gravsten, s. 90), kan denna tavla tidigast ha tillkommit under hans livstid, sannolikt dock skänkt av någon hans efterkommande — en son och en sonson efterträdde honom på kyrko-

¹ Enl. sst.-prot. 8/5 1783 skola två av kyrkans fönster upptagits under bruksherre Christian von Nackreij's livstid. Före denna händelse skulle kyrkan alltså haft bara ett fönster i N och två i S, vilket också prosten Unger anger i sin berättelse 1903. — Se Prostarkivet. — ANREP, III, s. 1, nämner Chr. von Nackreij född 1665, bruksp. på Edsvalla i Nors sn, adlad 1720 med namnet *von* Nackreij (förut endast Nackreij), vidare rådman i Filipstad samt död där 1722 och begravnen i Filipstads kyrka, varest hans vapen uppsatts. (Detta brann dock upp tillsammans med kyrkan 1775.) — Se f. ö. Ijus-kronan av 1709, s. 85. Fönsterupptagningen bör alltså ha skett vid 1700-talets början.

² Hertz' förslag att nedriva koret och så stor del av gamla kyrkan, som går till »främsta fönstren».

³ Prost-vis. 9/9 1782. Sakristian såldes 1/6 1798 på auktion med anledning av kyrkans tillämnade rivning och betingade då ett pris av 5 Rdr Specie.

⁴ RHYZELIUS, s. 71—73.

⁵ Se s. 90.

⁶ Om denna, se nästa sida.

⁷ Vis.-prot. 1782.

⁸ Obs.! ännu 1782 — vid visitat. — säges denna altarprydnad vara »omålad».

⁹ Vissa likheter i kroppsgestaltning m. m. finnas mellan detta krucifix och det å ett epitafium (av 1717) i Kroppa ka, Värml., befintliga, men torde sannolikt bero på en blott tidsfrändskap.

herdeplatsen i Nor — och uppsatt i kyrkan för att hugfästa släktens minne. Dess tillkomst bör likväl ha fallit en god tid före 1736 (den nya altarprydnadens tillverkningsår). Tavlan latinska inskrift är (jämte översättning) återgiven i A. NOREEN, Släkten Noreen, Upps. 1917, s. 319—323.

En år 1680 av den flitige och uppburne värmländske bildhuggaren Bengt Svensson¹ förfärdigad predikstol med »Bilthuggarewerk och Huf upöfwer» nedtogs vid kyrkrivningen 1798 och finnes nu ej i behåll. Hit hörde ett timglas av år 1748,² också förkommet. PREDIKSTOL
OCH TIMGLAS

Vid gamla kyrkans rivning kasserades dess »nog förfalna», sannolikt slutna bänkrum. — En »bokstol i Choret» nämnes 1782, antagligen med medeltida eller 1500-tals-anor.³ BÄNKINRED-
NING

En läktare, enligt vis.-prot. 1782 inlöst vid en auktion för 200 Dlr Smt av lagman Antonsson⁴ till hans eget nyttjande i kyrkan, fanns uppförd vid västväggen. Den skänktes sedermera (15/7 1787) av honom till de båda kyrkoföreståndarnes och pastorns »fria nyttjande och disposition». LÄKTARE

Bevarad är en dopfunt av täljsten, saknande avtappningshål. Enkelt ornerad med slät bandbård kring cuppan och vulst kring livet (fig. 62). H. 65 cm. Funtens form tyder på samhörighet med den s. k. »spetsflikiga» (den »smaalenska») gruppen (jfr Grums s. 15), DOPFUNT

¹ Jfr inv. 1782. — Verksam och boende en lång tid i Kristinehamn, burkap som borgare där 1667 29/4, gift där 1671 med Annika Björnsdotter (Kilander), d. i Filipstad mellan 1694 och 96 samt begravnen därstädes. En för sin tid och sin hembygd rätt så betydande sten- och träskulptör, isynnerhet det senare. Bland hans arbeten märkas några gravstenar i Kristinehamn, en nu förkommen altarprydn. där, pred.-stolen i Visnum, Rudskoga, Nysund (denna dock 1725 omgjord av Isak Schullström) samt »stofferingen» av S. Rådas av Oloff Ahlbom förfärdigade predikstol; vidare altarprydnad i Visnum-Kil, Nysund och S. Råda m. m. — Jfr H. LAGERGREN, »Ett halfsekelminne. Några anteckningar rörande Kristinehamns kyrka», Nya Krhms-Posten 1908, nr 131, samt H. KJELLIN, Sverige, V. under resp. kyrkor.

² Inv. 1825. Enl. detta med inskr.: 1748 G E S C S U. Gustaf Silfversvärds och Elsa Christina Ugglas sammanblandade initialer (se s. 96, not 1).

³ H. HILDEBRAND, Sveriges medeltid, III, s. 371, säger, att uttrycket bokstol, på latin pulpitum, förekommer i vår medeltidslitteratur. Kallas också ofta läsestol. Därmed menas ett slags pulpet, vari böcker förvarades. — I S:t Peters kyrka, Malmö, fanns fordom ett omkring 1460 intill koromgången uppfört kapell, där 14 stolar med läspulpetter haft sin plats, och vid dessa pulpetter funnos på Linnés tid, år 1749, 47 med järnkedjor fastlästa folianter. Dessa böcker, varav nu återstå 40 band (huvudsakligast teologi), äro sedan 1911 deponerade i Malmö museum under namn av »Dringelbergska biblioteket». — Jfr Malmö museums årsberättelse för år 1911. — I Eds ka, Värml., omtalas också en bokstol.

⁴ Reinhold Antonsson, f. 1716 eller 1717. Auditör vid Kronob. reg. 1740—42. Assessors Character 1748. Lagman 1762. Riksdagsman för Karlstad på 1760-talet. G. 1:o m. Elisabeth (Lisa) von Nackreij, f. 1727, d. 1768; 2:o m. Britta Beata Ferner, f. 1737. — Kyrkovård i Nor 1747—87 (sst.-prot. 8/5 1783 och 15/7 1787), en av de ivrigaste förkämparna för en ny kyrka, och till en början ledare av dess byggande; sålde 1786 till överstelöjtn. J. Maule sin egendom Höglunda i Nor och avflyttade s. å. till Molkom i Nyeds sn. Genom iråkade ekonomiska svårigheter kunde han ej tillfullo återbetala de honom anförtrodda kyrkmedlen, varför långvariga processer uppstodo, som fördröjde kyrkbyggandet. (Sst.-prot. 1786—1807.) Död i stor fattigdom på Nedra Föskeds bruk i Värml. år 1800. — Jfr LARSON, s. 3; ANREP, III (Nackreij); HAMMARIN, II, s. 247, not 1, samt C. E. NYGREN, Carlstads stads historia före branden 1865. Gbg. 1914.

Fig. 65. Nor. Kyrkan från nordväst före renoveringen 1904. — Foto L. Åberg, Säffle 1903.

Die Kirche von Nordwesten vor der Renovierung im J. 1904.
The church from the north-west before the renovation in 1904.

ehuru saknande dennas ornering. En liknande funt i Segerstad, som också har ornerad bandbård kring cuppan¹, utgör genom sin veckade fot ett slags mellanled mellan Nor-funten och »de spetsflikiga», varför funten i Nor snarast torde böra betraktas som en prototyp till de övriga och dateras till 1200-talets förra hälft. Till funten hör ett ornerat trälock (fig. 63) med det uppstående handtaget apterat till ljuspipa. En del av locket avbrutet; saknas. Datering sannolikt 1600 eller 1700-talet.²

FÖRLORAD
TRÄSKULPTUR
OCH TAVLA

Av numera försvunnen medeltida träskulptur nämner Fernow »en större och 2 mindre bilder på en tavla».³

Förlorade äro också »En Basun Ängel i Taket» (troligen 1700-talsarbete) samt »En målad Tafla wid Predikstolen», föreställande de 3 vise männen och bärande årtalet 1691. (Inv. 1782.)

NATTVARDS-
KÄRL

En liten, förgylld kalk av silver, med sex infattade stenar (troligen å noden), omtalas 1782 väga med sin patén 31 lod. Möjligen var detta den ursprungliga, medeltida kalken. Den omgjordes emellertid år 1819, varvid stenarna borttogos och såldes. (Jfr s. 84.)

¹ Den ornerade bandbården förekommer även på en del dalsländska funtar.

² Locket nämnes först i inv. 1782.

³ Dessa böra — om Fernows uppgift är att lita på, vilket synes troligt, då han åberopar en på hans tid i Grums levande v. pastor H. Svanström — ha försvunnit redan före 1782, enär de ej nämnas i detta års inventarium.

Fig. 66. Nors. Nya kyrkan från sydost efter renoveringen 1904. — Foto 1911.

Die jetzige Kirche von Südosten nach der Renovierung im J. 1904.
The present church from the south-east after the renovation in 1904.

En sockenbudskalk och tillhörande patén av silver nedsmälte vid en eldsvåda i Nors prästgård 1779, men den efter eldsvådan uppsamlade silvermassan anges i räk. 20/3 1783 vara »renoverad» av »guldsmeden Smedberg».¹ Den av honom då eventuellt förfärdigade nya kalken var troligen mycket enkel — arvodet var endast 3 Dlr Smt² — ty redan 1816 köpes ett nytt sockenbudstyg (se s. 85).

Av den gamla kyrkans nattvardskärl äro ävenledes nu förkomna: en förtent oblatask av koppar, en tennflaska om en kannas rum samt ett tennstop, alla nämnda i inv. 1782 såsom odugliga. Likaså en dopskål av tenn. Rörande textilier, belysningsredskap m. m. från gamla kyrkan, se nya kyrkan.

Ett rökelsekar uppgives av Fernow här bära »märke efter påfvedömet» — hans RÖKELSEKAR sagesman är den samtidigt levande v. pastorn Svanström i Grums — men det har sedan ej återfunnits.

Ett slag-ur nämnes vid vis. 1782 bland diverse i tornet och såsom varande »gammalt SLAG-UR

¹ Mäster W. Smedberg, verksam i Karlstad ännu 1798 och 1802. Jfr Grums, s. 16.

² I nutida mynt, oavsett myntvärdets fall, c:a 2 kr., efter nedsättningen 1776. — Möjligt är, att »renoveringen» endast bestått i en omsmältning och rengöring av silvermassan, och att kyrkan således varit utan sockenbudstyg till 1816.

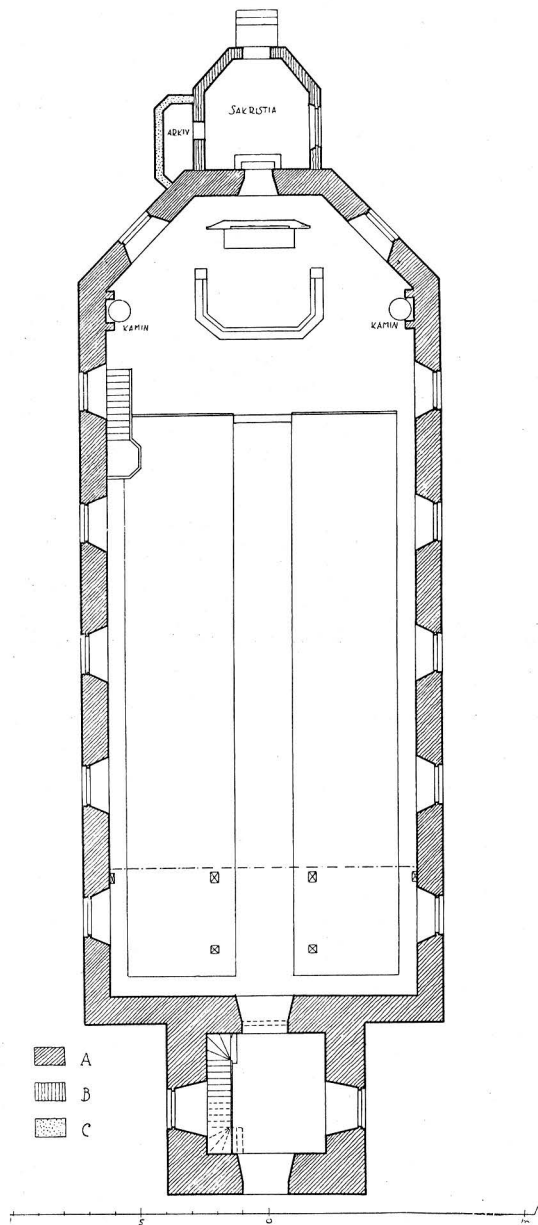

Fig. 67. Nor. Plan. Skala 1:300. — Uppm. av
M. Olsson 1912.
Grundriss der Kirche. — Plan of the church.

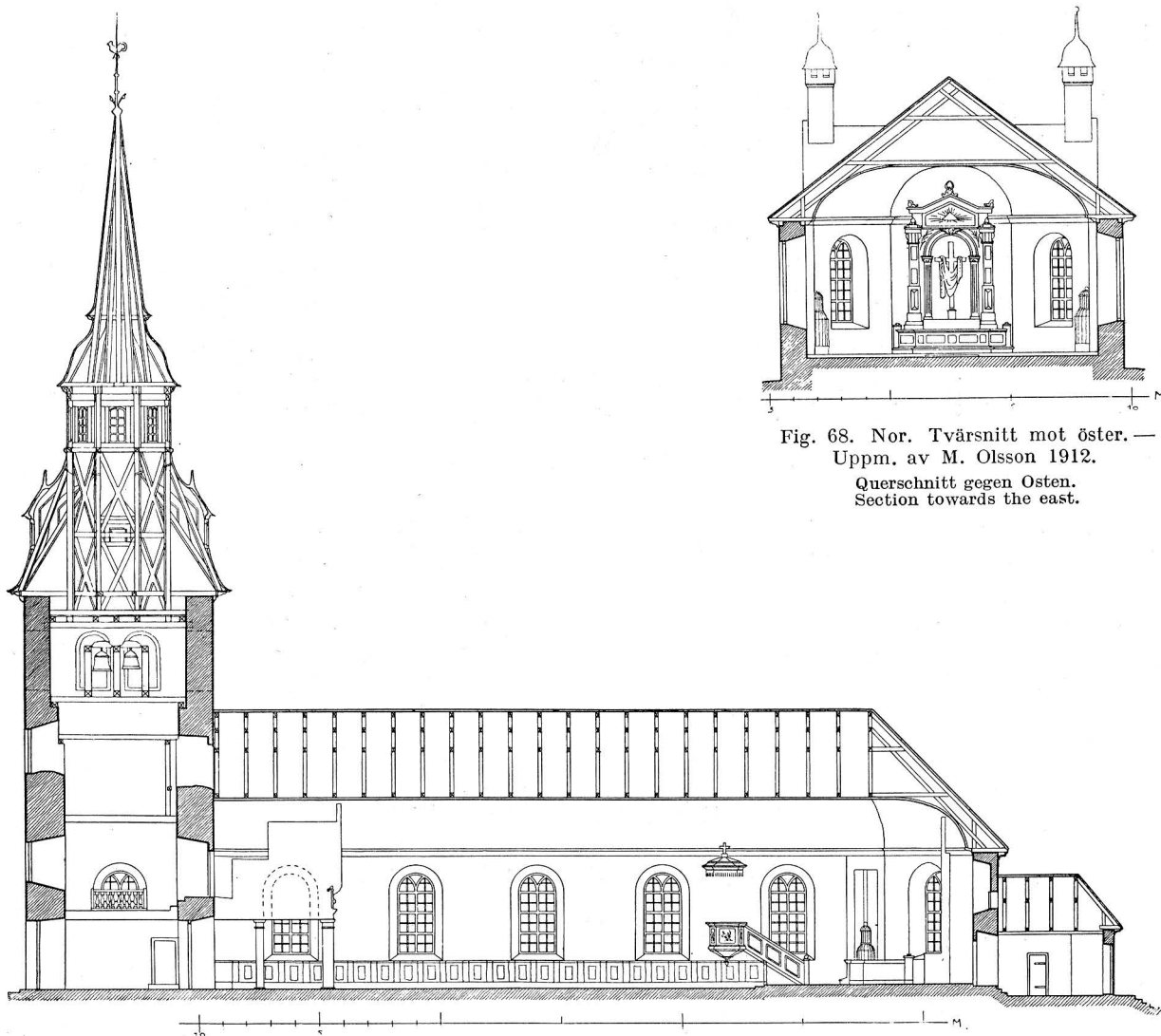

Fig. 68. Nor. Tvärsnitt mot öster.—
Uppm. av M. Olsson 1912.
Querschnitt gegen Osten.
Section towards the east.

Fig. 69. Nor. Längdsnitt mot norr. — Uppm. av M. Olsson 1912.
Längsschnitt gegen Norden. — Longitudinal section towards the north.

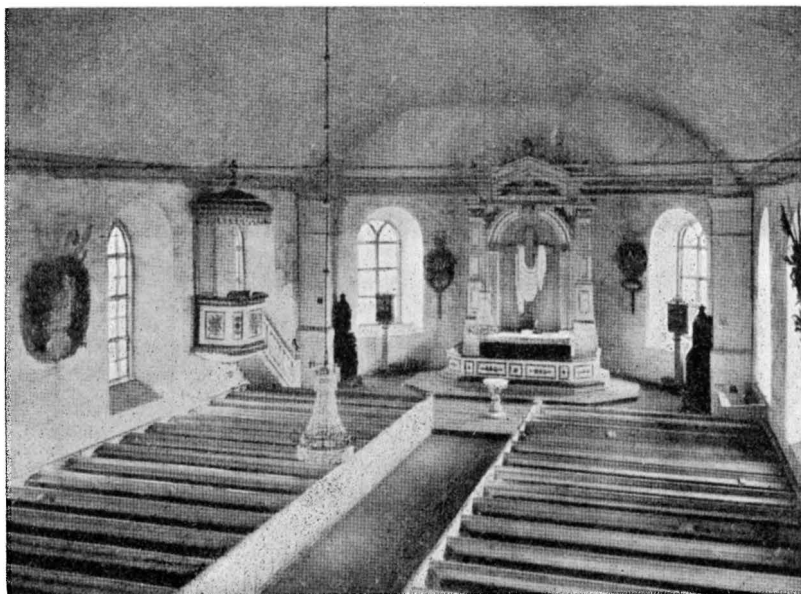

Fig. 70. Nor. Interiör mot öster före renoveringen 1904.
Innere gegen Osten vor der Renovierung im J. 1904. — Interior looking east, before the renovation in 1904.

och bräckligt». Dess utseende och ursprungliga plats är obekant.¹ Det såldes emellertid på auktion 1/6 1798 till krigsrådet Jacob Maule² för 11 Rdr Specie.

KLOCKOR

Enligt gängse ortsägen skall en gammal kyrkklocka i forna tider farit ut ur tornet och hamnat på Lillälvens botten. Talar sängen sanning, bör väl detta i så fall möjligen skett i samband med blixstens förstörande av tornet vid 1600-talets mitt. En av de nuvarande klockorna (se s. 98) tillkom också rätt snart därefter, nämligen 1673.

NORS NYA KYRKA

KYRKOÅRD OCH BOD

KYRKOÅRD

Kyrkogården (se plan, fig. 64) hägnas sedan 1828 av en vanlig gråstensmur (från 1811 endast »kyrckoplanck»); dessförinnan utan skyddsmur) med år 1827 tillkomna enkla

¹ Som jämförelse må nämnas, att i Lysviks ka, Värml., skall enl. dess inv. 1830 finnas ett slag-ur sittande i den fr. 1700-talet stammande men sedan sannolikt under 1800-talet delvis förändrade altarprydnaden. — Jfr SVERIGE, V, s. 586.

² F. 1743, chef för Ostind. komp:ts kontor i Canton 1771—81, naturaliserad 1782, bataljonschef för en egen upprättad Westgötha frikår 1789, krigsrådstitel 1794. D. 1805. Ägare sedan 1786 av Hög-

järngrindar i N och Ö¹. Den utvidgades 1867 åt Lillnor (söder) och erhöi då ny stenmur kring denna del. På kyrkogården inga märkliga minnesvårdar. N om sakristian och invid kyrkog.-muren den Löwenhielska familjegraven med en år 1872 rest sten.

På kyrkogården har funnits en 1807 av bräder uppförd bod — benämnd såväl likhus som vintergrav² — vilken 1830 ersattes av en ny av gråsten. Denna senare hade ännu 1880 sin plats i sydvästra hörnet av kyrkogården³ men är numera borttagen.

KYRKOBYGGNADEN

Då den gamla, redan 1634 utdömda⁴ kyrkan alltmer förföll och även blev otillräcklig för församlingen, uppdrog man år 1782 åt byggm. J. G. Reincke, Karlstad⁵, att utarbeteritning till kyrkans utvidgning och förbättring. Redan följande år (i maj) väcktes emellertid förslag av lagman Antonsson⁶ om uppförande av en helt ny kyrka; — för att spara kyrkkassan hade denne ända sedan 1747, då han övertog kyrkvårdskapet, underlåtit alla reparationer på den gamla kyrkan, varigenom kyrkans kapital vuxit från 62 till 5,359 Dlr Smt. Dessa medel ansåg han nu tillräckliga för en ny stenkyrkas byggande,

lunda i Nor, kyrkoförest. fr. 1787 och ännu 1798 omtalad såsom skötande kyrkans räkenskaper vid nybygget. Namnges i räk. oriktigt som James, i sst.-prot. dock med rätt förnamn. — ANREP, II, s. 882.

¹ Invid den norra grinden även en trätrappa över muren, enär grindarna för kreaturens skull hållas låsta om vardagarna.

² I vis.-prot. 1825 sägs »En vintergraf finnes, men icke benhus; dock samlas och nedgräfvats benen omsorgsfullt». Jfr Grums, s. 5, not 1.

³ Framgår av en lantmäterikarta från d. å., se L. A., kartbok R. 112. Vid kyrkog.-utvidgningen 1867 har även boden synbarligen flyttats längre åt S, eller också har en ny då uppförts. Redan den 1807 uppförda låg f. ö. i kyrkogårdens sydvästra hörn. (Jfr sst.-prot. 2/8 1807.)

⁴ Se s. 66.

⁵ Johan Georg Reincke synes — att döma av sitt arbete i Nor — knappast ha varit någon betydande »mästare». Han är dock bättre känd från ett par andra kyrkor; — Rudskoga, uppf. av honom 1773—75, invigd 1777, samt Filipstads, vilken han 1779—85 uppfört efter ritn:r av slottsbyggm. J. Elfström. På Nors ka arbetade han endast till 1787. Död 1792 (sst.-prot. s. å., Nor). — Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V, ovanst. kyrkor.

⁶ Om honom, se s. 71, not 4.

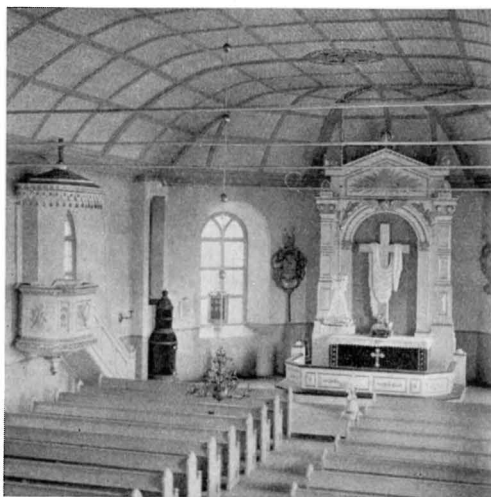

Fig. 71. Nor. Interiör mot öster efter renoveringen 1904. — Foto 1911.

Inneres gegen Osten nach der Renovierung im J. 1904. Interior towards the east after the renovation in 1904.

BOD

DET NYA
KYRKOBYG-
GETS FÖR-
HISTORIA

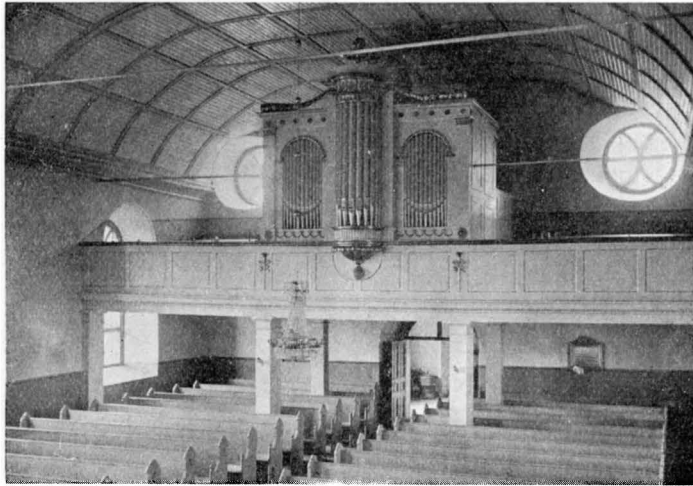

Fig. 72. Interiör mot väster. — Foto 1911.
Innernes gegen Westen. — Interior towards the west.

om blott sockenborna ville bidraga med att »efter matlag¹ utgjöra dagswärken med stens brytning och framskaffande samt ler och sands körande till murarbetet». Under sådana förhållanden bifölls förslaget, och Reincke fick även nu i uppdrag att utarbete erforderliga ritningar. Detta synes han också ha gjort² — man lade t. o. m. grundstenen till nya kyrkan år 1784 utan att ännu ha erhållit K. M:ts approbation. Denna kom först på hösten 1785³, men icke å de ursprungliga ritningarna, ty nya hade utarbetats i Ö. I. Ä. efter Reinckes förslag.⁴ Dessa äro signerade I. W. och visa bl. a. en tornkupol, liknande Vänersborgs.⁵

¹ Förordningen om körslor etc. efter matlag ändrades 5/11 1786 av allmogen till att ske efter hemmantal.

² Ritningarna sannolikt nu i »K. M:ts kansli» (R. A.).

³ Jfr Skr. 4/8 1785 från Ö. I. Ä. till Kon. (Kartong i B. St.: Avgjorda mål före 1811) samt sst.-prot. 23/10 1785.

⁴ Reinckes förslag hade — enl. skr. 8/1 1785 till Ö. I. Ä. från prof. och titulärkanslirådet Bengt Ferner i Sthlm, sväger till lagman Antonsson (se B. St., Kartong: Avgjorda mål före 1811) — ända sedan 1783 legat oexpedierat hos landshövdingen i Karlstad, men nu (1785) genom påminnelse äntligen befordrats till K. M:t, som 8/7 s. å. remitterat ärendet till Ö. I. Ä. Ferner, tydl. ombedd att liksom vid sidan påskynda saken, säger bl. a. i sin skr., att den nya kyrkan är ämnad att »ställas på södra sidan om den gamla kyrkan, hvilken skall stå orifven till dess den nya blifver färdig. Der blifver intet torn till klockors uphängande utan bygges dertill en serskild stappel.» Han bifogar även en »grof grundritning» för att visa den tillärnade kyrkans storlek. Denna ritn., som ännu återfinnes i B. St., ehuru odot. och osign., återgår uppenbarligen på Reinckes och visar — i trots av Ferners ovan citerade och möjl. av honom feluppfattade anmärkning om stapeln — likväl ett torn. Dessutom säger han, att den nya kyrkan önskas »i allt lika med den i Vennersborg, hvartill Herr Baron och Öfver Intendenten (C. F. Adelcrantz) tillförne gifvit ritning», samt anhåller om benägen verkställighet »af gracieusa löftet att låta göra ritningen färdig till dess formaliteterna komma i ordning».

⁵ Dessa I. W:s ritningar finnas i B. St. — Jfr Vänersb:s ritn:r i B. St. samt ovanst. not. — Vänersb:s

Fig. 73. Nor. Korsresningen. Grisaille-målning på duk (från 1804 års altaruppsats). — Foto 1912. Die Aufrichtung des Kreuzes. Grisaille-Malerei. 1804. — The raising of the cross. Grisaille painting from 1804.

Reincke, åt vilken ledningen av kyrkbygget anförtrotts, uppförde emellertid en så dålig kyrkmur, att man åter ville nedriva den, varför han 1787 måste lämna arbetet.¹ Genom kyrkoföreståndarens, lagman Antonssons, avflyttning från socknen och oförmåga att redovisa för kyrkans medel², vilket medförde långvariga och besvärliga processer, fördröjdes högst betydligt kyrkbygget.³ Man vacklade också mellan: å ena sidan den gamla kyrkans reparation och tillbyggnad; å andra sidan: en ny kyrkas uppförande. Murmästaren Sven Hertz, Karlstad⁴, uppgjorde emellertid 16/11 1792 ett förslag till ombyggnad av gamla kyrkan, vilket accepterades⁵, men inlämnade blott en månad senare ett nytt⁶,

nuv. ka byggd 1783—84 (SVERIGE, III, s. 41) och fick då sin tornkupol med urtavlor (ritn. dat. 1781, B. St.). Denna har sannolikt överint. C. F. Adelcrantz till upphovsman och väl då med dennes redan 1776 ritade tornkupol för Adolf Fredriks ka, Sthlm, som förebild. (Jfr AURELIUS och SECHER, Stockholms kyrkor, Sthlm 1914.) Vänersb:s nuvar. tornkupol är tillkommen efter J. A. Hawermans ritn., dat. 1866 (B. St.), men i överensstämmelse med den föreg.

¹ Grunden förklarades ej djupare lagd, »än att orutnade likkistor befunnos stå orörda under den same». (Sst.-prot. 30/5 1793.)

² Om honom, se s. 71, not 4.

³ För att skaffa erforderliga medel till kyrkbygget beslöts t. ex. 20/5 1793 att till hösten göra ett sammanskott av en tunna havre på varje helt hemman och prop. på de mindre. Därjämte sades, att »på högtidsdagar eller då mycket folk bevistar Gudstjänsten, kommer af Ståndspersonerne en efter anan i ordning att stå med en bäcken eller skål vid kyrkodörren, i hvilken de utgående gifva litet penningar efter råd och förmögenhet». Man ämnade också stipulera en viss avgift för nattvardsgång, men var rädd att många därigenom skulle avhålla sig från nattvarden.

⁴ Han var Chr. Hallers förnämste lärjunge (jfr Grums, s. 9, not 3) och har förutom Nor även uppfört Eds ka, 1783—88. Jfr även Segerstad, s. 112.

⁵ Detta kritiserades dock skarpt 19/3 1793, varvid bl. a. framhölls, att kyrkan efter detta projekt skulle bli »ganska oförmelig och vanställd» — — — »samt stötande mot bygningskonstens regler och all sund smak».

⁶ Detta, som på tornflöjeln bär årtalet 1793, återfinnes i kyrkoarkivet (O. 11).

A. B. C. D.

Fig. 74. Nor. A Oblatask av silver från 1753. — B och C Patén och kalk av silver från 1819. — D Vinkanna av silver från 1859. — Foto 1912.

A Hostienkapsel aus Silber aus d. J. 1853. B und C Hostienteller und Kelch aus Silber aus d. J. 1819. D Silberne Kanne aus d. J. 1859. — A Wafer-box of silver from 1853. B and C Wafer-plate and cup of silver from 1819. D Silver can from 1859.

däri han nästan fullständigt för sin ombyggnadsplan av gamla kyrkan följer I. W:s, av K. M:t fastställda byggnadsförslag till ny kyrka.¹ Detta förslag blev likväl i sin tur kasserat, och man vidhåller hans första förslag, ehuru med vissa förändringar. Ny ritning synes ha insänts² till K. M:t. Med ledning därav utarbetas i Ö. I. Ä. en dessein, som erhåller K. M:ts approbation 28/6 1793. (Nu i B. St.) Icke ens denna får likväl någon praktisk betydelse, ty efter ännu ett par års uppehåll på grund av missväxtår återgår man äntligen den 3/4 1796 på allvar till nybyggnadsplanerna och upptar ånyo I. W:s projekt av 1785, men gör därpå en del förändringar, vilka framgå av kyrkans nuvarande utseende (3-sidig kor-avslutning samt fribyggd sakristia i öster); dessa synas dock aldrig ha underställts Ö. I. Ä:s prövning. Det är Hertz, som nu är ledaren och även lyckats slutföra bygget. Kyrkan har antagligen därvid avkortats något i öster eller flyttats något längre västerut än ursprungligen tänkts.³ Invigningen skedde år 1798

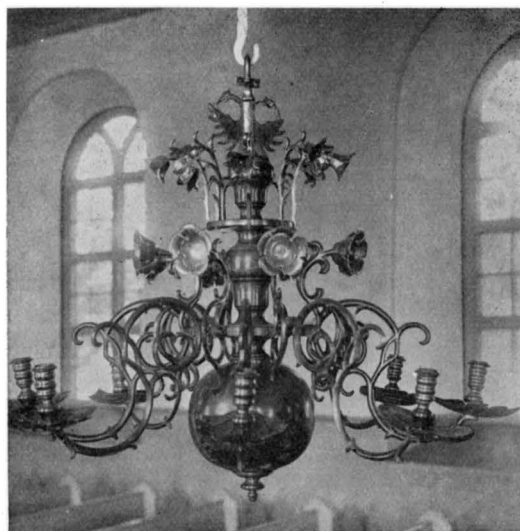
¹ Vid uppgörandet av detta sitt förslag synes han också ha så gott som kopierat sitt eget förslag av 1771 till nybyggnad för Eds ka; även Ed-projektet omarbetades betydligt i Ö. I. Ä.

² Sst.-prot. 2/6 1793. Ritningen nu antagligen i »K. M:ts kansli» (R. A.).

³ Avkortningen förordas t. ex. 3/4 1796 med anledning av grundens dåliga beskaffenhet i Ö. (Redan d. 31/7 s. å. har man likväl forcerat kyrkbygget så, »att muren blifvit updragen til fensterluffer med hvälfning».) Vid grävning för grav våren 1912 gjordes en upptäckt, som bestyrker antagandet om kyrkans avkortning. C:a 1 m. österut från nuvarande sakristitrappan samt föga mer än en aln under marken påträffades näml. den av Reincke lagda men sedan övergivna östliga grundmuren.

under så storartade former som en »vakt-hollande Solldat» och förhyrd »Kyrkomusique». En minnestavla av slipad kalksten¹, inmurad över tornportalen, hugfäster invigningen.² De män, som efter lagman Antonssons avflyttning kraftigast bidrogo till den nya kyrkans tillkomst, voro kapten C. F. Löwenhielm på Malma, v. häradshövdingen och brukspatronen Engholm på Varpnäs, krigsrådet J. Maule på Edsvalla³ samt kontraktsprosten Joh. Ågren.⁴

Nors kyrka (se plan, fig. 67) är så till långhus som torn uppförd av gråsten, utanpå helt vitrappad. Sakristian, som tillkom 1859⁵, och dess nyligen tillbyggda arkivrum äro av tegel samt likaledes vitrappade. Taket på långhus och sakristia av skiffer⁶, på arkivrummet av plåt. Taklisten brunmålade och något profilerade. Tornet är sedan 1904 försett med en hög, plåtbeklädd träspira (fig. 69), enligt ritning av arkitekt Bror Almqvist, Sthlm. Därförut en 1798 tillkommen låg huv med korsglobpydd, fyrkantig lanternin.⁷ Samtidigt med spiran uppsattes på kor-taket två av sagda arkitekt ritade skorstenar. Samtliga fönster försedda med träbågar.⁸ På långhusets västvägg tvenne rundfönster för ljus till läktaren. Dörrar, se planen, fig. 67. Inre betäckning: i långhuset tunnvalv av trä (1904 inrutat med ribbor samt försett med målade bladkransar, se fig. 71), i sakristian platt trätak; tornets våningar skiljas av bjälklag. I näst översta tornrummet bilda 5 st.,

MATERIAL O.
EXTERIÖR

Fig. 75. Nor. Ljuskrona av mässing. — Foto 1912.
Kronleuchter aus Messing. 1709 geschenkt.
Brass chandelier, presented in 1709.

¹ Enl. räk. 20/7 1812 anskaffad s. å. från Kinnekulle.

² Dess inskrift: »Denna kyrka invigdes 1798 under konung Gustaf IV Adolphs regering. Bevara din fot, när du går till Guds hus o. kom till att höra. Präd. Bok IV C., 17 vers.»

³ Om honom, se s. 76, not 2.

⁴ » » se s. 64.

⁵ Enl. räk. 20/4 1859 byggd av Olof Andersson i St. Bårum.

⁶ Redan å sst. 3/5 1795 omtalas takschiffer på kyrkan; likaså i räk. 1799 på tornet.

⁷ Enl. Grums sst.-prot. 28/8 1803 skall ritn. till denna erhållits från Ö. I. Å., där dock lika litet som i kyrkan någon ritn. återfunnits. Tornbyggnadens utseende framgår av en fasadritn. (1902) av K. A. Andersson, Trossnäs, samt en foto före 1904; båda i Nors prostgårds arkiv. Likaså finnes en foto i A. T. A. av år 1903, här reproducerad (fig. 65). Denna lanternin blev förebild för Grums kyrkas år 1803 tillkomna.

⁸ Räk. 1849 omtala »målning och insättning af fönsterbågar». — Enl. räk. 1799 hade kyrkfönstren då blylister.

LÅNGHUS

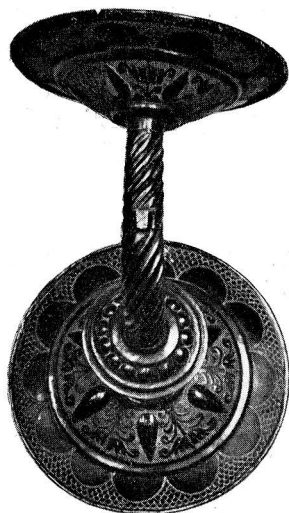
TORN

Fig. 76. Nor. Lampett av driven mässing, skänkt 1679. Foto 1911.

Wandleuchter aus getriebenen Messing, im Jahre 1679 geschenkt.¹ Sconce of brass, presented in 1679.

SAKRISTIA

UPPVÄRMNING

ALTARE OCH PREDIKSTOL

Fig. 77. Nor. Ljusarm. Wandleuchter aus getriebenen Messing. 17. Jht. Sconce of brass. 17th century.

c:a 1 ½ m. under taket placerade, i öster—väster gående bjälkar (se längdsektion, fig. 69) liksom en trappavsats. Golv i långhuset av tegel (sedan 1911; förut trä; år 1830 dock stenhällar utom i koret), i sakristian av trä, i vapenhuset av cement (sedan 1911; förut »stengolv»; före 1859 trä).

Långhusets murar sammanhållas av 5 järnankare. Det inre är sedan 1904 gulrappat med grågrönt oljemålad »panel». Ovanför den bakom altaret till sakristian ledande rektangulära dörren ett (sedan 1859) delvis igensatt rundfönster (numera blott en öppning till sakristievinden).

Mellan tornets bottenvåning (vapenhuset) och långhuset en rundbågig ingång; i närmast övre våning en stickbågig ingång till läktaren samt rundfönster åt V. Från tornrummet därovanför en rundbågig öppning till långhusvinden samt rundbågigt fönster åt V (se f. ö. längdsektion fig. 69). Tornets samtliga öppningar äro välvda med gråsten. Bland klockrummets takbjälkar finnes en grov, liggande 4-kants-bjälke, 6½ m. lång; till 5 m:s längd omsorgsfullt avfasad över alla fyra hörnen. Dess föregående användning okänd.

Före den nuvarande sakristians tillkomst (1859) hade man genom en år 1804 skedd avbalkning mot kyrkan erhållit ett rum för detta ändamål med en ingång på vardera sidan om altaret. Därutänför låg då blott en liten förstuga av bräder.¹

Kyrkans uppvärmning sker sedan 1877 genom tvenne Gurnejska ugnar. I sakristian en mindre kamin.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Enkelt altarbord av trä. — Altarringen av trä, vit med förgyllda ornament samt klädd med rött kläde. — Altarprydnad och predikstol (fig. 70), enkla snickeriarbeten i vitt och guld, förfärdigade 1859 av fabrikör O. L.

¹ Denna bör ha tillkommit efter 1807, ty finnes ej utsatt å en lantmäterikarta för d. å. (Kyrkoarkiv, O. 17.) Däremot nämns den i inv. 1830. Enl. sst.-prot. 15/5 1859 och räk. 1860 såldes den på auktion förstnämnda år.

Dahlman, Västerås¹ på bekostnad av greve P. von Rosen med grevinna Carolina, f. Dickson, samt kommerserådet James Dickson.

När kyrkan invigdes, hade man låtit uppsätta ett provisoriskt altare och en dito predikstol², men 1804 förfärdigades — efter en ritning från 1799³ — av Jöns Jönsson i Bogerud en kombination av predikstol och altare, den förra på det senare. Altaret var (enl. en »underrättelse för målaren»; kyrkoarkivet O. 11) målat som röd porfyr med vita »marmor»-lister. Därovanför ett på bronserade kolonner vilande vitmarmorerat entablement med dito fronton, denna på framsidan prydd av en förgylld sol.⁴ I denna omfattning befann sig predikstolsöppningen med ett rundfönster i bakgrunden — det nu till sakristievinden ledande. I fönstret hade ett kors av genomskinlig, röd »kambrick»⁵ anbringats. Nedanför predikstolsöppningen en grisaille-målning på duk (H. 52, B. 125 cm.) föreställande Korsresningen.⁶ Den finns ännu i behåll (fig. 73). Allra nederst ett förgyllt lamm med fana, liggande på en bok i en halvveirkelformig urhålkning i själva altaranordningen.⁷ Lammet finnes ännu bevarat

ÄLDRE
ALTARE OCH
PREDIKSTOL

¹ Om honom, se Grums, s. 13, samt Segerstad, s. 115. Enl. räk. 26/8 1859 erhöi han i Nor för predikstol 600, för altarprydnad 450, för förgyllt kors m. mantel 230, för ändr. o. förgylln. å altarring 60, för måln. av 54 bänkar 162 Rdr, allt Rmt. — En i Nors kyrkoarkiv befintlig osign. ritn. till altarprydnad har troligen legat till grund för den här utförda. Predikstolen visar i huvudsak överensstämmelse med conduct:s i Ö. I. Ä., A. R. Pettersson år 1857 uppgjorda förslag. Hans samtidigt inlämnade projekt till altarprydnad har däremot ej följts, trots det erhållit K. M:ts approbation. I den av honom föreslagna portalanordningen var avsett att anbringas en målning, vilket föranledde sockenborna att på sst. 18/1 1857 önska en oljetavla »i likhet med en av herr G. T. Chievitz för Grums kyrka uppgjord ritning». (Se s. 13.) Eljest hade man tänkt sig ett massivt kors framför ett fönster av mattslipat glas. Arkitekten i Ö. I. Ä. Ludvig Hedin inlämnade också ett därmed överensstämmande projekt år 1858, som dock ej godtogs. I samband med dessa altarprydnadsfunderingar tillkom den blyertsritn. av Holmedals kas altarprydnad, som nu finnes i Nors kyrkoarkiv.

² Enl. räk. (sept. 1799) grundade med grå oljefärg av den bekanta konstnåren Jonæus (se Borgvik, s. 50), ävensom »Bänkarne uti koret samt fronten på Läcktarn med dess Pelare».

³ Sst. 17/3 1799. Ritn:s upphovsman okänd, likaså närmaste förebilder. I Vänersborgs ka, vars tornkupol man förut velat kopiera, var — enl. ritn. i Ö. I. Ä. — denna tid åtminstone föreslagen en dylik placering av predikstol över altaret. En sådan kombination är eljest känd från de värml. kyrkorna Mangskog (1813), Karlsdal, Gustaf Adolf och S. Ny (1819—20?). Jfr H. KJELLIN i SVERIGE, V.

⁴ Räk. 10/11 1807 omtala en utgift på 2 Rdr Bco till »Bilthuggar Grund för en uthuggen Sohl till Prådikstolen». — Erik Grund, f. 1742, d. 1816. Bosatt i Karlstad. Han har utfört kyrkl. sniderier i Brunskog, Ö. Ullerud, Ransäter, Karlanda m. fl. Jfr H. KJELLIN, Sverige, V, samt C. V. BROMANDER, Erik Jonæus, Karlstad 1911, s. 14.

⁵ Kambrick eller batist, en fin, tvåskaftad linnevåvnad. — På projektritm. (kyrkoarkiv, O. 11) föreslås dock att göra korset av rött glas.

⁶ Rubens' korsresning i Antwerpen-katedralen synes genom något stick ha i en del detaljer hos denne 1800-talsmålare efterlämnat visså, ehuru betydligt utspädda reminiscenser, t. ex. i själva korsställningen — dock här omvänd såsom sticket väl utvisat — vidare i den ryggblottade Herkulesgestalt, vilken tyckes så gott som ensam uppresa korset. Förekomsten av en blånkande rustning mitt i hopen kring korset kan också möjligen tyda på en tillfällig influens.

⁷ Jfr inv. 1830. Där omtalas, utom ovannämnda, även bland diverse ett gammalt målat lamm, sannolikt det, som enl. räk. 1798 var förfärdigat och betalt redan i sept. 1797.

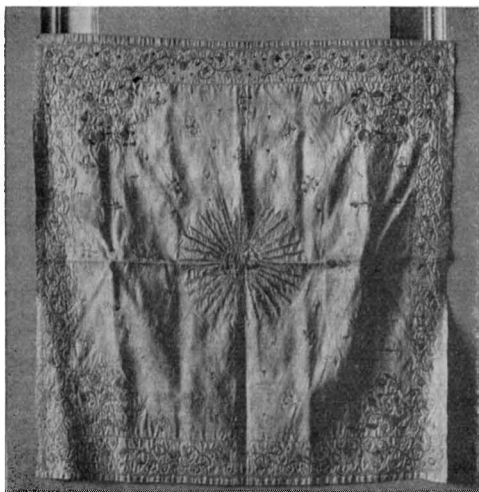

Fig. 78. Nor. Kalkkläde av siden. 1715.
Foto 1911.

Kelchtuch aus Seide aus d. J. 1715.
Cup-cloth of silk from 1715.

Fig. 79. Nor. Kalkkläde av siden.
Foto 1911.

Kelchtuch aus Seide. Mitte d. 18. Jhts.
Cup-cloth of silk. Middle of 18th century.

(placerat nedanför nuv. altarkorset). Altaruppsatsens trästomme var målad som gråaktig granit.

- NUMMERTAVLOR På ömse sidor om altaret ett par nummertavlor, fristående på smala, refflade pelare. Färger: vitt och guld. Totalhöjd 270 cm. Skänkta 1859 av häradshövding C. Wikström.
- BÄNKINREDNING De nuvarande öppna bänkarna äro ritade av arkitekt Bror Almqvist och tillkomna år 1904 (fig. 71). Färgen blågrå. Närmast därförut slutna, vita bänkrum.
- LÄKTARE OCH ORGEL Orgelläktaren, med vitmålade bröstning, är av samma ålder som kyrkan. Orgel med fasad i vitt och guld (fig. 72) uppsatt 1852 av E. A. Zetterqvist, Örebro, på bekostnad av en del ortens honoratiores.
- Rörande dopfunten, se gamla kyrkan, s. 71.
- DOPBORD Dopbord av trä i koret. Enkelt snickeri. Likadan utskuren fransbård som å predikstolshuven. Färger: vitt och guld. Skänkt 1859 av greve P. von Rosen. H. 88 cm.
- DOPSKÅL AV SILVER NATTVARDSKÄRL Dopskål av nysilver, rund, på fot. Gåva 1859.
- Kalk (H. 24.5 cm.) med patén (Diam. 14 cm.) av silver (fig. 74). Enligt stämplat och ingravering tillverkad i Karlstad 1819 av A. I. Hedbäck [A I H], gjord ungefär dubbelt större av gamla kalken och paténer (se s. 72).
- Kommunionkanna av silver (fig. 74), tillv. av C. HAMMER (fullt signerat), Stockholm, 1859. Gåva s. å. av kapten C. Nordenankar.¹ H. (med lammet) 33 cm.

¹ Före denna kannan brukades — enl. sst.-prot. 22/6 1856 — på altarbordet vid nattvardsgångar »bouteijers», vilka efterträtt förutvarande tennstop och tennflaska (se s. 73).

Fig. 80. Nor. Kalkkläde av siden.
Foto 1912.

Kelchtuch aus Seide. Anfang d. 19. Jhts.
Cup-cloth of silk. Beginning of 19th century.

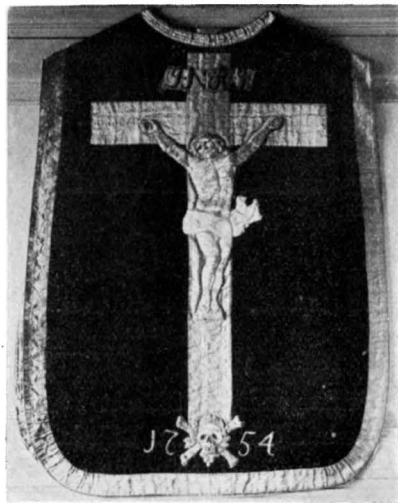

Fig. 81. Nor. Mässhake av röd sammet.
Foto 1911.

Kasel, Mitte d. 18. Jhts.
Chasuble. Middle of 18th century.

Oblatask, oval, av silver (fig. 74). Av C. Hammer [C H], Stockholm, 1853. På lock och sidor lätt graverade, stiliserade blomornament. Skänkt 1859 av greve P. von Rosen. H. (utan lamm) 5.5 cm.

Oblatask, rund, av plåt med knopphandtag av trä på locket. H. 13 cm.

Sockenbudstyg: kalk (H. 15 cm.), patén (Diam. 8.5 cm.) och under denna oblatask. Allt av silver. Enligt stämplarna tillverkat av [I. SVANBERG]¹ i Karlstad. Årsbokstav icke instämplad. Enligt räk. tillkommet 1816.

Ett oblatjärn, anskaffat mellan 1859 och 73, nu förkommet. Några i kyrkan bevarade äldre oblater visa dock dels en stämpel med IHS, dels INRI och en krucifixbild; den förstnämnda stämpeln synbarligen från ett ännu äldre oblatjärn än det här nämnda; den senare däremot sannolikt tillhörig detta.

OBLATJÄRN

Ljuskrona, 8-pipig av mässing (fig. 75), med profilerad mittstång, stor kula nedtill samt 2 omgångar klockblomprydda ständare, »reflexblommor». Krönfigur: dubbelörn.² Enligt inskr. skänkt 1709 av »Directeürn och Brwkspatron Her Christian Nackrei med sin Hwsfrv Elisabet I. Fernell».³ H. 75 cm. Diam. 93 cm.

BELYSNINGS-
REDSKAP

Ljuskrona, 6-pipig, helt av gjutet glas. Profilerat liv med skål nedtill, varur glas-
armar (även med pipor och pipskålar av glas) utgå. H. 70 cm. Ramponerad. Förvaras

¹ På paténen endast [I. S.]

² Jfr Grums, s. 18, not 2 (dubbelörnsmotivet).

³ Jfr s. 70, not. 1.

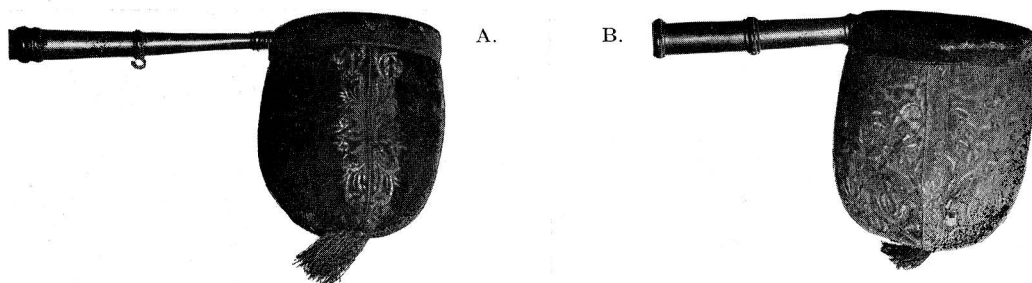

Fig. 82. Nor. Kyrkhävar. A fr. 1715, B fr. 1700-talets senare hälft. — Foto 1911.
Klingelbeutel. A aus d. J. 1715, B aus der letzteren Hälfte d. 18. Jhts.
Collection-bags. A from 1715, B end of 18th century.

i tornkammaren. Skänkt 1813 av häradsdomaren Jan Pettersson i Åstorp. Troligen tillverkad denna tid å Liljedals glasbruk, Ed sn.¹

Två kristallkronor med ornerad, stor, 16-pipig nederring av mässing samt kransar och hängband av glasprismor (fig. 72). Skänktes 1859 av greve P. von Rosen och äro tillverkade vid ungefär denna tid. H. 128 och 120 cm.

En ljuskrona av trä, i form av en änglabild och försedd med 4 ljusarmar, fanns redan 1782, då hängande i koret. Numera försvunnen.²

Lampett av driven mässing (fig. 76) med solfjädersformad krönsköld. På ryggskölden ingraverat: »Arvid Noreen. Chatarina Prijss. Anno 1679.»³ — H. (m. krönsköld) 70 cm.

Två spegel-lampetter, rektangulära, med förgyllda ramar och 4 ljuspipor. Placerade under läktaren (fig. 72). Skänkta 1847 av bruksp. G. Löwenhielm på Malma.

Ljusarm av driven och punsad mässing (fig. 77). Namnplåten frampå armen förlorad. — L. 32 cm. Väggbucklans diam. 25 cm. — 1600-tals arbete.⁴

Två enkla ljusarmar av bleckplåt, ~-formiga, inköptes 1827 till nummertavlorna men sitta nu på de främsta pelarna under orgelläktaren.

¹ En till typen likartad glaskrona (livets profilering samt pipskålarnas form dock något olika) är i Segerstad inköpt 1810; en dito finnes i Ed (liksom rester efter 2 andra). En med dessa troligen samhörig finnes även i Ölseruds ka, ännu en i Bro ka, båda dessa i det närbelägna Näs hd. I Ed finnes också nattvardskärl av glas, tillverkade å Liljedals glasbruk. — Detta anlades 1773 å egendomen Mässvik i Bro sn och kallades då Annæberg, sedan Liljedal. Efter 1781 flyttades det till Buda i Eds sn, där det ännu existerar. Dess huvudtillverkning har varit buteljer, och ända till 1800-talets slut var denna den största i riket. Jfr E. RAPHAEL, Svenska kända glasbruk 1700—1830. Fataburen 1910.

² Liknande kronor finnas i Blomskog och Järnskog. Jfr H. KJELLIN, SVERIGE, V. En dylik lär också ha funnits i Segerstad.

³ Född 12/9 1645, stud. i Uppsala 1663, rådman i Stockholm och Präses i Södra Kämnärsrätt (ett slags underdomstol under rådstuvurätten). Död 1709. Var son till prosten Mathias Erlandi Noorenius i Nor (se dennes gravsten, s. 91) i dennes 2:a gifte. — Jfr LARSON, s. 62, »Series pastorum» i Nors dop-, vigsel- och dödebok (1799—1860) samt A. NOREEN, Släkten Noreen, Upps. 1917, s. 156.

⁴ Två med denna överensstämmande, daterade till 1600-talets slut, finnas i Sunnersbergs ka. Jfr Sv. K., Västerg. I, s. 67, fig. 66.

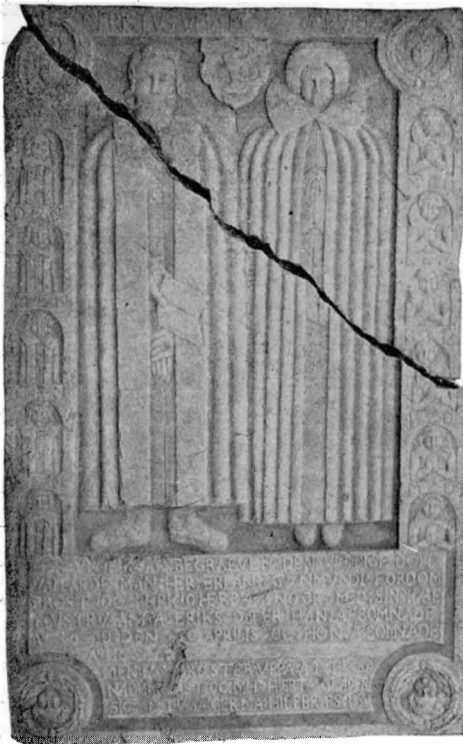

Fig. 83. Nor. Gravsten över kyrkoherden Erland Gudmundi (d. 1630) med hustru (d. 1658) och barn. — Foto M. Olsson 1912.

[Grabstein aus Kalkstein um 1630 verfertigt.]
Grave-stone. About 1630.

Fig. 84. Nor. Gravsten över kyrkoherden Daniel Erlandi Noorenius (d. 1624). — Foto M. Olsson 1912.

[Grabstein] aus Kalkstein. Erste Hälfte d. 17. Jhts.
Grave-stone. Beginning of 17th century.

Ett par 7-pipiga kandelabrar av trä förfärdigades 1825¹ av Bengt i Göpåsen, Frykeruds sn, och fingo sin plats en på vardera sidan om den dåvarande altaranordningen (sid. 83). Underredet till dessa, ett par 1.75 m. höga, starkt profilerade och med förgyllda ornament försedda fotställningar, förvaras ännu i tornkammaren.

Ljusstakar av malm, rakt 3-pipiga; — ett par med fyrkantig fot (H. 46.5 cm.) av 1824; — ett par med rund fot (H. 33.5 cm.) av 1830.

Ett par ljusstakar av tenn med raka skaft samt ett par dito med vridna såldes 1823.

Det nuvarande antependiet, av rött kläde med gula broderier (kors i mitten samt stiliserade rosbårder på framkanten), skänktes på 1890-talet av »fruntimmer inom församlingen».

TEXTILIER

¹ I 1799 års förslag till den kombinerade altare- och predikstolsanordningen ingå just ett par kandelabrar, vilka dock först nu kommo till utförande. Jfr sst.-prot. 4/5 1823 och 1/5 1825 samt räk. 27/3 1825.

Fig. 85. Gravsten över kyrkoherden Mathias Erlandi Noorenius (d. 1680) med hustru (d. 1637) och barn. — Foto M. Olsson 1912.

Grabstein aus Kalkstein, wahrscheinlich um 1637 verfertigt. — Grave-stone. About 1637.

trådsfransar, skänkt i början av 1800-talet⁴ av fröken Betty Maule och mamsell Marie Lyckau. 44 × 44 cm.

Mässhake (fig. 81) av röd sammet med smal guldgalonkant och på ryggsidan guldbroderat krucifix samt årtalet 1754. På framsidan: Jahve (hebr. bokst.) i strålsol. L. 110 cm.

Mässhake av svart sammet med enkel silverornering. På ryggsidan: kors. Fram: Jahve (hebr. bokst.) i triangulär strålsol. Skänkt omkring 1800 av krigsrådet J. Maule.¹ L. 122 cm.

¹ Om honom, se s. 76, not 2.

² Initialerna tyda sannolikt på dåvarande kyrkoh. i Nor Jonas Erics Högvall samt hans hustru Margareta (Greta) Törne. Jfr HAMMARIN, II, s. 246.

³ Om dem, se s. 71, not 4.

⁴ Nämnts i inv. 1825 som nytt.

I slutet av 1700- eller början av 1800-talet skänkte krigsrådet J. Maule¹ ett antependium av svart sidensarge med silvergalonerade bårder samt en spetsprydd altarduk av vitt siden med rött silkefoder. Det förra finnes, ehuru trasigt, ännu i behåll. Det ersattes dock 1847 av ett nu förkommet antependium av svart sammet med vita fransar, en gåva av fru Carin Poignant, men detta fick redan 1859 vika för ett ännu bevarat, av röd sammet med guldgalonerad bård samt mitt fram ett broderi i guld — I H S inom några enkla lagerkvistar. Skänkt av greve P. von Rosen.

Bokdyna av svartblå sammet med silvergaloner och pärlbroderi, skänkt 1847. Nuvarande bokställ klätt med rött kläde, varå broderats stiliserade, gula rosmotiv, tillkom på 1890-talet.

Tre kalkkläden av siden med guld- och silkebroderier. Det äldsta (fig. 78), ursprungligen vitt, märkt: I. H. — G. T. — Anno — 1715.² 52 × 50 cm. — Det andra (fig. 79), ursprungligen vitt, med guldrådsspets. Skänkt på 1700-talets mitt av lagman Antonssons fru, Lisa von Nackreij.³ 50 × 50 cm. — Det tredje (fig. 80), gult med guld-

Två håvar. Den ena (fig. 82 A) av röd sammet med rika silverbroderier samt kring randen broderat: »Maria Christina Nackreij 1715». — Den andra (fig. 82 B) av röd sammet med guldbroderier, skänkt av lagman Antonsson.¹ 1700-talets senare hälft. Båda ha till 1800-talets början burit ringklocka (dessa klockor voro borttagna 1807, såldes 1822). — Håvgång användes ännu 1905, numera bortlagd.

En kyrkvaktare-kapprock såldes 1822. Den var av blått vadmal med röda uppslag och krage; troligen nyan-skaffad vid kyrkoinvigningen istället för den gamla, vilken 1782 anges vara »brun, wänd och mycket sliten».

Nu förkommen är även en kyrkstöt, om vars användning följande ur sst.-prot 8/6 1781 må anföras: »Att icke hafvande qvinfolk och andre till alterationer lättrörde personer måtte förordsakas någon olägenhet medelst de sofandes upväckande med stöten, vart beslutit, att kyrkostötens bråk hädanefter kommer att upphöra, och att kyrkovägtaren under kringgåendet med något tekn anmanar de närmast sittjande, att fogeligen upväcka dem som sofva.»

Vid golvomläggning i kyrkan i nov. 1911 hittades framme i koret fyra gravhällar av kalksten. Den omständigheten att de lågo med bildsidan nedåt har gjort, att de äro särdeles väl bibehållna. Vid upptagandet sönderbrötos likväl ett par, men redan förut funnos en del bristfälligheter. Sålunda har icke den å fig. 84 saknade delen kunnat återfinnas. Stenarna sitta numera (sedan 1912) fastkrampade vid kyrkans västvägg. En av dessa (troligen den här närmast skildrade) låg förr framme i koret i gamla kyrkan², de andra ute på kyrkogården. Vid den nuvarande kyrkans uppförande (1796—98) användes de samtliga som golvfyllnad i dess kor och vändes väl redan då med bildsidan

¹ Se s. 71, not 4.

² Enl. inv. 1782. Egendomligt nog finns ej för Nor någon förteckning i A. T. A. över adliga gravar, vilket eljest kunnat tänkas, då förtecknandet av dylika skedde redan 1753 och 54 i enlighet med K. Cancell. Colleg. brev 23/7 1753. Jfr S. WILSKMAN, Swea Rikes Eccles. Werk. I, s. 227, Örebro 1781.

Fig. 86. Nor. Gravsten över ryttmästaren Peder Bondeson med hans båda hustrur. 1600-talets andra fjärdedel. Foto M. Olsson 1912.

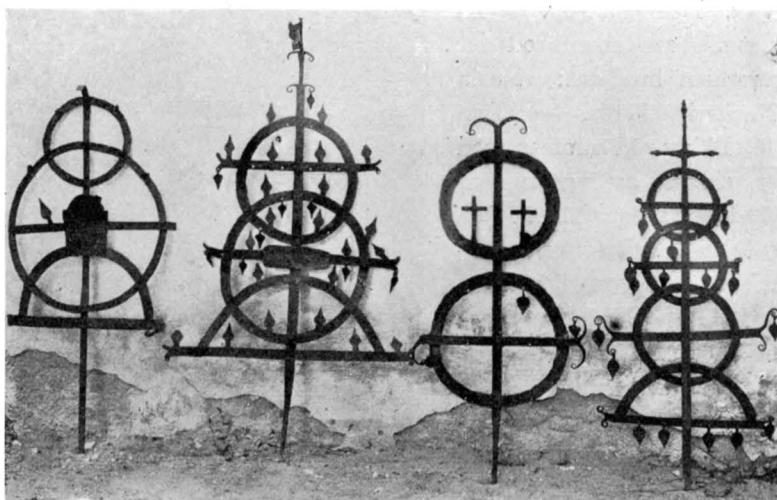
Grabstein aus Kalkstein. Zweites Viertel d. 17. Jhts. Grave-stone. Middle of 17th century.

HÅVAR

KYRKVAK-
TARE-
KAPPROCK

KYRKSTÖT

GRAVSTENAR

A. B. C. D.

Fig. 87. Nor. Gravkovs av järn. Dödsåren: A = — ? — (1755). B = 1816 (detta dock å en senare påsatt plåt). C = 1724. D — (saknar årtal). — Foto M. Olsson 1912.

Grabmäler aus Eisen. — Iron monuments.

nedåt. Med dessa, såväl till material (sannolikt Kinnekulle-kalksten, den är starkt petrifikat-haltig) som behandling likartade gravstenar finnas flerstädes i södra och mellersta Värmland liksom även i Västergötland. En del av dem kunna med säkerhet hänföras till en gemensam »mästare» eller verkstad, såsom t. ex. nr 1, 3 och 4 av de här nedan behandlade, samtliga komponerade enligt medeltida tradition med figurerna utbredda över hela stentytan. Stenen nr 2 visar en avvikande komposition, rent renässansartad, med beslagsornamentik, portalanordning, pärlstavar etc. — till motiv mycket likartad tumbafragmenten i Grums (fig. 21—23). En del bokstäver äro flerstädes hopskrivna å stenarna.

1. Gravsten (fig. 83) med reliefbilder av en äldre prästman och dennes fru; dessutom sköld med prästtecknet (kalken) och deras initialer: E. G. S. (Erland Gudmunds Son) och A. E. D. (Anna Eriks Dotter, med tillnamnet Kax) samt efter kanterna 11 små midjebilder av deras barn, samtliga med barnens initialer; — för gossarna även det efter socknen nytagna namnet Noreenius.¹ I hörnen änglahuvud.² Överkanten bär denna inskrift: CHRISTVS : VITA : M[EVM] : LVCRVM = (Kristi liv är mitt ljus). På boken i prästens hand citeras Lukas 11: 28. Nederst den egentliga inskriften: HER : VNDER : ÄR ::

¹ Erlandus Gudmundi, f. 1554 i Småland. Prästvigd i Linköping 1576. Kyrkoh. i Visnum 1583, i Nor 1595 med tillträde följ. år. Kontr.-prost över Vestersysslet 1598. D. 1630. G. 1:o 1579 m. Britta Persdotter Boose, 2:o 1594 m. Anna Eriksdotter Kax (hon död 1658). Med sin första fru 4 barn, med sin andra 11. — HAMMARIN, II, s. 244, o. A. NOREEN, Släkten Noreen, Upps. 1917, s. 6—8.

² Lustigt nog har ortsbefolkningen velat tyda dessa — ett på gravstenar så ytterst vanligt, för det kommande livet sinnebildligt dekorationsmotiv — som prestens 4 barn ur första giftet.

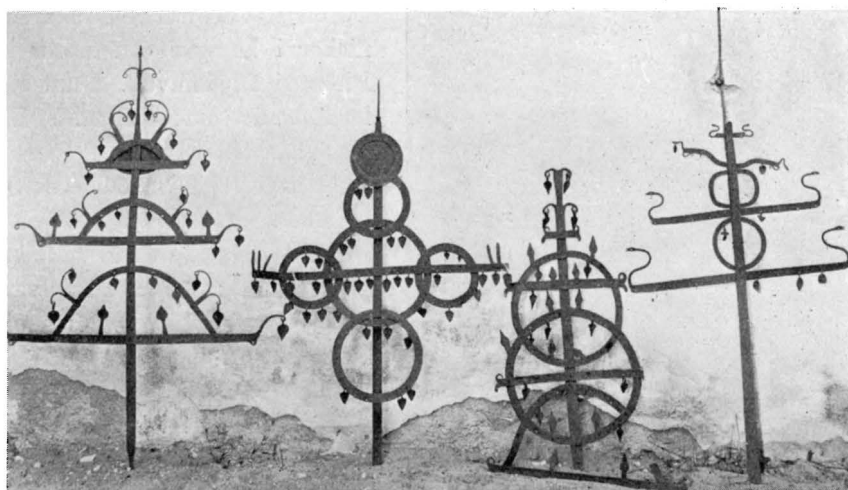

Fig. 88. Nor. Gravkors av järn. — Foto M. Olsson 1912.
Grabmäler aus Eisen. — Iron monuments.

BEGRAFVEN : DEN : VYRDIGE : OCH / VÄLLÄRDE : MAN : HER : ERLAND :
GVNMVNDI : FORDOM / PROST : OC KYRKIOHERDE : I : NOOR : MED : SIN :
KÅRE / HVSTRV : ANNA : ERIKS : DOTER : HAN : AFSOMNADE / A:o 1630 : DEN
30 APRILIS : OC : HON : AFSOMNADE / A:o 16 .¹ Härunder citeras
Ps. 13:6. Stenen sannolikt anskaffad av hustrun rätt snart efter mannens död. L. 228
cm. Br. 144 cm.

2. Gravsten (fig. 84), visande i relief två renässansspelare och mellan dem ett änglahuvud inom snäckvoluter. Därunder citat ur Psalt. 27:13 samt sköld med kalk och initialer: D. E. — S. N. (Daniel Erland-Son Noreenius). Nederst den egentliga inskriften, här rekonstruerad, enär ett stort hörn av stenen saknas: [HER] LIGGER . BEGRAFVEN . DANIEL . [ERL]ANDI . SOM . AFSOMNADE . [. . .] . I . HERRANOM . TEN . XXII [. . . I . SIN] . ÅLDERS . XXIX . ÅHR [ANNO 1624²] . [TY] . INGEN . AF . OS . . LEFVER . [FÖR . SIG . SIELF] . OCH . INGEN . DÖÖR . SIG . [SIELF . — TY . LEFV]E . VY . SÅ . LEFVE . VY . [I . HERRANOM . OCH . DÖÖ] . VY . SÅ . DÖÖ . VY . HERRA[NOM . [EHVAD . VY . L]EFVE . ELLER . DÖÖ . SÅ . [HÖRE . VY . HERRANO]M . TIL . — ROM. 14. Stenen är troligen tillkommen ej långt efter dödsåret, 1624. L. 227 cm. Br. 111 cm.

3. Gravsten (fig. 85) med reliefbilder av en präst och dennes fru, dessutom en sköld med kalk och initialer: M. E. N. (Mathias Erlandi Noreenius) och B. P. D. (Brita Pers

¹ Hennes dödsår, se föreg. sidas not 1.

² Daniel Erlandi, f. 1596. Son till Erland Gudmundi (se föreg. gravsten). Präst och faderns medhjälpare, d. ogift 1624. — HAMMARIN, II, s. 245.

Fig. 89. Nor. Epitafium över häradshövding Andreas Milander (d. 1695). — Foto J. Roosval 1914.

Epitaph aus Holz. Ende d. 17. Jhts.
Wooden epitaph. End of 17th century.

Dotter). Vid hustruns sida två små flickor i helfigur och dessas initialer. I hörnen änglahuvud. Runt stenen en fortlöpande text: TE RÄTTFERDIGE VAR[DJA BORTAGNE FÖR OLYCKO[NE OCH] TE SOM FÖR SIG REDELIGA VANDRAT HAFVA KOMA TIL FRID OCH VILAS VTH I TERAS CAMERER : ESA : 56.¹ Ovanför bilderna citeras Psalt. 23: 6; under småflickorna: Filipperbrevet 1: 21. Nederst den egentliga gravskriften: HÄR VNDER TENNA STEN LIGGER . BEGRAFFEN MATHIAS ERLANDI / FORDOM KYRKEHERDE I NOOR . [ ] / SAMT . OCH . HANS . K . HVSTRV . S . BRITA PERSDOTER / THEN GVDH . KALADE . TIL SIG TEN 23 julij ANNO / 1637 NÄR HON HÄR GVDHFRVCTELIGEN . / LEFVAT HAFVER 26 ÅHR.

Det ohuggna stycket visar, att kyrkoherden själv skaffat stenen för att därmed pryda sin hustrus grav. Sannolikt är den därför tillkommen strax efter hennes död, i varje fall mellan 1637 och 1680.² L. 234 cm. Br. 150 cm.

4. Gravsten (fig. 86) med reliefbilder av en officer, ryttmästaren Peder Bondeson, mellan sina båda hustrur — alla i knäbild. I hörnen änglahuvud. Lång, om tyskt inflytande vittnande inskrift, delvis rekonstruerad på grund av stenbrott: [HER] ÜNDER . HÜILAR . SIGH . ÄREBORNE . MANHA/FTICH . OCH . NÜ MERA . HOS GÜD . SALIGH PEDER/BONDESON . FORDOM . RYTEMESTARE . ÜNDER/ET . CAÜALERI . WERMEL[EN]DINGAR . HÜILKEN . I . HERR/ANOM .

¹ Källan felaktigt angiven. I verkligheten citeras Esaias 57, v. 2, men denna vers har — såsom t. ex. i »Biblia på Swensko», Sthlm 1618 — tillika med v. 1 placerats sist under kap. 56, dock med angivande av sin versnumrering 2, varvid kap. 57 börjat med v. 3.

² Mathias Noreenius, son till Erlandus Gudmundi (s. 90), f. 1605. Prästv. 1627. Faderns medhjälpare och 1630 efterträdare (som kyrkoh.). D. 1680. Efterträddes av sin son Erland Noreenius. — G. 1:o 1632 med Brigitta Pedersdotter (d. 1637), 2:o 1640 med Britta Roman. — HAMMARIN, II, s. 215, o. A. NOREEN, Släkten Noreen, Upps. 1917, s. 18.

Fig. 90. Nor. Huvudbanér över friherre Patrik Tomson. 1600-talets mitt. Foto J. Roosval 1914.
Funeralwappen. Mitte d. 17. Jhts.
Funeral arms. Middle of 17th century.

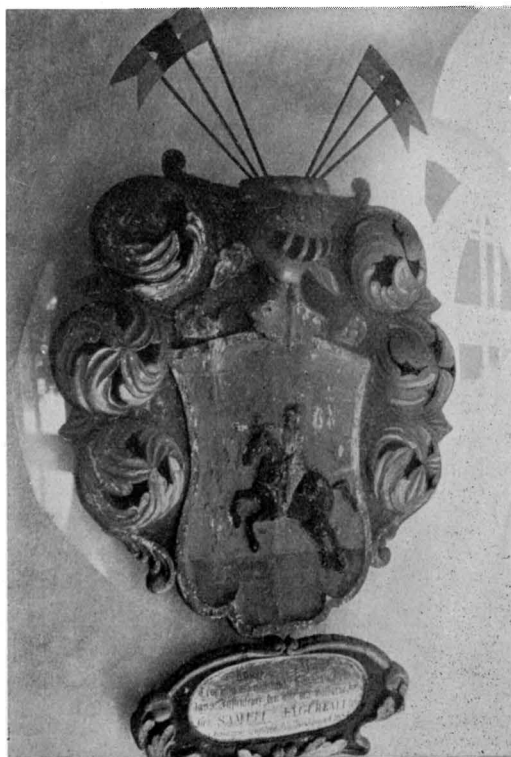

Fig. 91. Nor. Huvudbanér över kapten Samuel von Jägerfält (d. 1684). — Foto 1912.
Funeralwappen. Ende d. 17. Jhts.
Funeral arms. End of 17th century.

AFSOMNADE . DEN [ ] Ao 16 [ ] /MEDH . TUENNE . SINA HÜSRÜR .
AE[RE]BONA . OCH . /DYGDESAMA . MATRONA INGRIN ANDERSDOTTER .
HÜILKAN . AFSOMNADE . I . HERRANI . DEN . 9 . IAN . A[o] [. .] 4 (årtalet slutar
med 4) . /SAMT OCH . GÜDFRÜCTIGA . HÜSTRÜ . MÄRTA . BE[NGTS]/DOTER
HÜILKA . I . HERRANOM . AFSOMNADE DEN [ ] [ ] .

Ryttmästaren har tydligen själv anskaffat stenen efter första hustruns död och efter giftermålet med den andra, men medan denna ännu levde. Tyvärr har stenbrottet gått just över det årtal, som eljest kunde ha givit en fast hållpunkt för dateringen. Ur kyrkböckerna fås heller ingen ledning; de äldsta förstördes vid eldsvådan på Nors prästgård. Nordensvan¹ nämner honom dock (likaså Fernow, s. 496) som kommandant år 1644 på

¹ NORDENSVAN, I, s. 29. — Medan de svenska huvudkrafterna år 1644 voro upptagna i Tyskland och mot Danmark, bröto norrmännen under ståthållaren över Norge Hannibal Sehested på flera ställen in i Sverige — den s. k. hannibalsfejden — varvid gränsbevakningen anförtroddes åt möjligen hemma-

GRAVKORS AV
JÄRN

GRAVPLÅTAR

EPITAFIUM Fig. 92. Nor. Huvudbanér över korpral
Torbern Bratt (d. 1694). — Foto 1911.

Funeralwappen. Ende d. 17. Jhts.
Funeral arms. End of 17th century.

honom — väl avseende den dödes vaknande till det eviga livet och mottagande av änglar. Nederst tre kartuscher, varå inskriptionerna nu äro utplånade, men vilka enligt inv. 1830 lära ha lytt: »Dulcis speculatio, mortis meditatio², att befrämja Guds ära och dess helgedoms prydnad, samt betyga ett visst uppståndelses hopp, är detta Epitaphium af fordom Kongl. Majts Trootjenare Häradshöfdingen högacht och höglagfarne Herr ANDRÆÆ MILANDRII och dess dygdbeprydda käreaste, ehreborne och

varande officerare samt uppbådad allmoge. Vid Morast bro (nuvar. Charlottenberg) uppförde värmländska bönder en skans, vilkens kommandant blev Peder Bondesson. Han hade av allmogen uppburit penningar för att leja knektar till de värmländska skansarnas försvar men underlätit detta och själv behållit penningarna, varför Morast skans 18/11 1644 utrymdes av bönderna utan strid. Bondesson med hustru och son samt en löjtnant, en korpral och en »studiosus» stannade dock kvar, men föllo i norrmännens händer. Han förblev också fänge i Norge till fredsslutet; hans vidare öden obekanta. Jfr C. O. MUNTHE, Hannibalsfejden 1644—45. Kristiania 1900, s. 70.

¹ Jfr LARSON, s. 59.

² I övers.: »Till ljuvt betraktande och dödens betänkande — — —»

Morast skans i Eda nära norska gränsen. Gravstenens stilkarakteristik hänvisar f. ö. själv till 1600-talets andra fjärdedel; den synes nämligen vara tillkommen ungefär samtidigt med de förut behandlade stenarna nr 1 och 3 samt ryttmästarstenen i Grums (fig. 24), enär den visar tydlig överensstämmelse med dessa i komposition och dräktbehandling. — L. 209 cm. Br. 157 cm.

I tornkammaren ett 30-tal gravkors av järn. (H. 100—150 cm.) De olika typerna här avbildade (fig. 87, 88). Några av korsen ha använts över olika döda, men dock tillhörande samma släkt, och bära därför ibland flera initialer och dödsårtal inristade; det yngsta dödsåret är i sådana fall satt inom parentes under bilderna. Två årtal utan parentes beteckna däremot två skilda exemplar av samma korstyp.

I vapenhusets materialskrubb några av bleckplåt utklippta och med hamrade mönster (»nagelmärken») försedda gravplåtar, vilka suttit på trä- eller järnkors från 1850-talet. Den i fig. 96 avbildade är daterad 1859 (jfr Grums, s. 26).

Epitafium av trä (fig. 89) över en häradshövding Andreas Milander, d. 1695.¹ Sköldform med framställning i relief av en naken man liggande på en sarkofag, medan små änglar sväva ovanför

gudfruktige Matrona Hu: GERTRUD RHO-LANDS k. barn, efter sahl. föräldrarnas döds . . .» (fortsättningen var redan då oläslig. Däremot anges i inv., att »längre ned står en vågskål och en stol (?), men inscript. är oläslig»). — På en av de små ovalerna skulle ha stått: »Jahve (hebr. bokst.)... Gertrud Roland anima desere habitaculum.»¹ — Epitafiet, som troligen är uppsatt omkring 1700, har varit målat i blått, rött och guld. H. 180 cm. Br. 128 cm. Förvaras i tornkammaren.

Huvudbanér (fig. 90) över överstelöjtn. frih. PATRIK THOMSON.² Av snidat (och fordom målat) trä med sidolövvverk av plåt. Nederst en kartusch men inskr. utplånad. Arbete från omkr. 1650.³ Förvaras i tornkammaren. H. (utom stång) 119 cm.

Kyrkans övriga huvudbanér äro samtliga av skulpterat, krederat och målat trä och tillkomna vid resp. ägares död. Renoverade 1859.

Huvudbanér (fig. 91) med inskrift: »Kongl. Majts Trooman och wäll bestelte Capetein öfwer Wärmlans Infanterij, den ädle och wälborne, Herr Her SAMUEL VON JÄGERFELT⁴, som i Häranom afsomnade den 20 Novemb. 1684.» H. (utom stång) 179 cm.

Huvudbanér (fig. 92) med inskrift: »Kongl. Majts Trotjenare och korporal vid Dess Lifregemente till Häst den ädle och wälborne Herr HERT TORBERN BRATT till Hölunda⁵,

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Fig. 93. Nor. Huvudbanér över överstelöjtnanten Gust. Silfversvärd (d. 1752). — Foto 1912.

Funeralwappen. Mitte d. 18. Jhts.
Funeral arms. Middle of 18th century.

¹ »Gud (har kallat) Gertrud Rolands själ att övergiva sin boning.»

² Kompanichef vid Ner. o. Werml. regemente 1641; kommenderad med Adelsfanan 1644. Major vid N. o. W. reg. 1656. Öv.-löjtn. där 1658. Död 1659, antagl. av sår, erhållna vid stormningen av Köpenhamn. Änkan (Agneta Svenske) lät uppsätta hans vapen i Nor. Jfr ANREP, IV, s. 371, och NORDENSVAN, II, s. 14. — Jfr inv. 1782.

³ Liknande huvudbanér med sköldmärket och hjälmprydnaden skulpterade i trä men med lövverket av målad plåt, äro också av S. WALLIN, »Om barocktidens begravningsvapen i Södermanland» (Utst. af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, Studier II), daterade till 1640- och 50-talen.

⁴ Denna ätt finnes ej upptagen i Anrep, ej heller i: B. SCHLEGEL och C. A. KLINGSPOR, Den med sköldebref förlånade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflo. Nordensvan synes heller ej känna till honom i sin Värmlands regementes historia.

⁵ ANREP, I, s. 300, nämner Thorbern Bratt till Höglunda som Qvartermästare vid Lifreg. till häst

Fig. 94. Nor. Gustaf III:s kröningsporträtt, kopparstick av F. Gillberg 1773, efter Lor. Pasch d. y. Foto 1912.

Krönungs-Porträt des schwedischen Königs Gustaf III. Kupferstich 1773. — Portrait from the coronation of the Swedish king Gustaf III. Copper-plate from 1773.

Bäfverfelt och änka efter ryttmäst. A. N:son Calman.

¹ Inskriptionen synes ha blivit felaktig vid renoveringen 1859. Enl. ANREP, III, s. 764, och NORDENSVAN, är han f. 15/2 1687. Kapten vid Elfsborgs reg. 1711, sedan vid Nerikes o. Werml. inf., major där 1731. R. S. O. 1750. Död 3/3 1752. — G. 1:o 1716 m. Anna Maria Cremer, f. 1693, d. 1736 (11 barn), 2:o m. Elsa Christina Ugglå, f. 1709, d. 1750 (7 barn, det yngsta f. 1747).

² Om honom, se ANREP, I, s. 329. — Blev 1709 ryttmästare vid Svenska Adelsfanan, 1719 överstelöjtn. vid Estniska Adelsfanan. Natural. sv. adelsm. 1731. G. 1:o m. Cecilia Morman, f. 1693, d. 1732, 2:o m. Maria Catharina von Nackreij, f. 1700, d. 1771, i hennes 2:a gifte och erhöill med henne Trossnäs och Edsvalla.

³ D. v. s. Trossnäs.

⁴ Vid bisk.-vis. 1898 meddelade kyrkoh., att församl. beslutat till Nord. museet överlämna såväl

född år 1644 i Nov. månad och i Härnanom död 1694 i Dec. månad.» H. (utom stång) 206 cm.

Huvudbanér (fig. 93) med inskrift: »Kongl. Mayts Tro man och Öfwerste Lieutenant af Nerike och Wermlands Regimente Riddare af Kongl. Mayts Svärds Orden Wälborne Herr GUST. SILFVERSVÄRD född på Bieyved i Elfsborgs län A.no 1681 d. 15 Febr., död på Malma den 7 Maji Anno 1741.»¹ Saknar bärstång och har troligen — på grund av sin storlek — aldrig förts i begravn.-processionen. Dess tillkomst synes dock vara samtidig med dödsfallet. H. 235 cm.

Huvudbanér med tre förgyllda ringklockor i skölden samt hjälmprydnad av en ringklocka mellan två vita vingar. Inskrift: »Kongl. Mayts Troman och Öfverste Lieutenant af Adelsfanan Wälborne Herr BERENDT WILHELM BRUMMER² född uti Liffland på Kankas den [ ] , död på Trognes³ d. 10:de Maji Anno 1746.» Saknar bärstång. Sannolikt aldrig burits. Tillkommet vid eller omedelbart efter begravningen; till sin karaktär närmast överensstämmande med föreg.⁴ H. 240 cm.

samt död på Höglunda. Gift med Margaretha Bäfverfelt i hennes 2:a gifte, född 1640 (dotter av justitiepresid. i Gbg Petrus Canuti (Carolstadius)

Gustaf III i kröningsdräkt (fig. 94). Kopparstick 1773 av F. Gillberg efter L. Pasch d. y.¹ Snidad, förgylld ram. KOPPARSTICK
OCH MINNES-
TAVLOR

Gustaf III:s tal vid riksdagen 1772 samt Gustaf IV Adolfs »vid riksdagen i Norrköping» (1800) ha här funnits. Den senare minnestavlan hade (enl. inv. 1830) »på hög befallning blivit nedtagen» — tydligen enligt Carl XIV Johans önskan. — Även ett Carl XIII:s tal vid riksdagen i Sthlm 1817 nu förkommet.

Tre rokokostolar av förenklad typ. Furu, med blågrå målning sedan 1904. H. 110 cm. DIVERSE

Kyrkkistor, två av trä med enkla järnbeslag. Tillkomsttid omkring resp. 1700 och 1800. En äldre kyrkkista förlorad.

I vapenhusets förrådsrum två kollektbössor av järn; den ena — redan 1825 benämnd »gammal fattigbössa» — fästad i en ekklabb. Total h. 66 cm. (Bössans 28 cm.) Den andra (H. 12.5 cm.) koppformad, varit fästad vid vägg eller stolpe, sannolikt också fattigbössa.

Bland äldre, nu förkomna, inventarier må nämnas: en pliktepall (oduglig 1885); — straffstockar² (en ny anskaffad så sent som 1833); — samt fattigbrickor³ (tillkomna 1790).

Kyrkan äger ett dåligt exemplar av Gustaf II Adolfs kyrkbibel samt ett något bättre av Karl XII:s bibel (1703) i läderband med mässingsspännen samt konungens namnchiffer i guldpressning. BÖCKER

Storklockan med bilder av Paulus och Petrus samt inskriptioner, bl. a.: GUTEN I GÖTHEBORG AF ARWID BÖÖK ANNO 1741, vidare namn på donatorer (?) och kyrkfunktionärer samt följande vers: KLOCKOR

EHO SOM MIT LIUD FÅR HÖRA
SKYNDE IFRIGT UP TIL NOR,
FÄRDIG, ÖDMIUK GUDSTJENST GIÖRA
I DET HUS DER HERRAN BOR
SÅ SKAL GUD SIN NÅDE WISA
HÖRA BÖNEN, ALLAS WÄRK
SIGNA WÄL, OCH EHR BÖR PRISA
GUD LOF SÄGA! MINS OCH MÄRCK!

H. 63 cm. Diam. 85 cm.

Lillklockan (fig. 95), som dekoreras av ett brett bårdmönster med dubbelörnsmotiv, vidare en reliefmedaljong med S:t Göran och draken samt en reliefsköld med otydlig

Silfversvärds som Brummers huvudbanér, men biskopen uppmanade församl. att uppriva beslutet och behålla sina tillhörigheter, vilket ock skedde.

¹ Ej upptaget i STRÖMBOM, Lorens Pasch d. y., Sthlm 1915. Gillbergs gravyr kan dock möjl. återgå till portr. nr 36 (?) i samma arb.

² På sst. 8/6 1781 stadgades offentligt stockstraff för den som lockar till dans och kortspel under sön- och helgdagar.

³ Jfr Grums, s. 32.

bild¹, bär inskriptionerna: SOLI DEO GLORIA EN EF² ANNO MDC L XXIII samt MATTHIAS ERLANDI NORENIUS³ CONFLARE CURAVIT REGNANTE CAROLO XI SUMPTIBUS ERLANDI GUDMUNDI⁴ ET IUDICIS PROVINCIALIS ERICI ERLANDI⁵ HANC P. T. PASTOR.⁶ H. 60 cm. Diam. 72 cm.

SAMMANFATTNING AV NORS KYRKAS KONSTHISTORIA

I. En liten rektangulär gråstenskyrka med platt trätak fanns här troligen redan under 1100-talet. Från denna bevarat inventarium: endast en täljstensdopfont från antagligen 1200-talets förra hälft.

II. Under medeltidens senare del får kyrkan 8-kantigt kor samt sannolikt även då en mitt på kyrkans norra långsida belägen sakristia.

III. Torn av sten bygges 1668; därförut stapel av trä.

IV. Kyrkan rives 1798, och en ny av vanlig värmländsk 1700-talstyp (långhus, 3-sidig koravslutning, torn i V) bygges 1784—98 och erhåller 1804 en kombinerad altare- och predikstolsanordning.

V. Sakristia av tegelsten tillbyggd i öster 1859. Nuvarande altare och predikstol tillkomna s. å. Orgel 1852.

VI. Ny tornspira och ny bänkinredning 1904.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einem noch bewahrten einfachen Taufstein (aus Topfstein) zu urteilen, scheint hier bereits zu Beginn des 13. Jahrhunderts eine Kirche vorhanden gewesen zu sein. Auch der Umstand, dass die Kirche in Nor seit uralten Zeiten eine sogenannte Mutterkirche war, d. h. die bedeutendste im Distrikte, beweist, dass hier eine frühmittelalterliche Kirche vorausgesetzt werden muss. Wahrschein-

¹ Kan möjligen tydas som två knäböjande nakna människor med lyftade händer.

² Initialerna beteckna Erlandus Mathiä Noreen (son till Mathias Erlandi Noreenius, se dennes gravsten, s. 91), f. 1641, stud. i Upps. 1660, g. 14/9 1673 m. Elisabeth Fogel, prästvigd 1675, faderns medhjälpare och efterträdare (1681). Prost 1693. Död 1/5 1697. — Jfr HAMMARIN, II, s. 245.

³ Om honom se s. 92, not 2.

⁴ Trol. son till prosten o. kyrkoh. i Gillberga Gudmund Erlandi Noreenius och därmed sonson till kyrkoh. Erlandus Gudmundi (se dennes gravsten, s. 90). Han kallade sig Nordberg, stud. i Upps. 1660, men blev sedermera kaptenlöjtnant i Tyskland samt bodde 1712 såsom gift på ett gods i Mecklenburg. Han är den ende i släkten med detta namn; klockhjälpen gavs antagl. före utresan. Jfr LARSON, s. 61, samt ÖRNBERG, Svenska ättartal, 6, Sthlm 1890.

⁵ Erik Erlandi Noreenius, f. 1607, stud. 1626, d. 1679. Häradshövding i Vester-Dalarna. Broder till Matthias Erlandi Noreenius samt till i not 4 omnämnde Gudmund Erlandi Noreenius. Jfr LARSON, s. 63.

⁶ Betydelsen av bokst.: »P. T.» är här oviss. Beteckna de: »Præpositus Templi», blir väl övers. närmast: »Kyrkoföreståndare.» Præpositus var eljest i den katolska kyrkan biskopens närmaste man och näst biskopen domkapitlets främste. I vårt land erhöll han namnet domprost. (Jfr K. V. LUNDOVIST, De svenska domkapitlen under medeltiden, Sthlm 1897, s. 53—61.) Här berörde M. E. Noreenius var dock aldrig domprost. Övers. av inskr. bör väl därför vara: »Kyrkoföreståndaren och kyrkoh. Matthias Erlandi Noreenius har låtit gjuta denna med bistånd av Erland Gudmundi och häradshövding Eric Erlandi», — sannolikt i samband med förutnämnda Erlandus Mathiä giftermål.

Fig. 95. Nor. Lillklockan (1673). — Foto 1911.
Glocke aus d. J. 1673. — Bell from 1673.

lich war es gerade diese älteste, wohl in verschiedenen Zeiten etwas veränderte Kirche, die im Jahre 1798 abgerissen wurde. Sie war damals recht klein, aus Granit gebaut, rechteckig, mit platter Holzdecke und achteckigem(!) Chore nebst einer in der Mitte der Nordseite gelegenen Sakristei versehen. Zu allererst scheint hier bloss ein freistehender Glockenturm aus Holz existiert zu haben, im Jahre 1668 erhielt jedoch die Kirche einen Turm aus Granit der mit einer spanbedeckten Holzspitze versehen war. An mittelalterlichen Inventarien ist nur noch der bereits erwähnte topfsteinerne Taufstein (fig. 62) erhalten.

Die jetzige Kirche ist aus Granit in den Jahren 1784—1798 aufgeführt worden und zeigt — wie die meisten neueren Kirchen in Värmland — ein rechteckiges Langhaus mit dreiseitigem Chorabschluss nebst Turm im Westen. Der Turm war bis 1904 mit einem flachen Lanternehelm (fig. 65) versehen, der dann mit einer hohen Turmspitze ersetzt wurde (Fig. 66). Endlich wurde im Jahre 1859 eine Sakristei aus Backstein an der Ostseite angebaut.

Im Jahre 1804 erhielt die Kirche eine eigentümliche Kombination von Altar und Kanzel, indem die Kanzel auf dem Altare angebracht war; ihre jetzigen Altar- und Kanzelinventarien bekam die Kirche im Jahre 1859.

Unter den Inventarien sind hervorzuheben: einige hübsche Funeralwappen, ein Epitaph aus geschnitztem Holz, ferner 4 mit Reliefbildern und Ornamenten verzierte Grabsteine (alle aus dem 17. oder 18. Jahrhundert) und einige schöne, aus Eisen geschmiedete Grabmäler (Fig. 87—88) wie sie der schwedische Bauernstand zu damaliger Zeit in mehreren schwedischen Provinzen zu verwenden pflegte.

SUMMARY

Judging from the plain baptismal font of granite, which is still preserved, a church seems to have existed here since the beginning of the 13:th century. The fact, too, that, from very ancient times, the church at Nor was a so-called »motherchurch», i. e., the most important in the district, proves that an early mediæval church must be supposed to have existed here. Probably it was just this oldest, although at different times altered, church that was pulled down in 1798. At that date it was rather a small, rectangular building of granite with a flat wooden ceiling and an octagonal choir, with a sacristy in the middle of the north side. At the beginning there appears to have existed here only an independent timber belfrey, but in 1668 there was added to the church a granite tower with a shingle-covered wooden spire. Of the objects from mediæval times, the above-mentioned granite font (Fig. 62) is the only thing now existing.

The present church was built of granite during the period 1784—1798 and, like most of the churches of later date in the province of Värmland, it has a rectangular nave with a three-sided choir sanctuary, together with a tower at the west end. Until 1904 the tower possessed a lantern (Fig. 65), which was replaced that year by a lofty spire (Fig. 66). A brick sacristy was built at the east end of the church in 1859.

In 1804 the church was furnished with a peculiar combination of altar und pulpit, the later being erected above the altar. The present altar- and pulpit-arrangements date from 1859.

Among the objects given in the inventaries may be specially mentioned: some decorative hatchments; a memorial tablet (»epitaph») of carved wood; four tombstones with figures in relief and other ornaments (all dating from the 17:th or 18:th century), and some beautiful memorials of the dead (Figs. 87, 88) of wrought iron, such as the peasantry in several Swedish provinces used to erect at the period above mentioned.

Fig. 96. Nor. Gravplåt från 1859.
— Foto 1912.

Grabplatte aus Blech von einem Grabkreuz aus Holz. — Grave-plate of thin.

Av

SVERIGES KYRKOR

föreligga följande delar:

- UPPLAND. Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
—»— Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4: 40.
—»— Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
—»— Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
—»— Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV.
Pris 17 kr.
- GOTTLAND. Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
—»— Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen.
Pris 4: 50.
—»— Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I.
Pris 10 kr.
—»— Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II.
Med register till Bd I. Pris 10 kr.
- STOCKHOLMS KYRKOR. Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlings-
historia. Pris 11 kr.
—»— Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
—»— Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med
register till Bd III. Pris 14 kr.
- DALARNE. Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
—»— Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
- ÖSTERGÖTLAND. Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby,
Svinstad.) Pris 14 kr.
—»— Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg,
Örtomta.) Pris 13 kr.
- VÄRMLAND. Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.

Under utgivning äro:

- STOCKHOLMS KYRKOR. Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria.
—»— Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och
inventarier.
—»— Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*.
—»— Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Bygg-
nadshistoria.
- DALARNE. Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. 1. (Stora Tuna.)
- BLEKINGE. Band I, h. 1. *Östra härad*.
- GOTTLAND. Band I, h. 2. *Lummelunda ting*. (Tingstäde.)
- VÄRMLAND. Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen.

Utdrag ur recensioner:

Arbetet är, kan man säga, ett led i det väldiga verk som påbörjades av Arthur Hazelius.

August Brunius i Svenska Dagbl.

Det stora företaget är att anse som en allmän nationell kulturangelägenhet av vittomfattande betydelse.

Axel M. Romdahl i Göteb. Handelstidn.

Ett betydelsefullt arbete och en viktig insats i svenska kyrkans gärning just nu har tagit sin början i och med utgivandet av det stora verket »Sveriges kyrkor».

Svensk Kyrkotidn.

Sådant det första häftet över Sveriges kyrkor i konsthistoriskt inventarium nu föreligger, är det ett ämne till både stolthet och tacksamhet ur såväl kyrklig som nationell synpunkt.

Ny tidn. f. kyrka och skola.

— — — Det är antagligt, att verket för att nå sin fulländning är beroende av allmänhetens intresse. Troligt är också, att »Sveriges Kyrkor» skall, då det en gång föreligger färdigt, vara ytterst svårt att komma över och betinga ett fruktansvärt antikvariskt pris. — — —

Birger Mörner i Södermanlands Läns Tidning.

